

44
1878

૧૨૭૬

ભાગ રજો.

ચિત્રો સાથે.

રુશિયા અને ટુરકી
વચ્ચેની

લડાઈની તવારીખ.

ખનાવનાર

એફલજ બમશેદજ ખોરી

તે

કાસ અને બમંની વચ્ચેની લડાઈની તવારીખનો ખનાવનાર

મુંખઈ મધે,

મુંખઈ સમાચાર છપખાનામાં પોતાને માટે

માણેકજ બરખોરજ નીનોચેદર હોમજનાગમે છાપી પરગટ કરયુકે

સને ૧૮૭૮ ઇસવી.

કીમત રૂ ૧.

તે પરાક્રમે મોટપણે ખીલી નિકળ્યાં હતાં. એશિયા માહેલા ટરકી દેશમાં શીઝેરિયાનો એ રહેવાસી હતો. ગરીબ અવસ્થામાં જન્મી પાદશાહી દરીઆઈ કોશ્તમાં એ નાનપણથીજ દાખલ થયો હતો. લડાઈની કવાયદ લેવા સારૂ ટરકીની મુસલમાન રૈયતને ચોકસ મુદત સુધી લડાઈ ખાતામાં દાખલ થઈ નોકરી કરતી પડે છે તે ધારે પોતા ઉપર લાગુ પડતો ઊડાવવા સારૂ એણે પોતાની આંખે કાચા કાંદાની પોલટીસ બાંધી અને આંખ સુન્ની નાખી. સરકાર તરફથી નેમાયલા એક ડાકટરે એની આંખની તપાસ કરતાં એની આ ડગાઈ શાંધી કાઢાડી, પણ ને દુઃખ તે છોકરો આ પોતાને હાથે ઉભાં કરેલાં દરદથી ખમતો હતો તે તરફ દયા આણી તે ડાકટર તેની પીઠકોટી બોલ્યો કે, “ઈનશાલ્લા, જા છોકરા કોઈ દફાડે તું દરીઆઈ કોશ્તના વડો સરદાર થશે.” કિમિયાની લડાઈની વખતે એ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયો, અને તે પછી ટરકી ના તાખાનાં કેટલાંક પરગણાંએનો ગવરનર જનરલ થયો. અખદુલ અઝીઝના રાજ્યમાં એને દરીઆઈ ખાંતાના પરધાન તરીકેની બે વાર જગ્યા મળી હતી, અને લરકરની દિલસોજી પોતા તરફ એની લઈ એણે તેઓની મદદથી અખદુલ અઝીઝને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકવામાં અગત્યનો ભાગ લીધો હતો.

કાન્સટાનટીનોપલમાં થયેલાં આ ભયંકર ખુનો ટરકીના રાજ્યના સુધાડામાં વધારો કરનાર થઈ પડ્યાં. એ રાજ્યની પડતી અને ગળરાટ ભરેલી હાલત જોઈ સરવિયાનો શાહજાદો મિલાન પોતાની સત્તા વધારવા અને નવા મુલકો લઈ લેવા તૈયાર થઈ રહ્યો. એમાં તેને રશિયા તરફથી ઉલટ મળી અને તે એટલે સુધી કે, રશિયાનો એક વખણાયેલો લશ્કરી સરદાર જનરલ ચરનેઈક સરવિયાના રાજની નોકરીમાં દાખલ થયો.

સરવિયાની ભૂગોળ અને તવારીખ.

યુરોપ માહેલા ટરકી દેશ મધે સરવિયા સારી રીતે જાણીતો થયેલો પ્રાંત છે. હિયાં વસનારાં લોકોની એક જુદીજ પ્રજા થયેલી છે, અને એ પ્રજાની અસલી તવારીખ આપણું મન રોકવા જોગ છે. ઉત્તર તરફ ડાન્યુબ નદી એને હંગેરીથી જુદો પાડે છે. એની પૂર્વે બલ્ગેરિયા અને વેલિયિયા, પશ્ચિમે બોસનિયા અને આલબેનિયા અને દક્ષિણે મેસીદોનિયાના પ્રાંતો આવેલા છે. પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી એ ૧૪૫ માઈલ લાંબો અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી ૧૫૦ માઈલ પોહોળો છે. એની ઘણી ખરી જમીન પહાડી છે અને મોટો ભાગ અસલી જંગલોથી ભરેલો છે. એની પેદાશ ધર્ણ, જવ, ચોખા, સાણ, અને તંબાકુ વગેરેની છે. હિયાં જુદી જુદી જાતનો મેવો અને દ્રાક્ષ

પાકે છે. ખીણોમાં અને ગરમ ભાગોપર રૂનો પાક સારો થાય છે. ઘર બાંધવાનાં લાકડાં તો જ્યાંબંધ મળી આવે છે. લોઢાંની ખાણ એમાં જણાયેલી છે. ઉન અને સુતરાઈ કપડાં હિયાં બનાવવામાં આવે છે, અને તેનો સઘળો ખપ એ પ્રાંતમાંજ થાય છે. એ પ્રાંતમાં ચોતરફ નજર ફેરવતાં ગ્રામપાલિકા ભરાઈ ગયેલી ખીણો અને ખભરાયલા ઉભા પહાડી ઢોળાવોના મનપસંદ દેખાવ નજરે પડે છે. એ દેખાવની ખુબસુરતીમાં ત્યાંના ગરીબ અને નિર્દોષ ખેડૂતોની સાદાઈ અને ભાગા દેખાવ તથા ખુદરતી વળાણ ઉપરજ ચાલવાની ટેવ ઉમેરો કરે છે. એ મુલક પહાડી હોવાને લીધે એની વસ્તી ફક્ત પંદર લાખ માણસોની છે. હિયાંનાં માણસો કઢાવર, મજબૂત બાંધનાં, સરખાં પ્રમાણનાં અને સોહામણાં ચેડરાનાં છે. એઓના બાલ ખુલા રંગના અને આંખ બલુ છે. શુદ્ધ સ્વાભાવિકતા એ લોક છે, અને એઓની ભાષા પણ ઘણી સારી રીતે સુધરી સફાઈદાર થયેલી છે. ઈ. સ. ની નવમી દશમી સદીમાં એઓ એટલા બળવંત હતા કે થિક શેડનશાહિનો દાર તોડવા અને તેઓના દેશ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવા શક્તિવાન થયા હતા. જુનું સરવિયા એવે નામે ઓળખાતો આલબેનિયાનો એક ભાગ સરવિયાનોનાં પાયતખતની જગ્યા હતી. હિયાં અસલ ભપકા ભરેલા ના દર મેહેલો, ખારીક હુનરના નમુનાઓ અને સિલ્પશાસ્ત્રને લગતી કારોગીરીથી બાંધેલાં મકાનોની નાથ પામેલી નિશાનોની શોધ થઈ છે. હિયાં વળી ઇટાલીનો અસલી પ્રસિદ્ધ હુનર તેની પુરતી જાહેજલાલીમાં આગળ દિશી રહેલો જણાય છે. ટરક લોકો ટરકીમાં આવી વસ્યા તે પછી ત્યાંના મુલતાનો સરવિયાની શાહજાદીઓ સાથે પરણતા હતા, પણ જુદા જુદા ધર્મ અને પ્રજાને લીધે તેઓનું મોહોમાહેનું પેર ઓછું થયું ન હતું. ઈ. સ. ૧૩૮૯ માં સરવિયાએ ટરકને હાથે જબરી હાર ખાધી અને તે વખતથી તેઓની ચહુડતી કલાનો અસ્તોદ્ય થવા લાગ્યો. તોપણ ઈ. સ. ૧૫૨૨ સુધી સરવિયાનું પાયતખત શહેર ટરક લોકોની સામે હંગેરીની મદદથી ટકી રહ્યું. ઈ. સ. ૧૭૧૭માં સરવિયાનો એક ભાગ આલ્બેનિયાએ ફત્તોફ કરી લીધો હતો તે ટરક લોકોએ પાછો ઈ. સ. ૧૭૩૯ માં છિનવી લીધો.

આ ચાલુ સદીમાં સરવિયામાં ઘણા અગત્યના બનાવ બન્યા છે. કારા જ્યારે નામના એક બાહાદુર ખેડૂતે ફિતુર ઉઠાવી સરવિયા ઉપર જાનીઝારીસ નામના લશ્કરી શિપાઈઓની ને સત્તા હતી તે તોડી હિયાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ઈ. સ. ૧૮૦૭માં સ્થાપ્યું. એ રાજ્ય ટરકીના મુલતાને પણ કબ્જલ રાખ્યું, પણ કારા જ્યારે એ સરકારને છેડી તેથી ઈ. સ. ૧૮૧૩માં ટરકીએ સરવિયા લઈ લીધું અને

કારા જ્યારે નાહસી પેહેલાં આશ્ચિઆમાં અને પછી બે-સારેબિયામાં ગયો. થોડા વખતમાં મીલારચ નામના સરવિયાના એક હિમ્મતવાન અને ચપલ બુદ્ધિના જરવાડે બળવો ઉઠાવી ઘણાક ઋધડા ચલાવ્યા અને અંતે ૧૮૩૦ માં ટરકી પાસે સરવિયાનું સ્વતંત્રપણું કબ્જા કરાવ્યું. એ વખતથી મીલારચનું વંશ સરવિયાના રાજ તરફ રાજ કરતું આવ્યું છે. ૬૦ સં ૧૮૧૧ માં પેલા બાહાદુર કારા જ્યારે પાછો સરવિયામાં આવી લાગ્યો, પણ મીલા-ચે તેને પોતાના જબરો હરીફ સમજી ઊંઘમાં જ મારી નાખ્યો. રાજ્યને ચલાવવા કારા જ્યારે પોતાના વ-ખતમાં જ કેટલાક ધારા બાંધ્યા હતા તેમાં કેટલોક ફેરફાર કરી તેજ ચાલુ રાખવામાં આવ્યા હતા. પણ મીલારચ સારી રીતે લોકોને રાજ રાખી શક્યો નહી. લોકોને તેના અમલ કરતાં ટરકીના રાજ્યનો અમલ વધારે સારો લા-ગ્યો. મીલારચ ઘણો લોભી માણસ હતો અને રાજ્યનું નાણું વાપરી આવ્યાનો તેના ઉપર શક આવવાથી તેના અને રાજકારભાર કરનારી સભા વચ્ચે અથડા અથડી થઈ. તે ઉપરથી નાણાંની હિસાબ લેવામાં આવ્યો અને મીલારચને પોતાની ગાદી છોડી દેવી પડી. એના પછી કારા જ્યારે જોડે આલેકઝાન્ડર રાજ્યાધિકાર ચલાવવા લાગ્યો, પણ તે આશ્ચિઆના હાથમાં હથિયાર થઈ પડી કામ કરે છે એવો શક આવવાથી ૬૦ સં ૧૮૫૮માં સોલ વરસ રાજ્ય કરવા પછી તેને લોકોએ ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુક્યો, અને તેમ કરાવવામાં રિશિયાના હાથ હતો એવું કહેવામાં આવે છે. ત્રીસ વરસ સુધી ટરકીના રાજ્યને વચ્ચે ન આવવા દેતાં સરવિયાનો એ આપખાખવાર રાજ્ય કર્યું, પણ તેમાં કંઈ જાણવા જોગ સુધારો યા વધારો ક્યો નહીં. પાછી લોકોની જાજર મીલારચ તરફ ખેંચાઈ. તે હાલ બુઢો થઈ ગયો હતો, અને પેલેબિયામાં રહેતો હતો. તેને ત્યાંથી બોલાવી મંગાવી ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ બે વરસ રાજ્ય કરી તે મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એના છોકરો માઇકલ ગાદી ઉપર આવ્યો. એ આખા યુરોપમાં ફરી આવ્યો હતો અને કેળવણી હતો તેથી સમાજાનીથી રાજ્ય ચલાવવા તથા ધારાએને સારી રીતે અમલમાં આણી લોકોની પ્રિત એવી લેવા એ શક્તિવાન થયો. એણે ટરકીની સરકારને એવી માગણી કીધી કે, સરવિયાના બેનચેદ વગેરે બિલાં શેહેરાની કિલ્લેબંદીમાં પાશ્વ્યાની કરનારી ટરકીની ફોજ છે તેને ટરકીએ કંડાડી લેવી. આ માગણીને હાલના લાડે ડરનીના બાપ મરનાર લાડે ડરનીએ ટેકો આપ્યો અને તેથી ૬૧ સં. ૧૮૬૦ માં ટરકી લશ્કરને સુજતાને બોલાવી લીધું. એ મા-ટેનું હેસાન માનવા સરવિયાનો માઇકલ કાન્સ્ટાનટીનો-પલ સુધી સુજતાનની આગળ ગયો, અને તેના મોહાડે

મોહાડું ઉપકાર માન્યો. આ ઉપરથી સરવિયાનું રાજ્ય તદ્દન સ્વતંત્ર થયું તોપણ નામને ખાતર ટરકીને પોતાની વડી સરકાર દાખલ તે ગણતું હતું, અને તેની પાદશાહી તીજારીમાં બે લાખ રૂપિયા વરસદાડે આપતું આવ્યું છે. હાલતો ખરે જોતાં સરવિયા રિશિયાના રાજ્યનો એક તેની સત્તાના મુલકથી બાહરે મુકાયેલો ભાગ છે, અને તે ટરકી મધે મુકાઈ ટરકીનો નાશ વાળવા સારું રિશિયાના હાથમાં એક હથિયાર છે. પ્રિન્સ માઈકલે ૬૧ સં. ૧૮૬૮ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યું અને એ વરસમાં તેનું ખુન કે જે કારા જ્યારે જોડે કુડું તરફથી કરાવવામાં આવેલું ધાર-વામાં આવે છે તે થવા પછી સરવિયાની ગાદી ઉપર હા-લનો સરવિયાનો રાજ કર્તો પ્રિન્સ મિલાન આવ્યો. ગા-દીપર આવતી વેળા તેની ઊમર ચઉદ વરસની હતી. એ શાહજહાનું પેહેલાંથી જ રિશિયા તરફ ખેંચાયેલું, અને તેની બાહલી નિશાનો પાછળથી બાહરે થઈ મુકાઈ. પો-તાની રૈયતના ટરકી સાથે લડાઈમાં ઉતરવાના જોરસા ડાળી નહીં જ શક્યા ત્યારે અંતે લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું છે એવું બોલું ડોળ ધાલી પ્રિન્સ મિલાને ટરકીના વડા વજીર ઉપર એક પત્ર લખી લડાઈ બાહરે કીધી, અને ૬૧ સં. ૧૮૭૧માં તારીખ ૧લી જુલાઈએ પોતાની રૈયતની જાણને માટે એક ટંકેશ તેણે બાહરે પાડ્યો, અને તેમાં જણાવ્યું કે, “આપણે જે લડાઈને લગતી હાલચાલ હાલ કરચેછિયે તે એક પ્રજા પોતાના લાભને માટે કરે તેવી છે. આપણી એ હાલચાલ સંસારી સુધારા અથવા ધર્મનું જ નુન એક અંશ જરૂર પણ સાથે લેતી નથી. આપણે આપણી સાથ રાજ્યની ઉચ્ચપાયલ, નાશ અને આગ નહીં, પણ ખરા હક, દુરસ્ત કારોબાર, અને સલામતી સાથે લઈ જ-ઈએ છિયે. પારકી પ્રજાઓની જાળવણી કરવી, તેઓ તરફ દિલસોજી બતાવવી, પડોસના શેહનશાહની હદને માન આપવું અને વડી શેહનશાહ સરકારને નારાજ ન કરવી એ આપણું કામ છે. ભાઈઓ તમારા દેશ તરફના ખ્યાર અને તમારી લડાયક ખુશીઓ ઉપર પુરતો ભરસો મુકી હું તમારો સરદાર બની તમારી સાથ કુચ કરીશ. આપ-ણી સાથ આપણા બાહાદુર ભાઈઓ મોનટીનચનો છે. એઓ પોતાના શૂરા સરદાર મારા ભાઈ પ્રિન્સ નિકોલસ-ની સરદારી હેઠળ કુચ કરનાર છે. આપણી સાથ પેલા જંગી પેહેલવાનો હરગીશીવીનિયનો અને પેલા દેશને માટે જીવ આપતા બોસનિયનો છે. આપણા બાહાદુર ભાઈઓ બલગેરિયનો આપણે માટે બોટી છે, અને એવી આશા આપણે રાખ્યે છિયે કે પેલા પુરાતન શૂરાતણના ચિક લો-કોના વંશવાળા આપણા ચિક ભાઈઓ પણ રણસેવમાં જીવવાથી દુર રહેશે નહીં. તે સર્વ શક્તિવાન કિરતાર જે પ્રજાઓના ખરા હોદ્દાની જાળવણી કરનાર છે તેનું

બુલ્દ નામ જુબાન ઉપર ધરી ચાલે આપણે કુચ કરયે. હક, છુટાપણું અને સુધારાનાં મુખારક નામે પોકારી ચા-
મે આપણે આગળ વધયે.” આવાં ધાંધલ ભરેલાં બહેર-

નામાથી પ્રિન્સ મિલાને યર ઉપર ચઢી રહેલી પોતાની પ્રબળ ઉશ્કેરી અને તે તલપતલપમાં પડેલી પ્રબળ એક અ-
વાજે ઉચિયારખંધ થઈ રહ્યામાં બિતરવા બાહર આવી ઉભી.

પ્રકરણ ૪ થું

મોનટીનિયો પ્રાંત અને તેની તવારીખ—સરવિષાની ટરકી સામે અણુઘટતી વસ્તુક—સરવિષાએ ટરકીની સામે કીધેલી લડાઈની શરૂઆત—સરવિષાના લશ્કરે ટરક લશ્કરને હાથે ખાધેલી હાર—સરવિષાના સંક્રાંત ભરેલી હાલત— ટરકીના સુલતાનની ફેરબદલી—ઈંગ્લેંડનાં લોકોની ટરકીની સામે વળણ—ટરકી સામે મી. ગ્લાડ્સ્ટનનાં સમ્મ લખાણો તથા બાશ્ચો—ટરકીના માનલા ઉપર ઈંગ્લેંડના પરધાનોનું મત.

મોનટીનિયો પ્રાંત અને તેની તવારીખ.

સરવિષાને ટરકી સામે લડાઈમાં બિતરવું જોઈ મોનટીનિયો પણ ટરકીના રાજ્ય સામે ઉચિયાર ખાંધવા તૈયાર થયું. આ પાહાડી અને અર્ધા જંગલી દેશના લોકો પોતાના મુલકને ઝરનાગેરા એવે નામે ઓળખે છે. આ નામ એ પ્રાંતને ધણું યોગ્ય રીતે લાગુ પડે છે; કારણ હિંયાં જ્યાં જોઈએ ત્યાં પાહાડોની હારને હાર લાગેલી છે. બીચ જંગલના રાક્ષસી ઝાડોના ચોમેર પંથરાઈ જતા હોય એ પાહાડો ઉપર પડવાથી એઓના દેખાવ વધારે કાળો અને ગંભીર થઈ પડે છે. મોનટીનિયો નાહાનો પ્રાંત છે. એની ઉત્તર પશ્ચિમે ઇસ્ત્રીગોવીનિયા, દક્ષિણ પૂર્વે આલમેનિયા, અને ઉત્તરે મોસનિયા આવેલાં છે. એના વિસ્તાર આસરે ૧૪૮૦ ચોરસ માઈલનો ગણાય છે. એના પાહાડો કોઈ કોઈ જગ્યાએ દરીઆની સપાટીથી પાંચ હજાર ફીટની ઊંચાઈએ જઈ પહોંચેલા છે. મકાઈ, પપેટા અને તંબાકુની એમાં મુખ્ય પેદાસ છે. બાજીપાળો મોટા જથ્થામાં હિંયાં બિગે છે. બકરાં, મેંઘાં, ગાય ઘેર તથા ડુકરોની વસ્તી હિંયાં પુષ્કળ જણાય છે. ઘોડા, તથા અચ્ચરો થોડી સંખ્યામાં મળી આવે છે અને પાહાડી જમીન ઉપર મોટા ભાગ જંચકવા સારૂ ગધેડાએને કામે લગાડવામાં આવે છે. હિંયાં જાજરાં બિનનાં કપડાંની બનાવટ થાય છે, પણ રહેવાસીઓના મોટા ભાગ એતીવાડી ધરવામાં તથા માછલી મારવામાં રોકાયેલા છે. મોનટીનિયોમાં લગભગ ત્રણસો ગામડાં છે અને દરએક ગામડામાં અંધકું દેવળ હોય છે. એનું પાયતખ્ત શહેર સીતીગનીજ ફક્ત એક ખુલ્લા મેદાનમાં બેસ્યું છે; તે શિવાય આખો દેશ તમામ પહાડોથી ભરાઈ ગયેલા નજરે પડે છે. હિંયાંના રહેવાસીઓ એવું માને છે કે, તે કિરતારે દુન્યાની સપાટી ઉપર જ્યારે પથરની વેહેચણી આકાશપરથી કીધી ત્યારે જ કોયલામાં પથરો ભર્યા હતા તે ફાટી ગયો, અને તે મધેના પથરા મોનટીનિયોમાં આવી પડ્યા તથા આ-

જો દેશ સમગ્ર પથરોથી ભરાઈ ગયો. હિંયાંના લોકોની વસ્તી આસરે સવા લાખ માણસોની છે. એઓ ધણા હિંમતવાન તથા સ્વતંત્ર ખવાસના છે, પણ હરીફ ઉપર પોતાનું વેર લેતાં જંગલી લોકોના જેવા ખવાસ બત વે છે. ચિક ચર્ચેના ખ્રિસ્તી ધર્મપાળનારા પંથ ઉપર તેઓ મેહદ ગ્રનુનથી રૂંદા થયેલાં હોય છે. મોનટીનિયોમાં તેલ, સુકી માછલી, બકરાંનાં ચામડાં, રૂવાં, મીણ, મધ વગેરે તરેહવાર પેદાસો નિપજે છે; પણ તે બાહરના દેશોમાં જઈ શકતી નથી. બાહર દેશાવર પાણીને માર્ગે પોતાનો માલ મોકલી શકે એવો એને મોટે આદ્રિઆટીક સમુદ્ર આગળ એક જ માર્ગ છે, પણ તે તો આશ્ચિર્યાએ પોતાને હાથ કરી લીધે છે. એના બેકુત સખત મેહેનત કરવા યોગ્ય, મધ્યમ પ્રજ્ઞિતા અને મજબુત બાંધના માણસો છે પણ લડાઈ કરવાનો તેઓના ખુદરતીજ ખવાસ હોવાથી પોતાનાં એતરોમાં કામ કરવા જાય છે તથા પણ પોતાની સાથે લડાયક ઉચિયારો લેતા જાય છે. મોનટીનિયોના જિયા કદના, સખત કાઠીના અને કસરતખાજ બદનના હોવાથી ધણા સરમ લરકરી શિપાઈઓ થઈ શકે છે. એવા બાહાર શિપાઈઓના દેખાવ આ પાનાની પાછળના ચિત્રમાં નજર પડે છે. મોનટીનિયોનું રાજ્ય જોડે તદન સ્વતંત્ર છે, તોપણ નામને ખાતર આશ્ચિર્યાના બચાવમાં રહેલું છે. એ ટરકીના રાજ્યને ખંડણી આપે છે, પણ વારંવાર તેની સામે બળવા બેઠાં વે છે. ઈ. સ. ૧૫૨૬માં વેહેલવેહેલાં ટરકીના સુલતાન ખાન સુતીમાને મોનટીનિયોને કતોર કુંડું હતું, પણ એના લોકો કદી પણ સુપકીદીથી ટરકીને તાબે થયાં ન હતાં. આ સદીમાં તે તેઓ ટરકીના રાજ્ય સામે ચાલુ બળવો કરતાં આવેલાં છે, અને ટરકી સાથે લડાઈ કરતાં ધણું ગ્રનુન અને જંગલીપણું બતાવતાં રહે છે. પોતાના મુદ્દાઓનાં મુદ્દાંનાં માથાં બદનથી છુટાં કરી નાખવાનું ઘાતકીપણું ચલાવો તેઓ નાહાસી પાહાડોમાં ભરાઈ બેઠેલાં જણાય છે. ઈ. સ. ૧૮૫૧ સુધી મોનટીનિયોનો જ રાજ તે જ ધર્મનો વડો પણ ગણાતો હતો, પણ

એ વરસમાં શાહનુદા ડાન્યલી ગાદી બેઠેર આવ્યો ત્યારે તેણે ધર્મનું વડાપણું સાફ ના પાડ્યું. ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં એણે ટર્કીનો સામે લડાઈ ઉઠાવી તેથી ટર્કીની સરકારે વીસ હજાર માણસોનું લશ્કર એમાર પા શાના ઉપરીપણા હેઠળ તેઓની સામે મોકલ્યું આવ્યું.

આ લશ્કરે માનદીનિયનો ઉપર ધણીક ફતોદો મેળવી તેથી આશ્ચર્ય વચ્ચે પડ્યું અને સલાહ કરાવી. વળી ફરીથી છ વરસ રહી માનદીનિયોએ ટર્કીની સામે માથું ઉચક્યું; પણ આ વખતે ટર્ક લેફ્ટી આગળની પેઠે ફતોડમંદ ઉતર્યા નહીં. શાહનુદા ડાન્યલી ને જીલમા-

હુથિયારબંધ માનદીનિયનોની એક ટોળી.

નથી રાજ્ય સલાવતો હતો તેને ઇ. સ. ૧૮૬૦ માં મારી નાખવામાં આવ્યો અને તેની જગ્યાએ શાહનુદા ની-કોલસને ગાદી ઉપર બેસાડવામાં આવ્યો ને હાલ માનદીનિયોમાં રાજ્ય ચલાવેલો. ઇ. સ. ૧૮૬૧માં વળી એક વાર ફરીથી માનદીનિયોનોએ ટર્કીની સામે લડાઈ ઉ-

ઠાવી. આ વેળા બનીસ હજાર માણસો સાથે એમાર પાશા સામે લડવા ગયો અને માનદીનિયોના લેફ્ટીને માટી હાર ખવાડી સલાહ કરતી વખતે ટર્કીની સરકાર-નું વડાપણું તેના પાસે કબ્જા રખાવવાની ફરજ પાડી. આમ થવાથી માનદીનિયોનો લડાયક ખવાસ કશા પ્ર-

કારે દબાઈ ગયો નહીં. ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં હરન્નીગોની-નિયતોને છેડી ટરકીની સામે બળવો કરાવ્યો, અને તરત ખીજે વરસે તેઓ પોતે લડાઈમાં ઉતર્યાં. મોનટીનિઓ-માં જેટલો જવાન મરદ હતો તે લડાઈના હથિયારો વાપરી જાણુતો હતો તેથી સરવિયાને મોનટીનિઓ લડાઈમાં મોટું મદદગાર થઈ લાગ્યું.

સરવિયાની ટરકી સામે અણુઘટતી વર્તણૂક.

વગર કારણે છેડતો શોધી ધડી ધડી લડાઈ ઉઠાવી મોનટીનિઓને ટરકી સાથે જેટલી ખરાબ ચાલ ચલાવી તેથી અતિવણી વધારે ખરાબ ચાલ સરવિયાની ગણવામાં આવી છે. સરવિયાને ટરકીના રાજ્ય સામે ફરી-આદ ઉઠાવવાનું કાંઈજ વાજબી કારણ હતું નહીં. છેલ્લાં પચાસ વરસ થયાં ટરકી તરફથી સરવિયાને એટલા તો ઉંકો અને છુટાપણું મળ્યું હતું કે તે લગભગ સવત્ર ગણાતું હતું, અને તેને લડાઈ ઉઠાવવાની કશી ગરજ હતી નહીં. પોતાની ઉપર પુરતી માયા ખતાવનાર પોતાના વડા શેલનશાહી રાજ્ય સામે તેના ખરાબ વખતે થયું તે રૂશિયાની ઉશ્કેરણીથી હતું. પોતાના જાતભાઈ તરફની દિલસોજીથી તેઓ લડાઈમાં ઊતર્યાં એવું શાહાબદા મીલાનનું કહેવું તદ્દન ગલત અને ડોળધાલુ હતું. તે સાથે બજારોમાં ને કતલ ચાલી તેના સાથે પણ સરવિયાને કશું લેવું દેવું ન હતું. એ કતલ ચાલી તેની ઘણા મહિના આગમજ તે લડાઈની તૈયારી કરવા પાછળ લાગ્યું હતું. તેની મુખ્ય નેમ તો રૂશિયાને રાજી રાખવાની અને પોતાની સત્તા વધારવાની હતી. રૂશિયાની એવી ભુડી ચાલ હતી કે, ટરકી માહેલાં નાહનાં નાહનાં રાજ્યોને ટરકીની સરકાર સામે ઉશ્કેરી લડાઈ ઉઠાવતું હતું. એવી જાતની ઉશ્કેરણીથી લડાઈમાં ઉતરી ખિચારાં નાહનાં રાજ્યો કુટાઈ મરતાં હતાં. આ સદીની શરૂઆતમાં રૂશિયા ટરકીની સામે લડાઈમાં ઉતર્યું ત્યારે ટરકીનાં થોડાંક લશ્કરને ખીજી રીતે રેડિલું રાખવા તેણે સરવિયાને છેડી ટરકીની સામે ઉત્તું કીધું; પણ ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં જ્યારે રૂશિયાએ ટરકી સાથે સલાહ કીધો ત્યારે તેણે સરવિયાને ટરકીના હાથે છુંદાવું એ-કહ્યું છેડી દીધું. સરવિયાનો આપખુદ અને જુલમગાર રાજ મીલિશ્ચ રૂશિયાનો મળતો હોવાથી રૂશિયાની કુ-મક ઉપર કુદી પોતાની રૈયત ઉપર જુલમ પાડતો તેમજ મરજી માફક ટરકી સામે લડાઈ જગાવતો. એના જુલમથી બચવા સરવિયાના લોકોએ વારંવાર વડી સરકાર ટરકીની મદદ માગી હતી ને આપવામાં આવી હ-

તી; પણ અંતે મીલિશ્ચને જુલમ ન ખમાવાથી લોકો-એ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુક્યો હતો. એના એક છેકરો ને ગાદી ઉપર આવ્યો તે, પણ બાપના જીવન જુલમી નિકળ્યો. આ બધા ગભરાટના વખતમાં રૂશિયા સરવિયા માહેલી લોકોના ઊપર દુઃખ પાડનાર એક ટોળીને મદદ કરતો, અને તેની મદદ સામે સરવિયાના લોકો ટરકીની સરકારથી મદદ મેળવવાથી તે સરકારને પોતાનો ખરો મીત્ર ગણતાં હતાં. સરવિયાના લોકોનું ટરકીની સરકાર તરફ એવું સાઈં દિન હતું કે ક્રિમિયાની લડાઈની વેળા રૂશિયાના શાહ નીકોલસે સરવિયાના લોકો-ને ટરકી સામે લડાઈ ઉઠાવવા લલચાવવાની તજવીજ કરી ત્યારે સરવિયાના લોકોએ સાફ ના પાડી એક મો-મોરે નદમની મારફતે ઝાર નીકોલસને એવું જણાવ્યું કે, ટરકીના રાજ્યથી તેઓને એટલા ઉંકો મળ્યા છે કે, તે રાજ્ય સામે લડાઈ ચલાવવો તેઓ નિમકડરામીનું કામ સમજે. વળી એ ઉપરાંત સરવિયાને પોતાની રૈયતનું સુખ અને તેના લાભો એટલે દરજ્જે જાળવવાના છે, કે તેઓનો ભોગ લેનારી કમખખ લડાઈમાં તેઓ પડવા મા-ગતા નથી. આમ જવાબ મળવાથી રૂશિયા કાંઈ નહીં; પણ થોડો વખત ગયા બાદ મીલિશ્ચ પાછો સરવિયાની ગાદી ઉપર આવ્યો એટલે રૂશિયાના કાવતરાં પાછાં શરૂ થયાં. બેલગ્રેદની ઈંગ્રેજ એનચી મીંગ લોન્ગવેઈ એવું જણાવ્યું કે, સરવિયાના ખ્રિસ્તીઓ ઉપર જુલમ પાડવા રૂશિયા કેટલાક ખ્રિસ્તી હુદારાઓને મુસલમાન નામ ધારણ કરવા ફરમાવી મોકલી આપે. મીલિશ્ચના રાજ્યમાં સરવિયા મધે વસ્તા મુસલમાનો ઉપર ખ્રિસ્તીઓ-એ ઘણો જુલમ ગુજાર્યો હતો, પણ તક મળે તેના બદલો વાગવા મુસલમાનો ચુકા ન હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં ખ્રિસ્તીઓએ સરવિયાના ને ભાગ ઉપર મુસલમાનો રહેતા હતા તે ભાગ ઊપર હથિયાર સાથે હુમલો કીધો તે વખતે મીંગ લોન્ગે એક ગાડું ભરી મુસલમાન ઓરતોને કતલ થયતી જોઈ હતી. આવા જુલમની કંટાળી એ ભાગ ઊપરનાં એક ટરકી લશ્કરે પોતાના એક પાશાના હોકમથી બેલગ્રેદ શહેર ઉપર તોપને મારો ચલાવ્યો. આ પગલું ટરકીની સરકારને પસંદ પડ્યું નહીં તેથી તેણે પોતાના પાશાને તરત ખરતરફ કીધો. એ સંઘર્ષ વીતી જવા બાદ સરવિયાને લડાઈક હથિયારો તથા બીજા સર-જામ પોહોંચ્યાડી રૂશિયા તેને મુસ્તકીમ કરવા લાગ્યું. એ વાતની ખબર ટરકીની સરકારને પડતાં તેણે પોતાનું લશ્કર એવું સરહદ ઉપર જમાવ કરવા માડ્યું તે-વાંજ હુરોપનાં કેટલાંક રાજ્યો તેની સામે શેર ખંકાર કરવા મંડી ગયાં.

સરવિયાએ ટરકીની સામે કીધેલી લડાઈની રાજઆત.

સરવિયા જ્યારે પણ ટરકીની સામે માથું ફેરવીને વાત કરતું ત્યારે એવી નકી ખાતરા રાખતું હતું કે રૂશિયા તરફથી તેને જરૂર મદદ મળશે; તે સાથે યુરોપના

ખીજા રાજ્યવાળા તેને કમડાવા દેશે નહીં. એવી ખાતરીથી તેણે બેધડક મજબૂતીથી લડાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી. લડાઈ શરૂ થવાની આગમન જીવન મહિનાઓ જ તેના લશ્કરે સરહદ તરફ કુચ કરવા માડી. સરવિયાનું પાયતખ્ત શહેર બેલગ્રેદ છોડી સરહદ તરફ કુચ કરવાનો સરવિયાના લશ્કરનો દેખાવ આ પાસેના ચિત્ર

સરવિયાના શિપાઈઓ પોતાનું પાયતખ્ત શહેર બેલગ્રેદ છોડી જાય છે.

દુપરથી જણાય છે. સરવિયાની ટાગિનકાઉન્સિલે આ વખતે જાહેર કીધું કે, જેઓ સરવિયાને આલાદના છે તેઓને ટરકીના જીલમમાંથી છોડાવવા સારું મદદના નાણાં મળવવા એક લોન ઊંઘાડવામાં આવી છે તેમાં સર્વેએ નાણાં ભરવાં. આ વખતે એવું જાણવા લાગ્યું કે, સરવિયાની લડાઈ ખાતાંની પરધાન ટોળી પાસે બે લાખ મથાળેથી ગોળી ભરવાની અને એક લાખ નળીને ફેરડેથી ગોળી ભરવાની બંદુકો, દર બારબાર તોપો સાથેની પચાસ બેતરંગીઓ અને લશ્કરી સરંજામ મોટા જથ્થામાં હતા. દરેક જણ હી લાખ માણસોને આરાક પોલિયાડી ચકાય એટલા વરાળથી ચાલતા ચુલાઓ સરહદ તરફ સાફલી આપવામાં આવ્યા હતા. લડાઈનો વખતે સ-

માધાનીથી તારના સંદેશ ચલાવવાની ગોઠવાણ પછી કરી રાખવામાં આવી હતી. આખા પ્રાંતની નિશાળો બંધ કરી તે મથે દવાખાનાં ઊંઘાડવામાં આવ્યાં હતાં અને જાહેર હમારતોને, દારૂગોળો, હથિયાર તથા લશ્કરી સરંજામ રાખવાના મકાનોમાં બંધવી નાખવામાં આવી હતી. આ બધી તૈયારીઓનો જ્યારે ટરકીની સરકારને ખબર પડી ત્યારે તેણે સરવિયાની સરકાર પાસે તેના આલાસો આડ્યો. એનો જવાબ સરવિયાની સરકારે ધણેા લુચ્છાઈભરેલો આપ્યો. તેણે જણાવ્યું કે, વખત છે વડી સરકાર ટરકીને જ તેના ખંડયાં રાજ્ય સરવિયાના લશ્કરની જરૂર પડે તો તે કેવી હાલતમાં છે તે જાણવા સારું આગળથી તે પોતાનાં લશ્કરીની હાલત તપાસી જાય છે.

સરહદ તરફ તેણે પોતાનું લશ્કર મોકલી આપ્યું હતું તે આખે એવો ખોલાસો કીધો કે, તે તરફ બંધો હોવામાં તોફાની થઈ રહ્યો છે, માટે પુરતી ચોકસી રાખવા અને પોતાની હદ સાચવવા તેણે આ પગલું ભર્યું છે. આવી જવાબ કહેવાડવા પછી થોડે વખતે પ્રિન્સ મિલાને કાન્સ્ટાનટીનોપલ ખાતે પોતાનો એક ખાસ એલચી મોકલી નવા સુલતાન મુરાદની સત્તા અને વડપણ કબ્જા રાખ્યું. પણ આથી ટરકીની સરકાર રાજી થઈ સંતોષ પામી નહીં. તારીખ દશમી જુને ટરકીની સરકાર તરફથી બેલગ્રેદ ખાતે ત્રણ દસ્તાવેજો આવી પોહાંચ્યા. પેહેલા દસ્તાવેજમાં સરવિયા તરફથી ટરકીનાં રાજ્યને અપાતી ચોકસી અંડણી ચહુડી ગઈ હતી તેની માગણી કરવામાં આવી. બીજામાં સરવિયાના લશ્કરને સરહદ તરફથી એકદમ પાછું ખેલાવી લેવા જણાવ્યું, અને ત્રીજામાં એવો તાકીદ કીધો કે, નવા સુલતાન મુરાદને બેલગ્રેદ ખાતે એકસો એકવીસ તોપો ફોડી સરવિયાના વડા તરફ કબ્જા રાખવો. આ સંધાનું ફરી બજાવવાને બદલે સરવિયાએ તો પોતાનું વધારે લશ્કર સરહદ તરફ મોકલી આપી ખોલી રીતે હરીફાઈ જાહેર કીધી. એ વખતે માનદીનિયોનાં એક સરકારી પત્ર એ સરવિયા સાથે મળી જઈ બાડકુરીથી ટરકી સામે લડાઈ ચલાવવા પોતાના દેશીઓને ઉશ્કેર્યા. એ જ વખતે ખોસનિયા અને હરઝીગોલીનિયાના બજાવે તેના પુરોહિતમાં ચાલવા લાગ્યા, અને એ જ વેળા બલગેરિયા માહેલી

જુન ખાર કતલ થઈ થઈ. એટલા વખતના અરસામાં જ લડાઈ જાહેર કરવા વિશેનું પ્રિન્સ મિલાનનું પત્ર ટરકીના વડા વઝીર ઉપર જઈ પોહોંચ્યું, અને લડાઈ તરત જાહેર થઈ.

સરવિયાના લશ્કરે ટરકી લશ્કરને હાથે પાધેલી હાર.

બધી જાણતી તૈયારીઓ સાથે સરવિયાનું લશ્કર એકઠું થયું અને તે લશ્કરને સરદાર જનરલ ચરનેકને હાથે. એ સરદારની ઉંમર હાલ પચાસ વરસની છે. હિંમિયાની લડાઈની વખતે શ્રિયાનાં રાજ્ય તરફથી સીબાસતેપુલનો ખચાવ કરવામાં એ સાંમેલ હતો,

અને તે પછી ક્રિક્સસના પર્વતો અને આરલના સમુદ્રના કિનારા બપર શ્રિયા તરફથી એણે લશ્કરી નોકરી બજાવી હતી. ઇ. સ. ૧૮૬૪ અને ૬૫માં મધ્ય એશિયામાં એ સરદાર ફોર્ટો મેળવી ત્યાં શ્રિયાની સત્તા સ્થાપવા શક્તિવાન થયો હતો. એ ફોર્ટોથી ઉશ્કેરાઈ તે સમરકંદ તરફ આગળ વધ્યો પણ ત્યાં તેની જ્ય થઈ નહીં. ખોખારાનાં ઘોડે સવાર લશ્કરે એનાં પાયદળ લશ્કરને મારી હડાડી ચીખરી નાખ્યું, અને તે પછી તરત એને સરદારી છોડાવી પાંચે ખોલાવી લીધો. ત્યારબાદ સેન્ટપિટર્સબર્ગ ખાતે લશ્કરી ખાતામાં શિયન સરકારની નોકરી બજાવી તેણે તેઓની ચાકરી છોડી, અને રસકીમર નામનાં એક વત્તામાનપત્રને તે અધિપતિ થયો. એ પત્ર સ્લાવ લોકોનું ઘણું મોટું હિમાયતી ગણાતું હતું. એ પત્ર ઉપરથી

જનરલ ચરનેક.

સરવિયાની સરકારસાથ એનો સંબંધ પડ્યો, અને આ વખતે સરવિયાના લશ્કરની સરદારી એને મળી. એ સરદાર આ પાસેના ચિત્રમાં ખીરાજ્યો છે. એણે સરવિયાની જમીન બપર પગ મુકતાં જ શ્રિયા મધેની સ્લાવ ટોળાને મદદ કરવા ઉભી થયેલી સભા તરફથી પાંચ લાખ રૂપિયા સરવિયાની સરકાર આગળ રજૂ કીધા. આ વખતે સરવિયાનું લશ્કરનું મુખ્ય મથક તેની દક્ષિણ સરહદ પાસે આલેક્સીનાટ્ર આગળ હતું. એ મથક નીશ્ચ ને બલગેરિયામાં આવેલું છે અને જ્યાં ટરકીનું લશ્કર જમાવ થતું હતું તેથી દુર ન હતું. નીશ્ચ એટું સ-

ગવડ ભરેલું મથક છે કે જ્યાંથી એસ, બલગેરિયા અને સરવિયા એ ત્રણે વચ્ચે સારો વેહેવાર રાખી શકાય છે. એટલા માટે લશ્કરી કળા કૌશલ્યનો મનપતીજ ઉપયોગ કરતાં એ જગ્યા ઘણી અગત્યની ગણાય છે. એ ટુકાકે મજબૂત કિલ્લેબંદી ઉપર મોટાં બજાં બારી તોપો ગોઠવેલી હોય છે. આ જગ્યા છોડી આગળ વધવાની સરવિયાના લશ્કરે આ લડાઈમાં હુલ્લાહ કીધી. તેની સંખ્યા ચાલીસથી પચાસ હજારની હતી, પણ તે સંખ્યા વગર કવાયદ પામેલા શીપાઈઓ હતા. કવાયદો ફક્ત ચાર હજાર માણસોમાં જ જોવામાં આવતી હતી. ચડાઈ કરી આવતું આ સરવિયાનું લશ્કર મોરાવા નદી પસાર કરી જઈ બે ભાગોમાં વહેંચાઈ ગયું, અને ટરકીના લશ્કરની

નજર ચુકાવી આ પાસેના ચિત્રમાં જણાયછે તેમ નીશ્ચની ખાતે બાજુના પહાડો ઉપરથી પસાર થઈ જઈ પેલી તરફ ખીણમાં ઉતરી પડ્યું. એનો એક ભાગ ડાબી તરફ આ-કમાલાનકા આગળ આવ્યો, અને ખીણના ભાગ જમની તરફ મીરામોર આગળ જઈ પોહ્યાં. ટરકીના લશ્કરના સરદારે પોતાની આગલથી સરવિયાના લશ્કરને પસાર થઈ જવા દીધું તેથી ટરકીની સરકારે તેને મોટો કષ્ટ આપી કાન્સટાનટીનોપલથી અબદુલ કરીમ પાશાને તેની

જગ્યાએ મોકલ્યો. એ નવો પાશા તરત સરવિયાનોની પાછળ લાગ્યો, અને તેઓને મેત્રણ વખત હરાવી તેઓના દેશ તરફ પાછા હકી જવાની તેઓને ફરજ પાડી તારીખ ૩૧મી જુલાઈએ મજબુત જઘડો ચલાવી ટરકી લશ્કરે જમનીથી સરવિયામાં પોતાનો માર્ગ કઢ્યો, અને તારીખ ૫મી આગસ્ટે સરવિયાને તેઓનાં કુળજેવાટઝના મથક આગળથી હાંકી કહાડી હજુ વધારે અંદર તેઓના દેશમાં હાંપ્યા. હસન પાશાના લશ્કરની એક હારે ચરન્બીટ

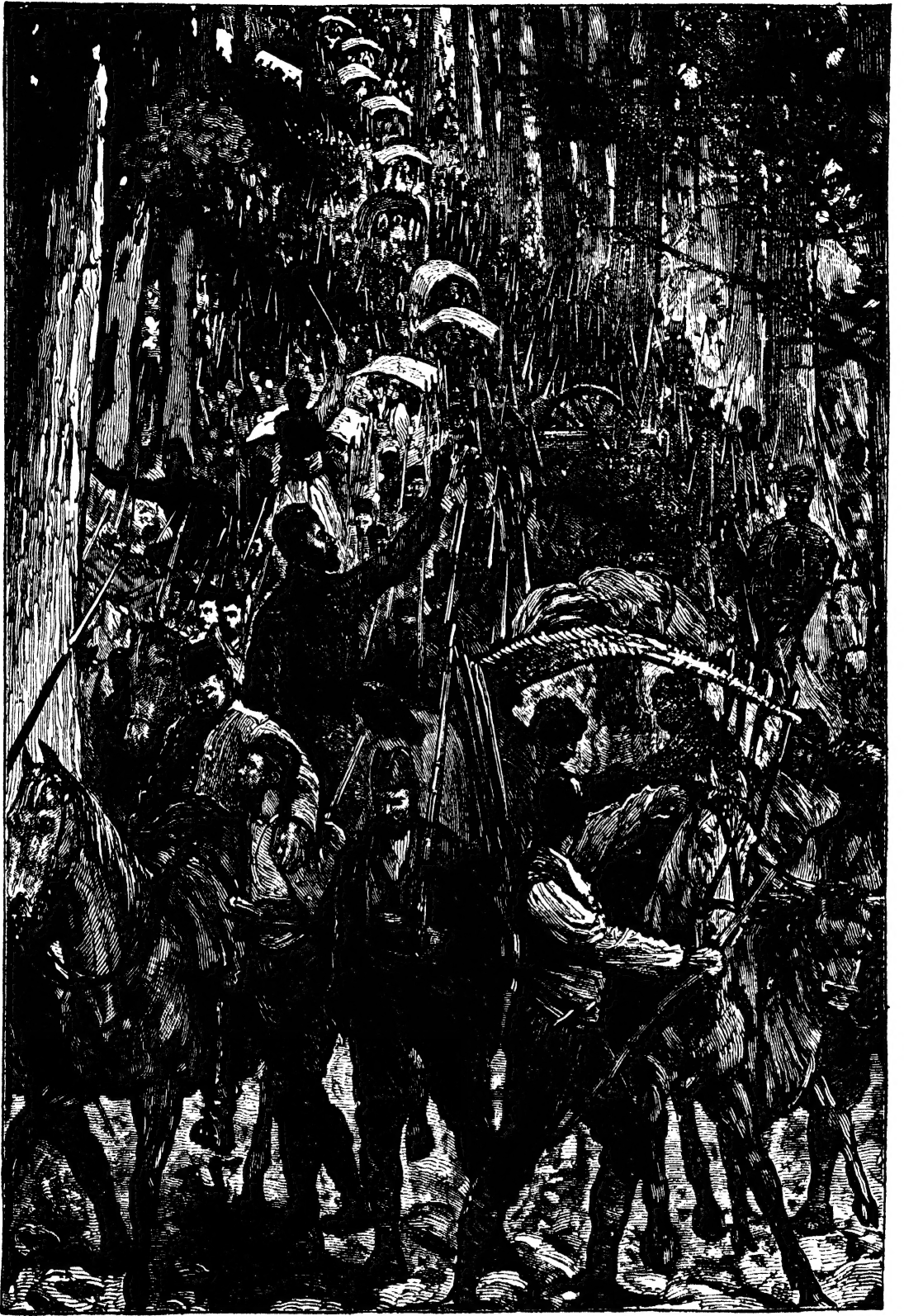

સરવિયાન લશ્કરી શિપાઈઓ.

જાની ખીણ અને તારીખ ૧થી આગસ્ટે ગાલજનનજી ગામડું હાથ કરી લીધું, અને તેમ થવાથી સરવિયાને પોતાના દેશમાં વધારે હકી જઈ પડ્યું. તારીખ ૧૮મી આગસ્ટે પ્રિન્સ મિલાન પાછો મેલથ્રેદ જઈ પોહ્યાં. એને ત્યાં પરધાનોની સભા ભરી એવું નક્કી કરીધું કે અંતની ઘડી સુધી લડાઈ જરી રાખવી. વખત જતે ટરકી લશ્કરનો આગળ વધતું ગયું, અને સરવિયાને પાછળ

વધારે અને વધારે હટાવતું ગયું, અને તે એટલાંસુધી કે, ટરકી લશ્કર સરવિયાનોના મુખ્ય મથક આલિકસીનાટઝ સુધી આવી લાગ્યું. આ વખતે પ્રિન્સ મિલાન ગભરાટમાં પડ્યો, અને તેણે ખીણનાં રાજ્યોને વચ્ચે નાખી સલાહ કરવા આહ્વાન કર્યું. એટલામાંતો આલિકસીનાટઝ આગળ સરવિયાનો ટરકીને હાથે માર પાછ સઘળી તરફ વીખરાઈને નાહાડા. આ ઉપરથી સાફ જાહેર થાયછે કે સરવિયાનો

જવાહરના પહાડ ઉપરથી સરવિયન લશ્કર ઉતરેછે.

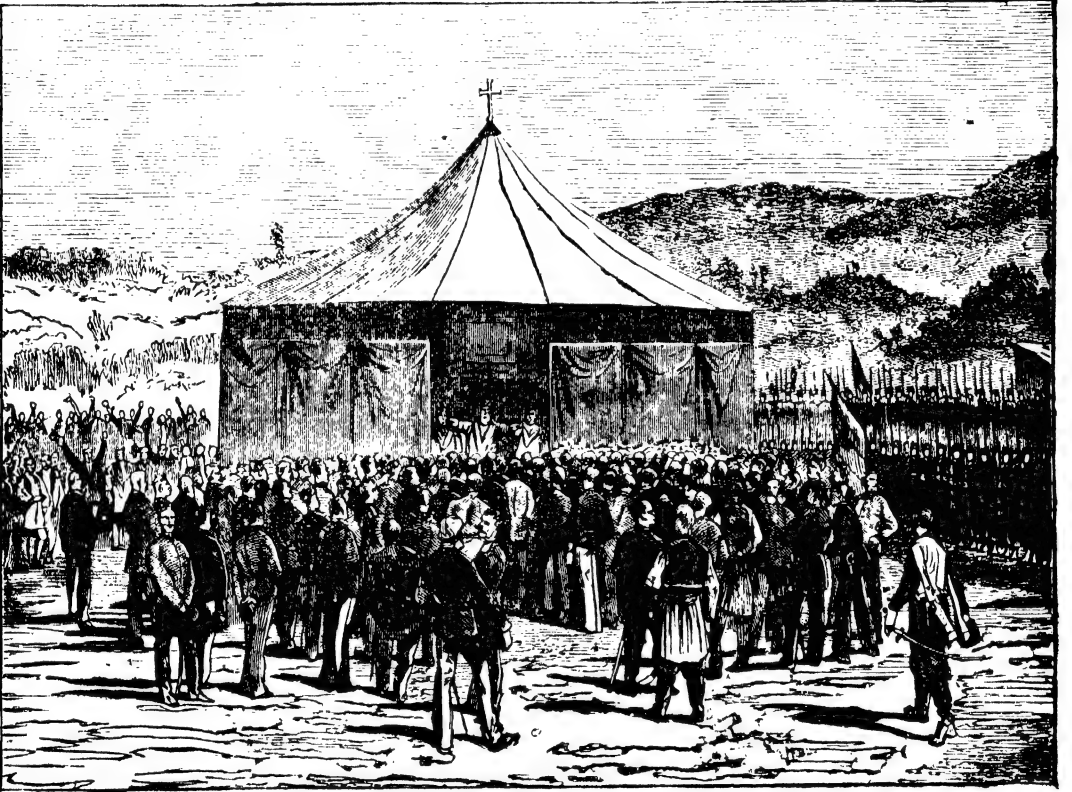

લડાયક શિપાઈ તરીકે સારા નિવડ્યા નહીં, અને રૂશિયાના વાલનટીઅર શિપાઈઓની મદદ નો તેઓને મળી ન હતે તો ટરકીની ફેાજ સામે તેઓ ટકી શકતે નહી. રૂશિયા પેહેલાં તો સરવિયાની સામે થોડાં માણસો મોકલવું ગયું; પણ રફતે રફતે તેની સંખ્યા એટલી વધવા લાગી કે, પ્રિન્સ મિલાન તેથી ખુશી થવા છતાં સરવિયનો અદેખા થયા, કારણ રૂશિયનો મિત્ર તરીકે નહીં, પણ મદાઈ કરી આવનાર તરીકે સરવિયનો સાથ વર્તતા હતા. વળી સરવિયનો ઘણી પ્રકારે હીચકારા તથા વગર કામના જાણવાથી રૂશિયનો તેઓ તરફ ધિક્કારથી જોતા હતા. સરવિયનો એટલા નખખા હતા કે, ઉચ્કરવાથી જ ફરજના

મારેલા લડતા અને તોપ તથા બંદુકના મારા સામે જરા પણ ન ટકી રહેતાં પોતાની બંદુકો વગર નેમ્ને જમ તેમ ફેાડી દઈ અકરાઈ ધબરાઈ ચોતરફ નાસતા, અને પોતાના સરદારોને હરીફના પંજમાં છોડી જતા.

સરવિયનોની સંકડાસ ભરેલી હાલત.

જે દહાડે સરવિયનો એ આલિકસીનાટ્રઝ આગળ ટરક શિપાઈઓને હાથે મજબૂત હાર ખાધી તેજ દહાડે ઇંગ્લેન્ડ સરકારે એવી દરખાસ્ત કીધી કે, બંને હરીફો વચ્ચે એક મહિનાની મેલેતલના ડોલકરારો થવા જોઈયે. આ દરખાસ્ત પ્રમાણે ચાલવા ટરકીની સરકારે સાફ ના

પ્રિન્સ મિલાનને સરવિયા અને ઓસનિયાના રાજ તરીકે નમેછે.

પાડી, તે છતાં તેણે કેટલીક સરતોએ સલાહ કરવા ઇચ્છ્યું. એ સરતો એવી હતી કે શાહાજાદા મિલાને કાન્સ્ટાન્ટીનોપલ આવી ટરકીના સુલતાનને પોતાના સુરખ્ખી તરીકે માન આપવું; ચાર સરવિયન કીલ્લાઓમાં ટરકોનું પાશખાની કરનાઈ લશ્કર રાખવું; સરવિયાના લશ્કરની સંખ્યા દસ હજાર સુધીનીજ રાખવી અને તેટલાં લશ્કર, સાથે તોપ ખાતાની ફકત ખેજ ખાતરી ઊભી રાખવી,

જે જો કિલ્લાઓ નવા ઊભા કરેલા હોય તે તારાજ કરવા, લડાઈમાં ઉતરવાથી ટરકીને જો ખરચ થયોછે તે સરવિયાએ ભરી આપવો યાતો તેના બદલામાં બંડણી આપવાની કબ્જલાત કરવી, અને એ સર્વે ઉપરાંત સરવિયાના રાજ્યમાં ટરકીને ઊપયોગને આગગાડીને રસ્તો બાંધવા દેવો. આ સઘળી સરતો સરવિયાથી કબ્જલ ન રાખી શકાય એવી પુરોપના રાજ્યવાળાઓને લાગી. આ સઘ-

બો સરતો પાર ન પડતાં ટરકીએ તારીખી ૧૬મી સપ્ટેમ્બરથી તારીખ ૨૫મી સપ્ટેમ્બર સુધી લડાઈ બંધ રાખવા કબુલ કરી.

આ રીતે એક તરફથી સરવિયા ટરકીને હાથે ખાધેલો હારથી લગભગ નાચાર અને નખાણ થઈ પડ્યું હતું; અને બીજી તરફથી મોનટીનિયોનો બાહાદુર શાહાબદો નદિાલસ, જીલાઈના છેલા અને આગસ્ટના પેહેલા દહાડાએ ઊપર ટરકીનાં લશ્કરના સરદાર મુન્તિયાર પાશા ઊપર વખાણવા જોગ ફત્તેહ મેળવતો હતો; પણ તેની જયથી સરવિયોની ક્ષયનું વાળણ થઈ શકતું ન હતું. સરવિયાનો શાહાબદો મિલાન પોતાની હારથી બીજાઓની નજરમાં હલકો પડી ચૂકો હતો તેમાં વળી તેણે એક બેવકુફી ભરેલું કામ કરી પોતાની પુરતી હાંસી કરાવી. દલચેદ આગળ આ પાસેના ચિત્રમાં બતાવ્યું છે તેમ તેણે પોતાને બોસનિયા અને સરવિયાના રાજા જાહેરાંત ઠરાવવામાં કરી અડચણ લીધી નહીં. આ વખતે લોઢાની ઊલટ, હરખ અને પ્રિન્સ મિલાન તથા તેની રાણી અને તેઓનાં નાણાં બાળક તરફ દિલસોજીનો કશો પાર ન હતો; પણ જે પગલું ફતેહની પુર ખુમારીમાં ભરતું છાજતું હતું તે પ્રિન્સ મિલાને પોતાના દેશની ભારી હારમાં લેવા દીધું, માટે તેની ચાલ ડહાપણ ભરેલી ગણાઈ નહીં. થોડા વખતમાં શાહાબદો મિલાનને જણાઈ આવ્યું કે, યુરોપના બીજા રાજ્યવાળાઓએ આ તેની ચાલ તદ્દન પસંદ કરી નહીં.

આ વેળા કોઈ પણ રીતે વચ્ચે પડી આ નાહાની લડાઈનો અંત આણવા ઈંગ્લાંડ ધણું ઈજતેજાર હતું; કારણ તેને લાગતું હતું કે એ ઉપરથી મોટું ભડકું સળગી ઉઠી પુર્વ તરફનો સવાલ નક્કી કરવાની વાત વચ્ચે આવી ઉભી રહેશે. તારીખ બીજી સપ્ટેમ્બર સુધી લડાઈ બંધ રાખવાની ઈચ્છા ટરકીની સરકારે જણાવી, પણ પ્રિન્સ મિલાન રૂશિયાની શીખવણી ઊપર ચાલી તે ના પાડી કહેવા લાગ્યો કે, રીત અને કાયદા સર લડાઈ બંધ કરી સલાહ સંપન્ન કરવાના કોણકરાર થાય નહીં ત્યાં સુધી તે વધારે મહેતલ કબુલ રાખી શકતો નથી. એ ઉપરથી તારીખ ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર પછી પાછી લડાઈ શરૂ થઈ, રૂશિયાથી સરવિયોની મદદે હુલ્લો મારણસો આવતાં ગયાં, અને તેઓની કુમક ઉપર સરવિયોના વધારે હીલાઈથી લડાઈ ચલાવવા લાગ્યા. આલેક્સીનાઝ ગાગળ તારીખ ૨૬મી સપ્ટેમ્બરથી તારીખ ૨૮મી સુધી ખુબ ભરેલી લડાઈ ચાલી. એ વખતે સરવિયોના, મોનટીનિયોનો અને રૂશિયોનો એ ત્રણે એ સાથે મળી ટરકીની ઊપર હુમલો કરીને ત્રાસદાયક દેખાવ આ પાસેના ચિત્ર ઊપરથી જણાય છે. આ હુમલામાં બંને બા-

જીવાલાઓનો મોટો નાશ થયો હતો, અને એમાં રૂશિયોનોના સાઠ અમલદારો માર્યા ગયા હતા. સરવિયોનો પોતાના દેશના ગીચ જંગલના આસરા તથા રૂશિયોની મદદ છતાં ટરકી લશ્કર સાથે લડતું ધણું બિઠ થઈ લાગ્યું. ટરકી લશ્કરનો ફત્તેહો ઉપરફતેહ મેળવતું જ ગયું, અને તારીખ ૨૩મી અક્ટોબરે તેઓએ જીનીસનું મથક હાથે કરી તેથી સરવિયોના ચોતરફ બચનાં મારેલા વીખરાઈ ગયા. તારીખ ૩૧મી અક્ટોબરે આલેક્સીનાઝ ટરકીને હાથ ચલડ્યું અને તારીખ ૧લી નવેમ્બરે દેલીયાંદના તેઓ ધણી થયા. આથી સરવિયાના પાતળા શહેર બેલગ્રેદ ઉપર ચલડી જવાનો માર્ગ ટરકીને માટે તદ્દન ખોલો થયો, અને આખું સરવિયા ટરકીનાં બળસામે સર નમાવી ઊભું રહેવાની હાલતમાં આવી પડ્યું.

ટરકીના સુલતાનની ફરિયાદ.

લડાઈનાં મેદાનમાં એ બંને હરીફો હારજીતની હાલતમાં આવી રહ્યા હતા તેટલાં કાન્સટાન્ટીનોપલમાં વળી નવા ફેરફારોએ દેખાવ દીધો. અબદુલ અમીનને ગાદી ઊપરથી ઊઠાડી મુકી સુલતાન મુરાદને ખેસાડયો હતો તે તનદરેસ્તીમાં ઘણો નખળો હતો, અને તને નખળો હોવાથી તેના મન ઉપર પણ નાકોતીની અસર થઈ હતી. મગજની ખરાબ હાલતને લીધે તે સુલતાન તરિક રાજ્ય ફરિયાદનાં કામકાજો ચલાવવા અશક્ત થઈ ગયો, અને તે ઉપરાંત તેના ગાદી ઉપર આવવા પછી કાન્સટાન્ટીનોપલમાં તેમજ લડાઈના મેદાનમાં ગભરાટ ભરેલા બનાવો બનવાથી તેનું મગજ વધારે ખરાબ હાલતમાં આવી પડ્યું. ગભરાટ અને ગમીમાં તે દારૂ પીવા લાગ્યો, અને તેનું પ્રમાણ વધવાથી તેની શક્તિઓ મંદ થવા લાગી. આવા અવતારમાં તે દહાડાના દહાડા ગંભીરપણે એકલો બેસી રહેતો હતો. તેના કાકા અબદુલ અમીનને તેને માટે ટરકીના તખ્ત ઉપરથી ઊઠાડી મુક્યો અને તેથી તે આપઘાત કરી મરણ પામ્યો, માટે તેના મોતનો દોશ પોતાની ગરદન ઉપર લાગ્યું પડે છે એવું માની મુરાદ ઘણો ગભરાતો અને સંઘળો વખત બચમાં કહાડતો હતો, અને એવી ધારતી રાખી તેની અસરથી તે કોઈ કોઈવાર એવા ખરાડા અને ચીચારી પાડતો કે, જ્યોત્તિ આપો મહેલ ગાજી રહેતો હતો. રફતે રફતે તેની અવસ્થા એવી માઠી થવા લાગી કે, તેની જગાએ તેના બાપ અબદુલ આમદને તરકીનો સુલતાન નેમવાની પરધાને ફરજ પડી. અબદુલ આમદની ઉંમર આ વેળા ચોતરીસ વરસની હતી; એની તનદરેસ્તી ઘણી સારી હતી, અને એની ખ્રિસ્તીઓ ઉપર વધારે સારી મમતા હતી.

સરાવિધનો ૯૨૬ વશીકરની આગળી ઊપર હુમલો કરેછે.

ઈંગલાંડના લોકોની ટરકીની સામે વળણુ.

એક તરફ કાન્સ્ટાન્ટીનોપલમાં આ મોટો ફેરફાર થયો અને બીજી તરફ ઈંગલાંડમાં લોકોના વિચારોમાં પણ ન ધારેલો ફેરફાર જાહેરાત દીસવા લાગ્યો. આ વખતે ઈંગલાંડનાં લોકો ટરકી સામે અતિઘણું ઉત્કેષાઈ ગયાં હતાં. ટરકીના રાજ્યમાં વસ્તા ખ્રિસ્તીઓને હુલ્લેની સંખ્યામાં ત્યાંના મુસલમાનો વગર દયાએ અને જરા પણ આંચકો વિના ખેંચડક કાપી નાખે છે એવા સંસ્મરણેલા હેવાલો ડેલી ન્યુઝવાળા તથા બીજા ટરકીના પેરીઓ તરફથી બહાર પડતા તે વાંચી તથા સાંભળી ઈંગલાંડનાં લોકો એટલાં તપી ગયાં હતાં કે, ટરકીની સરકાર અને તેની જીલ્લામાં પામેલો રૈયતની વચ્ચે પડવા તેઓ ઈંગલાંડની સરકારને ફરજ પાડવા સરખો ગભરાટ કરી રહ્યાં હતાં. આ વખતે સર્વે કોઈ ટરકીની સામે ખોતવા મંડ્યું હતું; કોઈપણ ધીરજ, ડઝાપણ તથા અકલ વાપરી વાત કરતું જ ન હતું, અને દૈવયોગે જે કોઈ ટરકીની તરફથી ખોલતું તેને હરબુત કરી ધિક્કારી કહાડી ચુપ રાખવામાં આવતું હતું. જો આ ટરકીની સામે ખોલનારા હતા તેઓનો પુરતા લાગવગવાળો અને બળવંત હીમાયતી પેલો મીઠા ગ્લાડસ્ટન હતો. આ બાહ્ય રાજદરવારી ઈંગલાંડ ક્રિમિયાની લડાઈમાં રૂશિયાની સામે બાગ લીધો તે વાજની લીધો તથા ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં પારિસના જે કોલકરારો થયા તે રૂશિયાની આપખુદ આલ અટકાવવા સાર વાજની થયા એટું તરફનું મત આવી પાછળથી ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં એકાએક સુકાન ફેરવી ખેંચો અને ફ્રાન્સ અને જર્મનીની લડાઈની વખતે રૂશિયાએ અંદાઈથી જે રાજનીતિ ખતાવવા માડી તેને તે ટેકા આપવા મંડી ગયો. ઇ. સ. ૧૮૭૧ માં કેટલાંક એવાં રાજદરવારી કામકાજો યુરોપમાં થયાં કે જેમાં કાળા સમુદ્રનું અલગપણું કહાડી નાખવામાં આવ્યું તથા ક્રિમિયાની લડાઈથી નિપજેલાં પરિણામોના સંખતપણાને નરમ કરવામાં આવ્યું. કાળા સમુદ્રનું અલગપણું શું તે આ પ્રસંગે જાણી લેવું જરૂરનું છે. ક્રિમિયાની લડાઈ પછી ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં પારિસના જે કોલકરારો થયા તેમાં એક સરત એવી હતી કે; કાળો સમુદ્ર અને તેનાં બંદરો દરમિયાન વેપારી વાહાણોને માટે ખોલાં મુકવાં, પણ રૂશિયા અને ટરકીનાં થોડાંક નાહાનાં લડાઈનાં ખારકસો શિવાય બીજી બધી પ્રજાનાં લડાઈનાં કોઈપણ ખારકસને આવવા દેવું નહીં. એ સરતને કાળા સમુદ્રનું અલગપણું એવે નામે ઓળખવામાં આવતી હતી. એ ઉપરાંત ટરકી અને રૂશિયાએ યુરોપના બીજા રાજ્યવાળાઓ સાથે એવી કબુલાત કરી હતી કે, તે બે

રાજ્યોએ કાળા સમુદ્રના કિનારા ઉપર કોઈપણ ટેકાણે દરીઆઈ કાફલાને યા જમીન ઉપરનાં લશ્કરને લગતું હથિયારખાનું યા વાહાણો બાંધવાનું મકાન ઉભું કરવું નહીં. આ સરત ટરકીએ કાંઈપણ હરકત ન નાખવે કબુલ રાખી પણ રૂશિયાને તે પસંદ પડતી થઈ ન હતી. એ ઉપરથી ઇ. સ. ૧૮૭૦ માં રૂશિયાએ બાહાનું શોધ્યું. અને પ્રિન્સ ગોર્સચેકાફે ઈંગલાંડની દરવારમાં રહેલા રૂશિયન એલમ્બી મેરન જુનોને એક દસ્તાવેજની મારફતે જાણાવ્યું કે, રૂશિયાને જુકસાન થાય એવી રીતે ઇ. સ. ૧૮૫૬ ના પારિસવાળા કોલકરારો તોડવામાં આવ્યા છે. એ દસ્તાવેજ તારીખ ૨૦મી અક્ટોબરે મેરન જુનોને મળ્યો અને તે ઈંગરેજ સરકારને નવમી નવેમ્બરે જાહેર કરવામાં આવ્યો. તારીખ ૩૧મી અક્ટોબરે એક સરકારી કહાડી યુરોપના સઘળા રાજ્યવાળાઓને રૂશિયાની સરકારે જાહેર કરી હતું કે, કાળા સમુદ્ર અને તેની આસપાસનાં બંદરોનો ખયાવ કરવાની સધળી તક રૂશિયાના હાથમાંથી છીણવી લેવામાં આવી છે અને ટરકી હદ વિનાની સંખ્યામાં આરમીપેલેગો અને બ્રાસ્ટરસમાં પોતાની મનવારો બાંધતું જાય છે અને તે સાથે વળી જુમધ્ય સમુદ્રમાં ઈંગલાંડ તથા ફ્રાન્સ પોતાના દરીઆઈ કાફલા છુટાપણથી જમાવ કરતાં જાય છે. બીજાઓએ જ્યારે પારિસના કોલકરારોની સરતો તોડી છે ત્યારે રૂશિયાનો ઝાર આલિકઝાંદરે તે કોલકરારોની સરતો પાળવા તથા નાહાનાં ચોકસ ખારકસો કાળા સમુદ્રમાં ફરતાં રાખવાની ખોલીથી હવે બંધાતો નથી. તે ઝાર ટરકીના મુજતાબને તેની મરજી માફકનાં લડાયક વાહાણો બાંધવાની પુરતી છુટ આપે છે, અને પોતે પણ હવે પુરતી છુટથી એ બાબતમાં આગળ વધશે. આવી રીતનું સરકારી ફેરવી રૂશિયાએ છેડતી શોધી અને તે એવે લાયક વખતે શોધી કે બધી વાતે ફાવી જવાનો સંભવ હતો. આ વખતે ઈંગલાંડની પરધાન ટોળીમાં વડો મીઠા ગ્લાડસ્ટન હતો, જેની વળણુ રૂશિયાની તરફમાં હતી. ફ્રાન્સ તો જર્મનીથી હાર ખાઈ ખોખરું થઈ નાચાર થઈ પડ્યું હતું. જર્મની ફ્રાન્સની સાથે લડતાં રૂશિયાની ફેટલીક મદદ લઈ તેનું આભારી થયું હતું. આશ્ચર્યા પોતાના સ્વાર્થ વગરની એવી બાબતમાં વચ્ચે આવી પોતાને પીડામાં નાખવા માગતું ન હતું, અને સર્વ તરફથી ઈંગલાંડ એકલું પડી ગયું હતું. રૂશિયાની સરકારે કહાડેલા સરકારી ઉપરથી સઘળા રાજ્યના પ્રતિનિધીઓ લંડન ખાતે સાથે મળ્યા, અને તેઓએ વીચાર કરી કાળા સમુદ્રના અલગપણની સરત કહાડી નાખી. આવી ધાંધલથી રૂશિયા પોતાની મતલબ કહાડી ગયું. થોડો વખત ન ગયો એટલે ટરકી લોકોની સરહદથી થોડા માધલને

છેટે સાયોન નદીના મુખ ઉપર પોતાઘના કસબાને રશિયાને એ પોતાની દરીઆઈ ફોજ રાખવાનું બંદર બનાવી દીધું. વળી એવીસામાં એક કંપની ઉભી થઈ જે વરાળથી ચાલતાં વહાણો બાંધવા લાગી અને તેની સાથે રશિયાએ એવી બોલી કીધી કે રશિયન સરકારને જ્યારે જોઈએ ત્યારે ગમે એટલાં ખારકસો તે તરત પુરાં પાડે. એ વહાણો એવી ગોઠવણથી બંધાવા માંડ્યા કે તેઓને લોઢાંનું બખતર જડી તેમાં માટી તોપો તરત ગોડવી શકાય.

ટરકી સામે મીંડલાસ્ટનનાં સખ્ત લખાણો તથા ભારાણો.

રશિયા તરફ મીંડલાસ્ટનની કેવી વળાણ હતી તે જણાઈ આવવા પછી ઈ. સ. ૧૮૭૬માં તેણે ટરકી સામે જે સખ્ત લખવા તથા ભોલવા માંડ્યું તે અજબ થવા જોગ ન હતું. બલગેરિયામાં ચાલેલી કતલવિશે, લખતાં મીંડલાસ્ટન એવી કરડી ટીકા કીધી કે, જે જે પરગણાંએ ટરકીએ પેશન અને હાલહવાલ કરી નાખ્યાં તે તે પરગણાંએમાંથી તેઓને ગાંસડા પોટલાંસાથ હાંકી કાઢાડવા જોઈએ. તેણે લખવા માંડ્યું કે, જો જે ઢગળા-બંધ માણસો ટરકીએ લેઢિને કમકમાત ઉપજવાજોગ રીતે કાપી નાખ્યાં, જે સંખ્યાબંધ પરણેલી સ્ત્રીઓ, અને કુંવારી નારીની પાક દામાન ટરકીએ લુટી, જે કુલ જેવાં બાળકોનું નિર્દોષપણું ટરકીએ અપવિત્ર કીધું, જે સુધારાને ટરકીએ અપમાન આપી હીનપસતી લગાડી, બોદાના જે ધારાઓને, અને માણસ જાતના નીતિના વિચારોને ટરકીએ જે માટી હાણી પોણેઆડી તે સઘળાંની નાપસંદ યાદદાસ્તનું પુરતું વાળણ કરતું હોયતો સરસમાં સરસ બિપાય એજ કે યુરોપમાંથી સઘળા ટરકીને એકદમ સામઠા હાંકી કાઢાડવા. યુરોપ ખંડનાં સઘળાં બંદીખાનાંઓમાં નજર કરતાં એકપણ યુનેહગાર એવો ન માલમ પડશે, જંગલીઓનાં ટોળાંમાં શોધ કરતાં માણસનું માંસખાનારો એકપણ એવો કરીણ જંગલી ન જણાશે કે જે ટરકીના આવા બચકર કામો જોઈ ન કમકમશે યા તેઓ વિશે સાંભળી તેનું લોહી ન બિટ્ટી આવશે. ટરકીએ જે ધાતકી કરમો કીધાં છે તે આપણે તપાસ્યાં છે પણ તેનું જોઈતું પેર કોઈએ લીધું નથી. એ કરતૂં એવાં અરાખ છે કે તે થઈ ગયાં છે તે છતાં તેની અસર પાછળ રહી ગઈ છે. જે બુરામાં બુરા હવસો એવાં કરમો કરાવનારા હતા તે હવસોથીજ ટરકી દેશની જમીન લેઢિના નિર્દોષ લોહીથી રંગીન થઈ રહી છે. એજ હવસોને લીધે જે જમીન અપવિત્ર અને પાપી થઈ રહી છે તેમાંથી વખત જતે એવાં કાળાં કરતૂં પાછાં કુટી નિકળશે. આ-

વા યુનાહો માણસ જાતના એક ભાગે કીધા એ જન્મસુધી તેના બિપર બદનામીનો ડાઘ લગાડવા જેવું થયું છે અને એવાં કરતૂં પાછાં કરાવાસાથે દરવાજા બોલા રાખવા દેવા એ આખી માણસની જાતને હોણું લગાડનાર છે. દુનિયાની આખી તવારીખના પાના ઉઠાવે પણ આવાં દુષ્ટ કામોના દાખલો જડશે નહીં. પ્રજાઓની તવારીખ ઉપર નજર ફેંકો પણ કોઈપણ સરકાર આવા યુનાહ કરવા પછી તેનો પસ્તાવો કરવા હમીલી, સુધારો અને વધારો કરવા આવી નાલાયક અને કોઈપણ કાળું કરતુક કરવા આવી નીલજ્જ જણાશે નહીં.” ગ્લાડસ્ટન જેવાએ આવી સખ્ત લખાણ કીધું એટલે તેથી લેઢિ ઉપર કેવી માટી અસર થાય એ વિચારવું ઘણું સહેલ છે. પણ ગ્લાડસ્ટનનાં આ ગમે એવાં અસરકારક લખાણ છતાં તે કેવું સહરવેલું, કેવું અણુઘટનું અને કેવું એક તરફી હતું તે સાફ જણાઈ આવતું હતું. સુસલમાન અને ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચે આ સંતાપ ભરેલા ઝઘડાનું ખી રોપનાર રશિયા છે એવું તેના લખાણમાં કોઈપણ જગ્યાએ જણાતું જ ન હતું. બલગેરિયામાં જે કતલ ચાલી તેનું પેદેલું કારણ આપનાર ખ્રિસ્તીઓ હતા એવું જણાવવાના ગ્લાડસ્ટન અપાડાજ કરી ગયો હતો. આવી એક તરફી લખાણ કરતાં એકતરફી ખખરો બિપર તદન વિશ્વાસ મુકી દેતો ગ્લાડસ્ટન જણાય છે. એમાં કેટલી સહરાગાહત છે તે જોઈ શક્યો નથી. વળી તે એટલું ખી જોઈ શક્યો નથી કે ટરકીના ખ્રિસ્તીઓને ટરકીના અમલમાંથી કહાડી સ્વતંત્ર બનાવતાં તેઓ રશિયાના આધારે પડી વધારે ગુલામ થવાના. એ સખ્ત એટલું જોતો નથી કે કોઈપણ દેશના માહેલા કારોબાર વચ્ચે પડવાનો ઇંગલાંડને કસો હક નથી તથા પારિસના કોલકારોમાંની એક પણ કલમ એવો કોઈ હક આપતો નથી. કિમિયાની લડાઈની વખતે ઇંગલાંડ, ફ્રાન્સ અને ઇટલીએ ટરકીને રશિયાની સામે મદદ કીધી તે નહીં કે પોતાનો માહેલત યા ઉદાર દિલ ખતાવવા ખાતર; પણ પોતપોતાના ખાનગી લાભો જાળવવા ખાતર, અને તે મદદ તેઓએ તે વખતે આપી તે બિપર ભાર મુકી એ રાજ્યો હાલ એવું કહી કહી નહીં શકશે કે ટરકીના માહેલા કારોબાર વચ્ચે હાથ ધાલવાની તેઓને સત્તા મળી ચુકી છે. એ રાજ્યો જેમ ટરકીના રાજ્યથી થતી કસુર યા ખરાખીને માટે જોખમદાર નથી તેમ તે કસુર કહાડી નાખવા તથા ખરાખીનો ઉપાય કરવા કરી રીતે બંધાયલાં નથી. ગ્લાડસ્ટન ખરાં જુનમમાં આવી આવી કરતું લખાણ ટરકીની સામે કરે છે તો રશિયાએ પોલાંડ, સરેક્ષિયા અને દુનિયાના ખીજા ભાગો બિપર જે ધાતકીમાં ધાતકી ચાલ ચલાવી છે તે જોવા તે પોતાની આંખ કેમ બીચે છે. જો ટરકીના અંધર

કારોબારને લીધે તેની વચ્ચે જવાની ખીજ રાજ્યવાળા-
ઓની ફરજ હોયતો રશિયાના જીલ્લામાં ભરેલા કારો-
બાર વચ્ચે જઈ મુધારો કરવાની તથા ચાંપતા ઉપાયો
સેવાની શું ખીજ રાજ્યવાળાઓની ફરજ નથી? રશિ-

યાની સત્તા હેઠળના મુલકોમાં એવી એવી ખુનરૈય, એ
વા એવા મોટા જીલ્લા, અને એવું ધિક્કારવા ભોગ ધા-
તકીપણું ચાલતું આવ્યું છે કે, તેની દુઃખ ઉપજવા ને
વી હાલત આજ કેટલાંક વરસ થયાં ટરકીની સત્તાના

લાઈ બીકન્સફીલ્ડ એલ્સબરી ખાતે ખાણની મેજ ઊપર ભાશણ કરેછે.

રાજ્યોની જાણાઈ નથી. હવે ત્યારે સર્વે કોઈ એક અ-
વાજ ટરકીને ધિક્કારવા મંડી ગયાછે તે નહીં કે તેઓ પાગી
છે તેથી પણ તેઓ મુસલમાનોએ તેને લીધે.

**ટરકીના મામલા ઊપર ઈંગ્લાંડના
પરધાનોનું મત.**

જોકે આ વખતે ઈંગ્લાંડની આમની સભા ખંધ
થઈ હતી તોપણ કોઈ કોઈ જગ્યાએ પરધાન ટોળીના વ.
૧૨

ડા. ટરકીના મામલા સંબંધી પોતાના વિચારો જણા
વતા હતા. તારીખ ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરે પરધાન ટોળીના
વડા લાર્ડ બીકન્સફીલ્ડે આ પાસેના ચિત્રમાં દેખાયછે
તેમ એલ્સબરી ખાતે એક ખાણ ઉપર ભાશણ કરતાં
કબુલ કીધું કે, ઈંગ્લેન્ડ સરકારની રાજનીતિ લોકોને પસંદ
પડતી નથી, પણ તે છતાં તે રાજનીતિને લોકો તરફથી
ટેકા મળેલા નોંધાયે, અને તે ટેકા કાં મળેલા નોંધાયે તેના
તેણે કારણો બતાવ્યાં હતાં. સરવિયનોએ એ બજાવત રા-

જ્યોને અરસપરસના કબજામાં રાખનાર ધારાની, બહેર-નીતિની અને આખરની દરકાર ન કરતાં પોતાનાં વડાં રાજ્ય ટરકીની સામે લડાઈ ચલાવી તેથી તેઓની અણુ ઘટી ચાલને તેણે કહણુ ખેલોમાં ધિક્કારી કહાડી. આવી સરવિયનોની ચાલ હુરેપ મધે જે છુપી મંડળોઓએ અને જેઓ ટરકીની સામે લડાઈ ઉઠાવવા ટરકીની ખિસ્તી રેયતને હમેશાં બરેકરતી રહેછે તેઓના કારસતાનોનું મુળ છે એવું તેણે જણાવ્યું. એ સાથ તેણે તે છુપી મંડળોઓ બપર ઘણા સખ્ત ટીકા કીધા. તેણે ગુસ્સાથી બહેર કીધુંકે, એવી મંડળોઓ મોટાં રાજ્યોની અરસ પરસની ગોઠવણે બંધી વાળવા, મોટાં રાજ્યોને એક ખીજાં સાથે યા તેઓની રેયત સાથે અથડાઅથડી કરાવવા, બચકર ખુન અને કમકમાત બરેલી કતલો ચલાવવા લોકોને બરેકરી આપવા પુરતી રીતે સામર્થવાન છે. હુરેપ તથા અમેરિકા મળી એવી છુપી મંડળોઓમાં સીતેર લાખ માણસો સુધી ભાગ લેનારાછે. એ ઉપરથી જ સાફ જણાયછે કે તેઓની સતા ઘણી મોટી હોવી જોઈએ. એવીજ મંડળોઓની હિમાયતોમાં ઈ. સ. ૧૮૭૦ ના સાલમાં પારિસના કમયુનોએ મોટું તોફાન ઉઠાવ્યું હતું; અને એ સ્વર્ગે જ્યાં શહેરને લગભગ નાશ આણી મેળ્યો હતો.

લાઈ ડરખીએ પણ પોતાના એક બાશણમાં એવા વિચારો જણાવ્યા કે, ટરકીના રાજ્યની સરહદમાં રમાનિયા, સરવિયા અને હિટમાં જેવા ફેરફારો થયા તેવા ફેરફારો વળી ખીજા પ્રાંતોમાં કરવા યોગ્ય છે એમ કહ્યે તે ઘટનું કહેવાય, પણ ટરકોને ગાંસડા પોટલાં સાથે ટરકીનાંથી હાંકી કહાડવા એ જેવું ધાસતી ભરેલું પગલું ખીજું કોઈ નથી; કારણ એવું પગલું ભરવા જતાં ધર્મ સંબંધી એક ખુનખાર લડાઈ બની થશે, અને તે લડાઈમાં એવાં ફૂર કામો થશે કે તેનું પ્રમાણ હાલના ધાતકીપણના પ્રમાણ કરતાં વધારે અને અતિધણું વધારે ગણાશે. આવા લાઈ ડરખીના વિચાર ગ્લાડસ્ટન અને તેની ટોળીવાળાઓના મતને ડાખી નાખવા સરખા હતા, પણ એવા વિચાર જણાવતાં લાઈ ડરખીએ પોતા તરફથી ફેટલીક નખખાઈ પણ જણાવી, અને તેમ કરી પોતાની સામે ખોલાવાનું હરીફોના હાથમાં એક હથિયાર આપ્યું. તેણે કાન્સ્ટાનટીનોપલ ખાતેના ઇંગ્લેશ એલચીને લખી વાલ્યુંકે, મહારાણી અને તે નામદારની સરકારને નામે તેણે ટરકીના સુલતાનને જણાવ્યુંકે, ટરકીની ખિસ્તી રેયત ઉપર જે ગેરબંનસાફ ગુર્જ્યાછે તેઓને

ઇનસાફ આપવો, તેઓનાં નાશ પામેલાં ઘરો અને દેવલો ખાંધવાનું શરૂ કરવું; બીન તથા ખીજાં હોયોગી આ તાંઓને મદદ આપવી, જેઓ ગરીબ હાલતમાં આવી ગયાછે તેઓના છુટકારાના આપતા બપાય લેવા, અને બાટક ગામડાની એસી ઓરતોને લઈ જઈ કોઈ કોઈ રાખીછે તેઓને શોધી કાઢી પાછી તેઓનાં કુટુંબને સ્વાધીન કરવી. એ બપરાંત જેઓએ કતલ ચલાવવામાં ભાગ લીધોછે અથવા કતલ થતી જોઈતેના અખાડા કીધાછે તેઓને લાયક સજાએ પોહાંચાડી તેઓના દાખલો ખીજાઓને દેખાડવો. વળી જે અમલદારોને તેઓની ખરાબ ચાલને માટે સજા કરવાને બદલે સામા નવાજ્યાછે તેઓને પડવીએથી ઉતારી પાડી, સજા કરી, લોકોમાં વિસ્વાસ ખેસાડવો. હવે પછી એકદમ સમાધાની ભરેલી હાલત લાવવા આફતમાં આવી પડેલાં પરગણાઓમાં એક કમીશનર નેમવો. એ કમીશનર જો ખિસ્તી ન હોય તો તેના મદદગાર ખિસ્તીઓ નેમવા જેથી ખિસ્તી રેયતમાં પાછો ઇતિબાર આવે.

આ સંઘણું ટરકોના સંબંધમાં કહેવું તદ્દન વાજખી છે, પણ તે કહેવાનું એક શિક્ષક તરીકે લાઈ ડરખીએ ડોળ ઘાલ્યું એ તેણે રાજદરબારી સંબંધી તરફ જોતાં ડહાપણુ ભરેલું કીધેલું ન ગણાય. જાણે ટરકોનો સુલતાન ઇંગ્લિજ સરકારના કોઈ તાખાના મુલક યા સંસ્થાનનો સુખો હોય તેમ તેને લાઈ ડરખીએ આ બાધ આપ્યો; પણ લાઈ ડરખીએ તેમ કરવા આગમજ વિચાર કરવાનો હતો કે, જેમ રૂશિયાના શાહને તેનાં ખરાબ કામો સારૂ ઇપકો આપવાનો તેને હક નથી તેમજ ટરકીના સુલતાનના સંબંધમાં પણ તે તેવો કશો હક ધરાવતો નથી. આવી ચાલ ચલાવો લાઈ ડરખીએ એક રીતે જોતાં રૂશિયાને સામું ઉત્તેજન આપ્યું. ટરકીના મોહલા કારોબાર વચ્ચે આવવા સારૂ તો રૂશિયા તલવીજ રડ્યું હતું; અને તેને એવી તેની મતલબમાં નાસીપાસ કરવાને બદલે લાઈ ડરખીએ આવી ચાલ ચલાવી તેને સામે ટેકો આપ્યો. જો એવું હોય કે ટરકીની સરકારને તેના કારોબાર સંબંધી લંડન થી હોકમ મળે તો કાં નહીં સેન્ટ પીટર્સબર્ગની તેવી જાનનો હોકમ મોકલવા બાહરે આવે. જો લાઈ ડરખી ટરકીના રાજ્ય કત્તોએને તેઓની કસુરને માટે ઇપકો આપે તો કાં નહીં પ્રિન્સ ગાર્સચેકાફ પણ તેવોજ ઇપકો આપવા બાહરે આવે. લાઈ ડરખીએ એવી વગર ડહાપણુની વર્તણૂક ચલાવી કે જેથી આ લડાઈમાં ઉલટથી છપતારી દેવાનું રૂશિયાને એક મજબુત કારણ મળ્યું.

પ્રકરણ પમું

ટરકીના સંબંધમાં લાઉ ડરખીની રાજ્યનીતિ-ટરકીની સરકારે ખીજી રાજ્યવાળાઓને વાળેલો જવાબ-છ અઠવાડી-
યાંની મેહેતલ-શિયાના ઝારે આપેલો કોલ-લાઉ ખીજી સરીફડું ભાશલ-શિયાના ઝારનું ભાશલ-ઈંગ્લાંડ
ના કેટલાક પરવાનોની ટરકી તરફ વળલ-લાઉ ડરખીએ કાનફરંસમાં મુકવા માગેલી દરખાસ્તો.

ટરકીના સંબંધમાં લાઉ ડરખીની રાજ્ય નીતિ.

શિયા કે જે એક બિલાડીની જેટ ટરકીને પોતાના હાથમાંથી છટકી જતો ઉદરનો શિકાર સમજી પોતાના હાંત કચકચાવી રહ્યું હતું, અને કોઈ પણ બાહાને યાકોઈ પણ તકે ટરકી ઉપર દાખું ભરી લેવા તલબી રહ્યું હતું તેને લાઉ ડરખીની ટરકીની તરફ કેટલીક વગર ડહાપણની વર્તણૂકથી ઉલટ મળી. એ ઉગ્રથી તેણે ટરકીના હાથ તળેના રાજ્યોને છેડી મુકી તેઓના મલિકને નિમકલ-રામ થવા તથા તેની સામે ક્રિત્તર ઉઠાવવામાં કાંઈપણ રીતની તજનીજ બાકી નહીં રાખી. એ ક્રિત્તરીઓની મારફતે શિયા પોતાની મતલબ કહાડી લેવા શકિતવાન થયું હતે તો તેને ખીજાં રાજ્યો સાથે ટરકી વિશે અટપટમાં આવવાની કાંઈ ગરજ રહેતે નહીં, પણ ટરકીનાં બળવાઓર ખંડમાં રાજ્યોનાં નાહનાં લશ્કરો ટરકીની સરકારની બળવંત ફેજથી કચડાઈ જવા લાગ્યાં, અને શિયાની નેમ આડે રસ્તે પાર ન પડી ત્યારે તે પોતાના ખોલલા આકારમાં બહાર થઈ પોતાની નેમ હાંસલ કરવાના હેતુથી તરેહવાર છેડતીઓ ટરકીના રાજ્યની સાથે શોધવા લાગ્યું. તારીખ ૨૬મી સપ્ટેમ્બરે નબખાં થયલાં અને કચડાઈ ગયલાં સરવિયાએ પાછી લડાઈ શરૂ કરી. એ વખતે કાંબિન્ટ સુવેલોઈ શિયાની સરકાર તરફથી લાઉ ડરખી આગળ કેટલીક દરખાસ્તો રજૂ કરી, અને તે દરખાસ્તોમાં એવું જણાવ્યું કે, જો સરવિયા સાથની સલાહ કરવાની સરતો ટરકીના પાડેતો આશ્ચિઆનોએ બોસનિયા તથા શિયાનોએ બલગેરિયા પોતાના લશ્કરો સાથે હાથ કરી લેવાં, અને સઘળા રાજ્યવાળાઓના દરીઆઈ કાફલાઓએ સાથે જોડાઈને બાસ્કરસમાં દાખલ થવું. આતો ટરકીને એક માફું રાજ્ય સમજી તેને કાપી કુપી તેના કટકા કરી તેને ખાઈ જવા જેવી દરખાસ્ત થઈ. પણ એ દરખાસ્તને ઈંગ્લાંડની સરકારે ટેકા આપ્યો નહીં, અને આશ્ચિઆ પણ એ દરખાસ્ત તરફ સારી નજરથી જોવા લાગ્યું નહીં. આ બાબતનો મનપતીજ ફેસલો ન થવાથી શિયા એવું અધીરું થઈ ગયું, કે તેણે સરવિયા અને ટરકી વચ્ચે ચાલતી લડાઈની તરત મેહેતલ માગવાની દરખાસ્ત મુકી, અને તેને માટે એવું

જણાવ્યું કે, જોલો વખત મેહેતલ મળે તેલો વખત ખીજાં રાજ્યો જે સલાહ સંપન્ન કરાવવાનો સારો હેતુ રાખેછે તેઓને એ બાબત ઉપર ધીરજથી વિચાર કરવાનો વખત મળે. આ દરખાસ્તને ઈંગ્લાંડની સરકારે ટેકા આપ્યો, અને લાઉ ડરખીએ એવું જણાવ્યું કે, એકદમ ટરકીની સરકાર સલાહ સંપન્નની સરતો કચ્ચલ ન રાખે તો આઘામાં આછી એક મહિના સુધીની મેહેતલ લેવી. એ સાથે તેણે એવી દરખાસ્ત મુકી કે એ મેહેતલ પુરી થતાંજ પુરોપના રાજ્યવાળાઓની કાનફરંસ ભરી. આ પોતાનાં વિચાર અને દરખાસ્ત ટરકીના મુલતાનને જણાવવા સારું લાઉ ડરખીએ સર હેનરી એલીયટને કાન્સટાનટીનોપલ ખાતે લખી વાળ્યું. વળી એ સાથે મુલતાનને એવું પણ કહેવાડું કે, ઈંગ્લાંડની સરકારના વિચારો સાથે તે એકમળતો ન થશે તો ઈંગ્લાંડની સરકાર નો કાન્સટાનટીનોપલ ખાતેનો એલચી તે શહેર છોડી જશે અને પાછળથી જે ખરાબ પરિણામો નિપજશે તેમાંથી ટરકીને કહાડવા ઈંગ્લાંડ વચ્ચે આવી શકશે નહીં. લાઉ ડરખીએ પોતાની નવી રાજ્યનીતિ ધારણ કરી હતી તે નીતિથી ટરકીને થઈ શકે એવાં ગુકશાનનું લાઉ ડરખીનું આ ખીજું પગલું હતું. તેની કામકાજ કરવાની ધારણ ઉપરથી તો એવું માલમ પડ્યું હતું કે તે ટરકીના મુલતાનને જેમ ફરમાવે તેમ તેણે કર્યું, અને જો તેમ ન કરે તો જોર જીલમથી પણ તે કરાવ્યું. ટરકીના મુલતાનની આગળ જે પણ ગોઠવણ મુકવામાં આવે તે તેણે બાહાલ રાખવી નહીં, તો તેના પરિણામો આખવા તેણે તૈયાર થવું. આવી લાઉ ડરખીની રાજ્યનીતિથી શિયાને ઉલટ મળી. વળી તે સાથે મીંગ્લાડસ્ટન અને ઈંગ્લાંડનાં કેટલાંક વર્તમાન પત્રોએ ટરકીની વિરૂદ્ધનું લખવાનું તથા બોલવાનું જરી રાખ્યું કે, જેથી ઈંગ્લાંડ પણ ટરકીને પુરો પની ભુમી ઉપરથી ઉખાડી નાખવા માગેછે એવું લોકો ને લાગ્યા વિના રહે નહીં. ઈંગ્લાંડ કાનફરંસ બાપે જે દરખાસ્ત મુકી તે આશ્ચિઆને ઘણી પસંદ આવી નહીં, તો પણ જો કાનફરંસથી જે સારું પરિણામ ઉપજવી કહાડવા નો દરિદા રાખવામાં આવ્યો હતો તે પરિણામ જો નિપજવી શકાય તો તેમાં સામેલ થવા તેણે પોતાની પુરતી ખુશી જણાવી. આ જાતની અટપટ ચાલતીજ હતી તેટલાં શિયામાહેથી વાલનટીઆર શિપાઈઓ સંખ્યાબંધ

સરવિયામાં આવતા ગયા. રૂમાનિયાનું નાહાનું રાજ્ય ટરકી અને સરવિયા વચ્ચે પડવાથી પોતાનું અલગપણ પોકારતું ગયું અને રૂશિયાના વાલનટીઅરેને પોતાની સરહદમાંથી પસાર થવા દેઈ ટરકીની સામે અપરાધ કરતું ગયું. આ વાલનટીઅર શિપાઈઓ વિશેની બાબત અક્ટોબરની શરૂઆતમાં લાર્ડ ડરબી કાઉન્ટ સુવેલોફના ધ્યાન ઉપર લાગે અને જાણવું કે, જ્યારે આવી આ ઉકતરી રીતે રૂશિયા સરવિયાને મદદ કરે છે ત્યારે ટરકીના પરધાનોનાં મનમાં કોષ પેદા થશે અને રૂશિયાની હિમાયતી ઉપર મુસતાફ બની સરવિયા સલાહ કરતાં હાંસલ બતાવશે. એજ રીતની ફરીઆદ તારીખ ૧૨મી અક્ટોબરે ટરકીની સરકારે પોતાનાં પાયતખ્ત શહેરમાં મળેલા ખાનનાં મોટાં રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ આગળ કીધી. ખરેખરે તેઓ તે પડદામાં રહી રૂશિયા ટરકી સાથે લડાઈ ચલાવતું હતું. સરવિયા અને ટરકી વચ્ચે ચાલતી લડાઈ વિશે રૂશિયાના લોક દરેક ડેકાણે ચક્રચાર ચલાવતાં હતાં ગરીબમાં ગરીબ રૂશિયાનું રહેવાસી પણ સરવિયાને મદદના ઉદ્ધારણમાં નાણાં ભરતો, અને જે વાલનટીઅરે સરવિયા તરફથી લડવા જતા તેઓને આશીર્વાદ દેવામાં આવતા.

ટરકીની સરકારે ખીજ રાજ્યવાળાઓને વાલેલો જવાબ.

સરવિયા તરફ આ પ્રકારની ફિલસોઈ રૂશિયાનાં લોક દેખાડતાં હતાં, પણ તેથી ટરકીનાં લોકોને જુસ્સો ઉશ્કેરાયા વિના રહેતો ન હતો. પારકા રાજ્ય વાળાઓ પોતાની મરજીમાં જેમ આવે છે તેમ ટરકીની સરકાર ઉપર હુકમો ચલાવવા અને તેને ફરમાવવા નિકળે છે એવું જાણી કાન્સ્ટાનટીનાપોલનાં લોકો એટલા તણી ગયાં કે, તેઓએ શહેરની દેવાલ ઉપર મોટાં કાગળો ચોટાડી એવી બાબતે તે મધે આવી કે, જે પરધાનો પારકા રાજ્યવાળાઓના કાડયા પ્રમાણે ચાલશે અને હસલામીઓના ફરજન અને સ્વતંત્રપણને અપમાન લગાડવા દેશે તો તેઓને તરત મારી નાખવામાં આવશે. આવા ઉશ્કેરાયલા સમયમાં લોકોએ એવું અનુમાન કીધું કે, જે ટરકીની સરકાર પુરોપના ખીજ રાજ્યવાળાઓના ફરમાનને તાબે થશે તો મુસલમાનો આડના મારેલા ટરકીના રાજ્યમાં જેટલા ખ્રિસ્તીઓ છે તેટલાઓને કતલ કરી નાખશે. લાર્ડ ડરબીએ સપ્ટેમ્બરમાં ખાસનિયા, હરજીગોવીનિયા અને બલગેરિયાના પ્રાંતોને તેઓના મિયુનીસીપાલ ખાતાંથી ચાલતું સ્વતંત્ર રાજ્ય આપવાને જે દરખાસ્ત મુકી, અને તેને પુરોપના ખીજ રાજ્યવાળાઓએ ટેકો આપ્યો.

તે દરખાસ્ત ટરકીના પરધાનોએ કબુલ ન રાખવામાં વાજબી કીધું, કારણ ટરકીના મુસલમાનોના મન આ વેળા ઘણાં ગરમ થઈ ગયાં હતાં તેથી તેઓ ઉપર આ દરખાસ્ત કબુલ રાખવાથી ઘણી માઠી અસર થવા વિના રહેતે નહીં. આ દરખાસ્ત કબુલ ન રાખતાં તારીખ ૨૭ અક્ટોબરે ટરકીની સરકારે પોતાની મેલે પોતાના રાજ્યમાં સુધારા કરવાની કબુલ ત આપી. એ કબુલતામાં જાણવેલા સુધારા પુરોપના રાજ્યવાળા જે સુધારા ખ્રિસ્તીઓના લાભમાં કરાવવા માગતા હતા તેનાં કરતાં પણ વધારે લાભકારક હતા. ઇ. સ. ૧૮૭૫ના ડીસેમ્બર મહિનામાં મુકતોને જે હુકમ નામુ કઠાડયું હતું તેની મારફતે ઘણાં ક સુધારા કરવાની તેણે કબુલ ત આપી હતી, પણ તે સુધારા અમલમાં ન આવ્યા તેનું કારણ તે વખતે ટરકીના રાજ્યમાં ચાલી લડાઈ અને ગભરાટ હતો. ટરકીની સરકારે પોતામાં એક પ્રજા રૂપી સભા ઉભી કરવાને અને તેમાં ખ્રિસ્તીઓ તથા મુસલમાનોને એક સરખી રીતે દાખલ કરવાને અને રાધળા સરખા હોકા ટરકીનાં આખાં શહેરશાહતના લોકોને તે સભાની ખુબીથી મળી શકે એવું કરાવ્યું. આ બધા સુધારાઓને સત્તાવાર રીતે તારીખ ૧૨ મી અક્ટોબરે ટરકીની સરકારે જાહેર કીધા, અને તે વેળા જાણવું કે, એક પ્રજારૂપી સભા અને તેને લગતી એક સેનેટ ઉભી કરવામાં આવશે, અને તે સભામાં જે જે છાપા રેયત ઉપર નાખવાના કરાવે થશે તે પસાર કરવા કે નહીં તે ઉપર રેયતનાજ ચુંટી કઠાડેલા વકલિા મત આપશે. વળી જે રીતે ટરકીના શહેરશાહતમાં છાપો નાખતો આવ્યો છે તે રીતમાં ફેરફાર કરવામાં આવશે, પરગણાઓમાં અમલ ચલાવવાની જે રીત વાપરવામાં આવે છે તેમાં સુધારો કરવામાં આવશે, પ્રજારૂપી સભામાં ખીરાજવાના હકની ઉદ્ધારણ વધારવામાં આવશે, અને ખાસનિયા તથા હરજીગોવીનિયામાં કબુલેલા સુધારા સાથે રેયતને જે ખીજ પ્રકારના લાભો થશે તે લાભો બખ્ષવામાં આવશે. આવી પ્રકારનો જવાબ ટરકીની સરકારે ખીજ રાજ્યવાળાઓને આપ્યો.

છ અઠવાડીયાંની મેહેતલ.

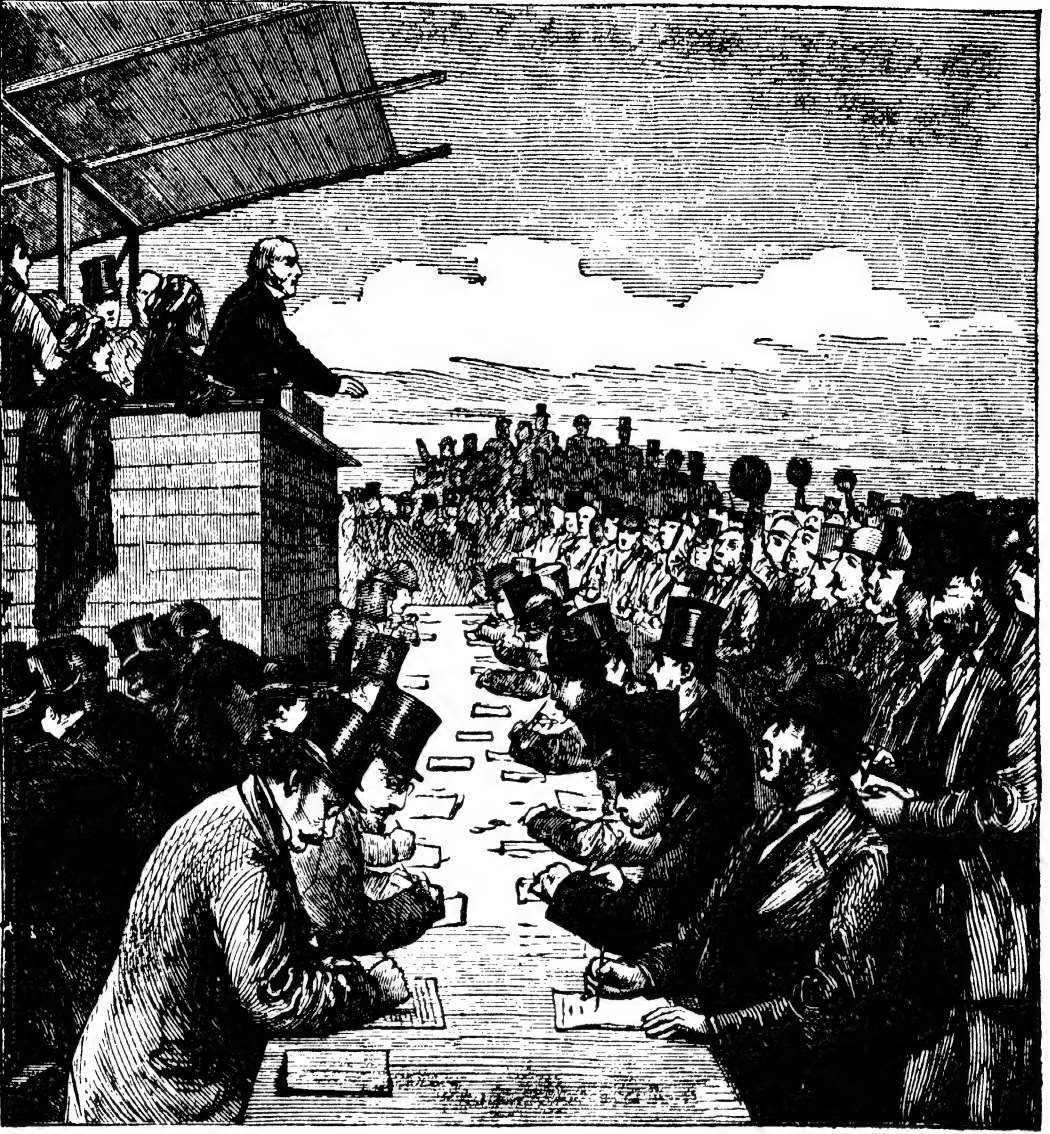
એક તરફ આ જાતની ખટપટ ચાલતી હતી અને બીજી તરફ રૂશિયા લડાઈની મેહેતલ મેલવવા પાછળ લાગ્યું હતું. અક્ટોબર મહિનામાં વળી ફરીથી ટરકીને હાથે મારવાનું રૂશિયાએ સરવિયાને જાણું તેથી તે એકથી દોઢ મહિનાની મેહેતલ ટરકી પાસે કબુલ કરાવા બાહેર પડ્યું. આટલી મુદત સલાહની ખટપટ કરવા સાથે ટરકીને

ઘણી નાહાની લાગી. તેણે વિચાર્યું કે, સલાહના મનમાનતા કોલકરારો ન થયાતો આ નાહાની મેહેતલની મુદત પુરી થતાં જ રશિયાનાની યંડી રૂતમાં લડાઈમાં પાછું ઉતરવું પડશે. જો લાંબી મુદતની મેહેતલ મળેતો તેટલા વખતમાં ટરકીનાં લેકિનાં ઉરેકરાયલાં મન શાંત કરવાનું તથા લાંબા વખતની મજબૂત સલાહ સ્થાપવાનું બની આવે એવું ટરકીના પરધાનોને લાગ્યું. એ ઉપરથી છ મહિનાની મેહેતલ ટરકીની સરકારે ચાલી. આ ઉપરથી રશિયાની સરકારે જણાવ્યું કે, છ મહિનાની લાંબી મુદત સુધી પોતાના સૈન્યને લડાયક હાલતમાં ઊભું રાખી શકવા સરવિયાની સરકારને ઘણું બિઝર થઈ પડે. ઇંગ્લીશ્વે પણ રશિયાની તરફના જ વિચાર જાહેર કરી જણાવ્યું કે, દોઢ મહિનાની મેહેતલ પુરતી છે. ઇંગ્લાંડ કે જે છ મહિનાની મેહેતલ પસંદ કરતું હતું તેણે આ ગુચવાડા ભરેલા મામલાનું સમાધાની ભરેલું સેવર લાવવા પ્રિન્સ બિસ્માર્કને વચ્ચે નાખવાની તજવીજ કીધી. એના જવાબમાં લૉડ ડરબીને બિસ્માર્કે જણાવ્યું કે, છ મહિનાની મેહેતલ તેને પોતાને વાંધા ભરેલી લાગતી નથી, પણ ખીજાં રાજ્યોને તે કબ્જ કરવા તે ખોં હેસ કરી શકતો નથી. ફ્રાન્સ તેમજ આસ્ટ્રિયાએ ટરકીની દરખાસ્તને ટેકા આપ્યો હતો. રશિયા જ્યારે એવી હાજલ લઈ બેઠું ત્યારે ટરકીની સરકારે રશિયાને જણાવ્યું કે, તે છ અઠવાડીયાંની મેહેતલ કબ્જ રાખવા તૈયાર છે, પણ જો તેટલા વખતની આખરીએ સલાહ ના કોલકરારો નહીં ન થાયતો ખીજાં છ અઠવાડીયાંની મેહેતલ વધારવી, અને તે પુરાં થતાં પણ કામ પાર ન પડેલું હોયતો ખીજાં બે મહિના વધારવા. ખરું જોતાં ટરકીની સરકારની આ દરખાસ્ત ઘણી વાજબી, નરમ, સમજીતી ભરેલી અને સલાહ સંપન્ન સ્થાપવાના હેતુથી કરેલી હતી; પણ રશિયાની નીચ નેમ તો ટરકીને કોઈ પણ પ્રકારે નીચું જ પાડવાની હતી તેથી તારીખ ૩૧ મી અક્ટોબર ને દીવસે આલેક્સીનાટ્રઝ આગળ સરવિયનોએ ફ્લોરંડાં ટરકીને હાથે જામરી હાર આપી તે દહાડે જ જનરલ ઇનેર્વીકે ટરકીની સરકાર ઉપર એક થ ધરાવેલા દસ્તાવેજ મોકલ્યો કે, અડતાળીસ કલાકમાં જો ટરકીનો સરકાર છ અઠવાડીયાંની મેહેતલ કબ્જ ન રાખશે તો રશિયાનો એલચી કાન્સ્ટાનટીનોપલ હેડી જશે. આ જરા ધમકી ભરેલા દસ્તાવેજથી ટરકીની સમજીત સરકાર રશિયાની છ અઠવાડીયાંની પણ આપખુદી ભરેલી મેહેતલ કબ્જ રાખવા તૈયાર થઈ.

રશિયાના ઝારે આપેલા કોલ.

સલાહના કોલકરારો ચાલતા હતા તે વખતે લૉડ ડરબીએ લંડન ખાતે રશિયાના એલચી જનરલ સુવા-

લોફને જણાવ્યું કે, ટરકીએ બલગેરિયામાં કતલ ચલાવી તે માટે ઇંગ્લાંડના લેકિ પોતાની મોટી નાપસંદગી જણાવેછે, પણ જો રશિયા કાન્સ્ટાનટીનોપલ ઉપર ચડી જતું જણાશે તો તે પગલાંને ઇંગ્લાંડનાં લેકિ જુદી જ નજરે જોશે. ઇંગ્લાંડમાં લેકિનો એવો વીચાર છે કે, ટરકીની દરખાસ્તો રશિયા બેધડક નાકબુલ કરતો જાય છે એ જ ખતાવે છે કે રશિયા લડાઈમાં ઊતરવાના છીટાં થાઈ રહ્યું છે. આ વાતચીતનો સાર રશિયન એલચીએ પોતાના ઝારને જણાવ્યો. એ ઉપરથી ઝારે સેન્ટપિટર્સબર્ગ ખાતેના ઇંગ્લેન્ડ એલચી સર આગસતસ લોફતસને પોતાનો પવિત્ર કોલ આપી, પોતાની આખર વચ્ચે આણી ખાતરીથી કહ્યું કે, કાન્સ્ટાનટીનોપલ હાથ કરવાની તેની જરાએ મતલબ નથી, અને જરૂર પડે જો બલગેરિયા હાથ કરવું પડશે તો ખ્રિસ્તીઓની બિગરેલી હાલત સુધારતાં જોયો વખત જોઈશે તેટલો જ વખત તે હાથમાં રાખવામાં આવશે. વળી તેણે એવી પણ ખાતરી કરી કે રશિયા ફિંદુસ્તાન ફ્લોડ કરવા ઇચ્છે છે એવો જ લેકિનો ખ્યાલ છે તે પણ તદ્દન ખોટો છે. તે ખાલેય કે, ટરકીના રાજ્યમાં વસ્તા ખ્રિસ્તીઓની સલામતો ચાલી તેઓનું સુખ વધારવું એવી રશિયાની તેમજ ઇંગ્લાંડની નેમ છે, માટે રશિયા તથા ઇંગ્લાંડ બંને સાથે મળી એક શુભ નેમ પુરી પાડવા સાથે કામ કેમ ન કરે. છેલ્લાં તેણે આગસતસ લોફતસને તાકીદ કરી કહ્યું કે, રશિયા વીશે ઇંગ્લાંડનાં લેકિમાં જો મોટો વિચાર હોય તે જલદી કહાડી નખાવવો. આવા પ્રકારનું શાડ ખાલ્યો હતો, પણ આ સુધરેલા જમાનામાં શહેના બોલવાનો આધાર રાખી શકાતો નથી. એવા બગવાં શહે જો બેલિંદે તે અંતઃ કરણથી પળી શકતા નથી. તેઓને જરૂર પડે ત્યારે વગર આંચકાએ લોટી જાય છે, અને પોતાના બેલિંદા શબ્દો તથા વાક્યોના તરેહવાર પોતાની મતલબના અર્થો ઊઠાડી ખતાવે છે. એ જ શહે એશિયાના સંબંધમાં ૬ સેપ્ટેમ્બર ૧૮૭૩ માં એવું જણાવ્યું હતું કે, મધ્ય એશિયામાં ખીવા આવેલું છે તે કદી પોતાને હાથ તે કરશે નહીં; પણ એ જ વરસમાં તેણે ખીવા લઈ લીધું ત્યારે જાહેર કોઈ કે ખીવા દેશ ખીવા શહેરથી તદ્દન જુદું છે, અને તેણે જો કબ્જાત આપી હતી તે ખીવા દેશ વિશે નહીં, પણ ખીવા શહેરને માટે. રશિયાના ઝારની આવી આગળી વર્તણૂક છતાં તેણે ઇંગ્લાંડના એલચી આગળ આ વેળા જો આલાસો કીધો તે ખરાં દિલનો પણ હોય, પણ તે વખત ઝાર ચાલ એવી ચલાવતો કે તેના પાસે જો સુવટો જ પડ્યા કીધો તો પોતાની સત્તા છેક કાન્સ્ટાનટીનોપલ સુધી તે સેલથી વધારી શકે.

મીંડલાડસ્ટનને સાંભળવા લોકો મળ્યાં છે.

લાઈ બ્રીકન્સફીટ્ડનું ભાશણ.

સર એગસતસ લોકતસે લાઈ ડરખી ઉપર રશિયાના ઝારનો ઓલાસો લખી વાળ્યો તેના જવાબમાં તારીખ ૭ જુનના રોજ લાઈ ડરખીએ સર એગસતસને જણાવ્યું કે, રશિયાના ઝારનો ઓલાસો ઇંગ્લાંડની સરકારની પરવાનગીથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. તારીખ ૪ થી નવેમ્બર સર હેનરી એલીઅટને લાઈ ડરખી તરફથી કાન્સ્ટાનટીનોપલ ખાતે એક દસ્તાવેજ મળ્યો કે, કાન્સ્ટાનટીનોપલ ખાતે એક દરબાર ભરવા મા-

ર ઇંગ્લાંડની સરકારની મુચના પાછી ટરકીની સરકાર આગળ મુકવી. આ વખતે સમજેલા બાહરનો હેતુ એવો હતો કે, સમાધાની ભરેલો લાગતો હતો, પણ તિફલુ બુદ્ધિના કેટલાક રાજ દરબારીઓ ને તોફાન ભર્યું થઈ રહી કાઠવાની વેળા ઉપર હવે તે સારી રીતે નોઈ શકતા હતા. ગીલ્દ હાલમાં તારીખ ૨૦મી સપ્ટેમ્બરે લાઈ મેઅરનાં ખાણું ઉપર ને વેળા ઇંગ્લાંડની સરકારના આગેવાનો હાજર હતા તે વેળા લાઈ બ્રીકન્સફીટ્ડ એક બાશણ કર્યું, જેની અસર લોકોના વિચારમાં ફેરફાર કરનારી ગણાઈ. લોકો એવું ધારવા લાગ્યાં કે, ટરકીની સર-

કારનો અધિર કારોબાર જાહેર કરવા કરતાં રશિયા પોતાની મતલબમાં ફાવવાનો વધારે ધરાવે રાખે છે. આ વેળા ઇંગ્લાંડની સરકારની પરધાન ટોળીમાં જ્યુદાં જ્યુદાં બે મત જણાયાં. એક તરફ પરધાન ટોળીનો વડો લાર્ડ બીકન્સરીફ ટરકી તરફ પોતાની વળણ ખતાવતો હતો અને બીજી તરફ લાર્ડ સાલ્સબરી તે હિંદુસ્તાન ખાતેનો વજીર, રશિયા તરફ ધળેલો લાગતો હતો. લાર્ડ બીકન્સરીફ પોતાના બાશણમાં જાહેર કીધું કે, “આપણને લડાઈથી કાંઈ મેળવવાનું નથી. આપણું રાજ્ય એવું છે કે જે કોઈના ઉપર હુમલો લઈ જવાની રાજનીતિ પકડી બેઠું નથી. કોઈપણ પરગણાંઓ તથા શહેરો આપણા હાથમાં લઈ લેવા આપણે ટાંપી રહ્યા નથી. આપણે આપણે માટે એક શેડનશાહત ઉઘું કીધું છે, અને જો માટે આપણે મગર છછાયે. વળી આપણી મોટામાં મોટી મગરો એ છે કે, આપણું આ શેડનશાહત સર્વેની તેના તરફ દિલસોજીથી તથા તેના જાતી બનથી હાથિયત રહી મક્કમ પાયે ઉઘું છે. જો લડાઈમાં આપણને ઊતરવું પડ્યું તો આટલું તો યાદ રાખવું કે, લડાઈમાં ઊતરવા સારું કોઈપણ દેશ દુનિયામાં ઇંગ્લાંડ જેટલું તૈયાર છે નહીં, કારણ દુનિયામાં કોઈ એવું દેશ નથી કે જેનાં સઘળાં સાધનો આ દેશનાં જેટલાં ખોલેલાં હોય. હું ખાતરીથી માનું છું કે, વાજખી કારણ વગર કદી પણ ઇંગ્લાંડ લડાઈમાં ઊતરશે નહીં, અને ઇંગ્લાંડ એક વખત જો લડાઈમાં ઉતર્યું તો પછી તે ખીજે તથા ત્રીજે વરસે ચાલુ રાખવી કે નહીં તે પુછવા તે ઊભું રહેનાર નથી. વાજખી હકની રૂએ ઇંગ્લાંડ રણશાગરમાં ઊતરશે, અને વાજખીપણે તેના છેડો લાવ્યા વિના તે ચુપ બેસશે નહીં.” વડા વજીરના આવા બાશણને લોકોએ ભારી ખુશહાલીના અવાજો તથા હાથના કાન ગળની નાખતા તાબડા સાથે સાંભળ્યું. પણ જો વખતે જ્યુદાં જ્યુદાં રાજવાળાઓની કાનફરંસ ભરી, બધો મામલો સમાધાની ભરેલી રીતે પાર પાડવાનો હતો તથા જો વેળા એ વડા વજીરને રશિયાના ઝારના સલાહ સંપન્ન ભરેલા વિચારોની ખબર હતી તે વેળા આવા તેના વિચારો ડહાપણ ભરેલા ગણવામાં આવે નહીં.

રશિયાના ઝારનું બાશણ.

જો દહાડે ગીલ્દ હાલમાં લાર્ડ બીકન્સરીફ બાશણ કીધું તેની ખીજે દહાડે મોસકો શહેર મધે સેન્ટ પિટર્સબર્ગ હાલમાં તેટલો જ ઉલટ અને જોસ સાથે રશિયાના ઝારે એક બાશણ કીધું, અને તેમાં તેણે જણાવ્યું કે, “સરવિયા અને મોનટીનિઓમાં ચાલતી ફેક્ટરી કતલ બંધ પાડવા સારું મહેતલની માંપવી માગણી મેં કીધી તે

ટરકીની સરકારે કબુલ રાખી છે. આ મોટા જઘડામાં પેલા મોનટીનિઓનો હુમલો પડે ખરાબ થરા લડવૈયા માલમ પડ્યા છે. રશિયાથી સંખ્યાબંધ વાલનટીઅરોની મદદ જવા છતાં, અને સ્લાવ ટોળાના ભલાં સારું હજારો રશિયન વાલનટીઅરોએ પોતાનાં રંગીન લોહી જમીન ઉપર વેહતાં કરવા છતાં કમનસીબે સરવિયાનો એ તેઓને જીવ દેનારી લડત કીધી નહીં. આપણા બાઈબલમાં અને આપણા ધર્મ પાળનારાઓ જે દુઃખો સહન કરે છે તે તરફ મારી સાથ મારી આખી રશિયન પ્રજા દિલસોજી ખતાવે છે. રશિયાના ખરા લોકો બીજી બધી ચીજો કરતાં મને વધારે ખારા છે, અને રશિયાનું લોહી જરા પણ નહીં રેડવા માં આવે તે સારું હું મારાથી બનતી તજવીજ હું કરીશ. એટલા જ ખાતર પૂર્વ તરફના ખ્રિસ્તીઓની સલામતી અને સુખ હું સલાહ સંપન્ન ભરેલા ઊપાયોથી મેળવવા ખાતી છું. એ સલાહ સંપન્નની સરતો નક્કી કરવા થોડા દહાડામાં કાન્સ્ટાનટીનોપલ મધે મોટા રાજ્યવાળાઓની સભા મળશે. એ કામ સમાધાની ભરેલું પારજીતરે એવું હું મારાં ખરાં અંતઃકરણથી ઈચ્છું છું, પણ જો તેમ ન થતાં વચ્ચે કાંઈ વાંધો પડી ગયો તો જો કોલકરાશે કરવા નો ટરકીની સરકાર ઉપર મારો હક છે તે સ્વતંત્રપણથી અમલમાં આણવાને મેં મજબુત ઠરાવ કીધો છે, અને તેમ કરતાં સઘળી મારી રશિયન પ્રજાને મારી મદદ ખોલાવવાની મને જરૂર પડે અથવા તો મારા દેશની આખર જાળવવા ખાતર તમામ રશિયન રૈયતને ખાહેર આવડું પડે તો, મારા ખોલાવવાનો તેઓ એક અવાજ જવાબ આપશે. મારી વળી એવી પણ ખાતરી છે કે, તેમ કરતાં મોસકો શહેર હુમલો મારું પેહલ વેહલું પગલું ભરશે. આપણું આ પૂવીત્ર કામ પાર જીતારવા ખોદા મદદ કરે!” આવી મતલબનું રશિયાના ઝારનું બાશણ ઇંગ્લાંડનાં લોકોની જાણમાં આવ્યું ત્યારે તેઓ એવું વિચારવા લાગ્યાં કે, લાર્ડ બીકન્સરીફ જો બાશણ કીધું તેની ઝારને ખબર પડવાથી તે જાહેરાત ખોલેલો; પણ પાછળથી જણાઈ આવ્યું કે ઝારે જ્યારે બાશણ કીધું ત્યારે લાર્ડ બીકન્સરીફના બાશણની તેણે કાંઈ ખબર ખબર હતી નહીં.

ઇંગ્લાંડના કેટલાક પરધાનોની ટરકી તરફ વળણ.

લાર્ડ બીકન્સરીફ પોતાના બાશણમાં એવું પણ જણાવ્યું હતું કે, ઇંગ્લાંડ તરફથી કાનફરંસમાં લાર્ડ સાલ્સબરી ખીરાજશે. ખરું જોતાં આ કામને માટે હિંદુસ્તાન ખાતાનો વજીર લાયક પસંદગી ન હતી. એ માણસ તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને જાંચી પ્રકૃતિની મનશક્તિ ધરાવનાર છે ખરો, પણ એની વળણ ધણી ખરી રશિ-

યા તરફ છે. એણે કાનફરંસમાં ખીરાજતાં થું થું બનવડું તે વિશેની સુચના અને લાડ ડરખી તરફથી થઈ હતી, અને તે ઉપરાંત કેટલુંક લાડ સાલ્સબરીની સારી સમજ ઉપર પણ રાખવામાં આવ્યું હતું. જે ટોળી ટરકીની સામે કામ કરનારી હતી તે તરફ લાડ ડરખીનું એવાણ હતું. આગળ જ્યારે લાડ ડરખી લાડ સ્તાનલી તરફ જણાયેલા હતા ત્યારે ટરકીનું રાજ્ય ભાંજી તોડી નાખી તેને યુરોપના નકશામાંથી ખુસી નાખવા વિશેનું એક ભાશણ તેણે કીધું હતું. એવા વિચારનો એક પરધાન આ વખતે ટરકીના લાભમાં તો કાંઈ કામ કરી શકેજ નહીં. જોકે ૪૦ સં ૧૮૭૬ માં તે ઉપલા વિચારોથી જુદાજ વિચારો આપવા લાગ્યા હતા, એટલે કે ટરકીની તરફના વિચારો આપતો હતા તોપણ તેના આ વખતના જુદાં બોલવા ઉપર આધાર રાખી શકાય એવું ન હતું. લાડ ખીકન્સરીહડ તો ટરકીના જાગ્યેલા હિમાયતી હતા, અને તે વારંવાર જણાવતો હતો કે, ટરકીના કટકા થવાથી ઇંગ્લાંડના લાભો ધારતીમાં આવી જવા વિના રહેનાર નથી. દુશિયાના પતરોએ એ વડા વજીરની સામે બોલવા માડ્યું હતું, અને ગોલોસ નામનું એક પતર તો એવી રીતે બખારવા લાગ્યું કે, એ વડા પરધાન પોતાના ખાનગી લાભ જાળવવા અને ટરકી દેશ મધે ચાલતા વેપારમાં સામેલ થઈ રાક્ષસી નાણું પેદા કરવા ટરકીની જુદી તરફદારી કરે છે. આવાં આખરે ઉપર હુમલો કરનાર લખાણને માટે એક સત્તાવાર પતરમાં રૂશિયાના ઝારે પોતાની દલગીરી જણાવી, પણ ગોલોસના લખનારને કાંઈ પણ સજા કોંઈ નહી. આ ઉપરથી સાફ જણાય છે કે, રૂશિયાના ઘણા લોકો એ પતરના હિમાયતી હોવા જોઈએ.

લાડ ડરખીએ કાનફરંસમાં મુકવા માંગેલી દરખાસ્તો.

અતે જ્યારે ટરકીની સરકારે કાન્સ્ટાનટીનોપલમાં કાનફરંસ મલવાની દરખાસ્ત કબુલ કીધી ત્યારે લાડ સાલ્સબરી ઉપલે શેહેર જવા લાંડન શેહેર છોડી ગયા. આ વખતે કાનફરંસમાં મુકવા જોગ નીચલી દરખાસ્તો લાડ ડરખીએ જાહેર કીધી.

૧. ટરકીના શેહનશાહનું સ્વતંત્રપણું જાળવવું, અને તેની સત્તાની હેઠળના મુલકની જાળવણી કરવી.

૨. યુરોપના રાજ્યાવાળાઓએ પોતાના મુલકોની હદ વધારવા માગવી નહીં અથવા પોતપોતાની રેવનુના વેપારને અર્થે કોઈ છુટ મુકાવવી નહીં.

૩. સપ્ટેમ્બર મહિનાની આખરીએ ટરકીની સરકાર હજીર સલાહ સંપન્નતા જે કાલકરારો મુક્યા હતા તે નક્કી કરવા.

૪. તારીખ ૧૩ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૭૬માં એક દસ્તાવેજ કહાડી ટરકીની સરકારે પોતાના રાજ્યમાં જે સુધારા કરવા કબુલતા આપી હતી તે ખોસનિયા અને હરઝિગોવીનિયા અને બને તો બલગેરિયાના રાજ કારોખાને લગતી ગોઠવણમાં દાખલ કરવા.

આ બધી દરખાસ્તો ખીજ રાજ્યાવાળાઓને પસંદ આવી. મોનટીનીચિને માટે એવું કહેવામાં આવ્યું કે, તેને આદ્રિઆટીક સમુદ્રમાં સ્પીટઝાનું જે બંદર આવેલું છે તે જો આપવામાં આવે તો તે વાજખી ગણાય, કારણ પોતાના દેશનો માલ ખાહરે લઈ જવા તેના પાસે એક પણ બંદર હતું નહીં. લાડ ડરખીએ સર્વ રાજ્યવાળાઓની જાણને માટે બોલ્યું જાહેર કીધું કે, ટરકીના રાજ્ય માહેલાં પરગણાઓમાં સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપવા ટરકીને બોહોંસ કરવી, અને તેના માહેલા કારોખાર વચ્ચે મર થું ખોસવું. એ તજવોજ ટીરકીની સરકારને તેના શેહનશાહાત તરફના પાદશાહી હોંકા તોડવાની ફરજ પાડવા બરાબર છે એવું લાગે છે, માટે આવા ખારીક વખત પ્રમાણે તો ટરકીના રાજ્યમાં તો સલાહ સંપન્ન સ્થાપવાની પેટેલી અગત છે. એ અગત જો સધળા રાજ્યવાળાઓ સાથે મળીને બજાવવા ચાહે તો બજાવી શકે એવું છે. જ્યારે સધળા રાજ્યવાળાઓ સાથે મળ્યા છે ત્યારે તેઓ સુધારા કરવાની સાધારણ રીતે ટરકી ખાતરી આપે તો તેથી રાજ થનાર નથી. એકસ પરગણાઓમાં જેમ રાજ્ય કારોખાર ચલાવે તો તેની જો કોઈ ગોઠવણ કાનફરંસ વચ્ચે અને તે ગોઠવણ જો ખીજાં પરગણાઓના સંબંધમાં લાભ કારક લાગે તો ટરકીની સરકારે તે ગોઠવણ તે પરગણાઓમાં પણ લાગુ પાડવી. પણ એ સુધારાની ખાતરી ભરેલી જમીનગીરી લોધા વિના એ રાજ્યો સંતોષ પામવાનાં નથી. આવી મતલબનું લાડ ડરખીએ પોતાના કાન્સ્ટાનટીનોપલ ખાતાંના એલચીની મારફતે ટરકીની સરકારને કહેવાડ્યું હતું; પણ આવી દરખાસ્તોની સામે તે સરકાર વાંધો ગિઠાવશે એવું જાણી લાડ ડરખીએ લાડ સાલ્સબરીને જણાવ્યું કે, ટરકીની સરકારનો એવો કોઈ વાંધો ધ્યાનમાં લેવો નહીં. ઇંગ્લાંડની સરકારની આટલી કાળજી છતાં લાડ ડરખીની દરખાસ્તો કાન્સ્ટાનટીનોપલમાં મળેલી કાનફરંસનું મનમાનનું સેવટ ન લાવતાં લડાઈની શરૂઆત કરવાનું કારણ આપનાર થઈ પડી. ટરકીની સરકારને પેડલાં એવું જણાવવામાં આવ્યું હતું કે, તેના પ્રાંતોમાં લોકો પોતાના હાથે રાજ્ય કારોખાર ચલાવે એજ તેના સુધારાનો જમીનગીરી છે, પણ પાછળથી એવું કહેવામાં આવ્યું કે જે જમીનગીરી જોઈએ તે ખીજજ જાતની જોઈએ. ટરકીના રાજ્યના પેડલા વર્ષના ભાગો જે વેલાયતને નામે ઓળખાતા હતા તે સરકારે પોતાના રાજ્યમાં જે સુધારા કરવા કબુલતા આપી હતી તે ખોસનિયા અને હરઝિગોવીનિયા અને બલગેરિયાના રાજ કારોખાને લગતી ગોઠવણમાં દાખલ કરવા.

આય છે તેઓને વાલીઓ એવે નામે બોલાતા રાજ્યાધિકારીઓના હાથ હેઠળ મુકવા, અને એ વાલીઓની નેમ-છૂક પુરોપના રાજ્યવાળાઓના સઘળા યા ઘણાખરા એલચીઓની પસંદગી ઉપર રાખવી. એ વાલીઓને બિપલા એલચીઓની રજ વગર કોઈપણ હાંચ રૂસવતના યુનાહ તથા રાજ્ય ચલાવવાની અશક્તિને માટે ઓછા ઉપરથી ઉઠાડી મુકવા નહીં. મુતેશરીફ અને ન્યાયાધિસેને ટરકીનો સરકાર નેમી શકે, પણ તે માટે મોટા રાજ્યવાળાઓના એલચીની પસંદગી જોઈએ. લાઉડરબીએ

ટરકીની સરકારને આ વખતે એવી ખાતરી આપી કે, જો ટરકી મધે પારકા રાજ્યવાળાઓનું લશ્કર લાવવામાં આવશે તો તે ઈંગ્લાંડ જોઈ શકશે નહીં, કારણુ તે તો જ કોલકરાશે થી જમીનગીરી આપનારાં રાજ્યો બંધાયલાં છે તે કોલકરાશે તોડવા બરાબર છે. પણ આ ખાતરી સાથે લાઉડરબીએ ટરકીની સરકારને એવો દમ બરાબરો હતો કે, જો તે આ કાનફરંસનું સેવટ સમાધાની ભરેલું આવવા ન દેશે તો પછી તેનાં જ પરિણામો નિપજશે તેના ટરકીને સુલતાન અને તેના સલાહ આપનારા જોખમદાર થશે.

પ્રકરણ ૬ હું.

લાઉડસપ્પરીએ ખીજ રાજ્યવાળાઓની લીધેલી ભેટ-કાનફરંસની પેહલી સભામાં થયલાં કામકાજ-જનરલ ઇન્ટીરના અરાય હેનુ-ઈંગ્લાંડની તરફના સંબંધમાં અન્ય જાતની વળણ-રૂશિયા તથા તરકીની લશ્કરી તૈયારી-ટરકીના સુલતાને ઉભું કરેલું નવું રાજ્ય બંધારણ-જુદાં જુદાં રાજ્યોના જુદાં જુદાં પ્રતિનિધિઓ-કાનફરંસની કેટલીક સભાઓમાં થયલાં કામકાજ-ઈ. સ. ૧૮૭૭નાં સાલની શરૂઆત-કાનફરંસમાં થયેલું છેલ્લું કામકાજ-રાજ્યવાળાઓની છેલી દરખાસ્તો ઉપર ટરકીએ કરેલો વિચાર-રૂશિયા અને ટરકી લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યાં-ટરકીની સરકારે ભરેલી મોટી સભા.

લાઉડસપ્પરીએ ખીજ રાજ્યવાળાઓની લીધેલી ભેટ.

ટરકીની સરકારે જ્યારે જોયું કે કોઈ પણ પુરોપના રાજ્યવાળો તેની તરફદારી કરનાર દિસતો નથી ત્યારે તેણે કાનફરંસમાં જો સુકે તે ઉપર અમલ કરવાનો હરાવ કીધો. એ કાનફરંસ કાનસ્ટાનટીનોપલમાં ભરવી એવું નકી થયું, અને એ સભામાં બિરાજવા સારૂ લાઉડસપ્પરી ઈંગ્લાંડથી નિકળ્યો. સભામાં બિરાજવા આગમન તે જુદાં જુદાં પુરોપના રાજ્યોમાં ફરી વળ્યો અને તે રાજ્યવાળાઓનાં મત શું હતાં તે જાણી લઈ કાનસ્ટાનટીનોપલ જઈ પુગ્યો. તારીખ ૨૧ મી નવેમ્બરે પેહેલ વેહેલાં પારિસમાં જઈ પહોંચી તેણે ડ્યુક ડીકાઝીસનું મત જાણી લીધું. ડ્યુક ડીકાઝીસે લાઉડસપ્પરીને જણાવ્યું કે, પૂર્વ તરફના સવાલના સંબંધમાં ફ્રાંસ રૂશિયા સામે યદ કામ કરવા તૈયાર નથી. તારીખ ૨૨ મી નવેમ્બરે લાઉડસપ્પરી બર્લિન જઈ લાગ્યો, અને ત્યાં તેણે પ્રિન્સ પીસ્માર્ક, જર્મનીના શાહા ઉલિયમ અને તેના વડા જે ડાની ખાસ મુલાકાતો લઈ તેઓનાં મત જાણી લીધાં. તેઓએ જણાવ્યું કે, રૂશિયા અને ટરકી વચ્ચે જો લડાઈ જાગી તો તેથી જર્મની અલગ રહેશે, અને ટરકીનું સ્વતંત્રતાપણું જાળવવા સારૂ રૂશિયાએ પારિસના કોલકરાશે ઉપર સહી કીધી છે ખરી, તોપણ લડાઈમાં ઉતરવા જર્મની રાહ નથી. પ્રિન્સ પિસ્માર્કે તો પોતાની દિલસો-

જ રૂશિયાના ઝાર તરફ ખતાવી. વળી જર્મનીના શાહે પોતાની વળણ રૂશિયાના ઝાર તરફ ખતાવી તે પોતે ઝારનો મામો થાય તે માટે જ નહીં પણ ફ્રાંસ અને જર્મની વચ્ચેની લડાઈમાં રૂશિયાએ જર્મનીને કેટલીક મદદ આપી હતી તેની ખાતરદારીને માટે. તારીખ ૨૪ મી નવેમ્બરે લાઉડસપ્પરીએ આશ્ચિઆના વડા પરધાન કાં-ગ્રેન્ડ આનદ્રાસી અને હોગરિયન રાજસ્થાનના વડા પરધાન એમ. તીસગ્રાની મુલાકાત કરી. એ બંનેએ ચોકસાં સંજોગમાં ટરકીને મદદ કરવાની પોતાની ખુશી જણાવી, પણ તેઓ હરાવ ભરેલો રીતે રૂશિયાની સામે થશે એવો નક્કી પોતાનો વિચાર તેઓએ જાહેર કીધો નહીં. તારીખ ૨૯મી નવેમ્બરે રોમમાં આવી પહોંચી પારકાં રાજ્યો સાથે વેહેવાર ચલાવનાર ઇટાલીના પરધાન સીન્યોર મેલ્ગિરાઈની લાઉડસપ્પરીએ ભેટ લીધી. એ પરધાનનો વિચાર એવો હતો કે, કોઈપણ રીતે ટરકીને ભાંજી તેના ટુકડા કરવા નહીં, બળવાખોર પ્રાંતોમાં સુધારા કરવા છુટા હાથથી જાપાયો લેવા, અને એ ઉપાયો કામે લગાડવામાં આવે છે કે નહીં તે માટે ખીજ રાજ્યવાળાઓની જમીનગીરી લેવી. તેણે વળી જણાવ્યું કે, રૂશિયા અને ટરકી વચ્ચે લડાઈ થાય તો અલગ રહેવું, અને કોઈ પારકો રાજ્યવાળો પોતાના લશ્કર સાથે ટરકીમાં જઈ મકાન કરે તો તેને તેમ કરવા ન દેવું. આવી રીતે સઘળાં રાજ્યોના મુખ્ય અધિકારીઓની ભેટ લઈ અને તે ભેટથી સંતોષ પામી છેક તારીખ ૨૫ મી ડીસેમ્બરે તે કાનસ્ટાનટીનોપલ જઈ પહોંચ્યો.

કાનકરંસની પેહેલી સભામાં થયલાં કામકાજ.

જર્મની રૂશિયા તરફ કેવી વળણ બતાવે છે તે ઉપર રૂશિયા અને ટરકી વચ્ચે લડાઈ જાગવાનો આધાર હતો. જો જર્મની રૂશિયાને પોતાના તરફથી મદદની કાંઈપણ નિશાન ન બતાવે તો રૂશિયા આપખુદ થઈ આગળ પગ-લું ભરવા માગે નહીં; પણ જો જર્મની જરા તેને ઊત્તેજન આપે તો તે છાતી કહાડી બાહરે આવી હિમતથી લડવા તૈયાર થાય. પ્રિન્સ બિસ્માર્ક આ બધું સમજતો હતો, અને તેથી તે એવી ભેદ ભરેલી ચાલ ચલાવતો હતો કે, ધ્રુવીમાં જર્મનીની મદદની રૂશિયાને આશા આપવી અને વળી ધ્રુવીમાં તે આશા હવામાં ઉડી જતી હતી. યુરોપમાં ધણાં ખરાં લોકોને એવો વીચાર હતો કે, જર્મની રૂશિયાને લડાઈમાં ઊતારવાની યુક્તિ કરે છે, અને તે લડાઈમાં ઊતરી નબળું થાય તો પછી જર્મની આખા યુરોપમાં પોતાની મરજી માફકની વર્તણૂક ચલાવે; પણ એવા વિચારનું વાજબીપણું ધ્યાનમાં ન ઊતરતાં ખરું કા રહ્યું તો એ જણાય છે કે જર્મની આખાં યુરોપને માટે માટે લડાઈમાં ઊતરવાની રાહ જોતું, અને તે માટી લડાઈના પરિણામમાં જે રહ્યું હોય તે પોતે રૂશિયા સાથે પેહેલી લેવાની ધારણા રાખતું હતું. લાર્ડ સાલ્સબરીની વળણ તો પેહેલાથી જ ટરકીની સામે હતો, અને તે વળણને યુરોપના કેટલાક મોટા રાજ્યવાળાઓના ટરકી ને મદદ ન કરવાના વિચારથી ટેકો મળ્યો. લાર્ડ સાલ્સબરી જેવો કાન્સ્ટાનટીનોપલ ખાતે આવ્યો તેવો જ રૂશિયાના પ્રતિનિધિ જનરલ ધનેવીક સાથે ધણી સારી મિત્રાચારીથી તે વર્તવા લાગ્યો. આખું જોઈ જનરલ ધનેવીક પણ લાર્ડ સાલ્સબરી સાથે સારી રીતે મળી ગયો, અને તેણે લાર્ડ સાલ્સબરીના મન ઉપર કેટલીક એવી અસર ચલાવી કે તેથી તે જીમ ચલાવવામાં આવે તેમ ચાલવા લાગ્યો. રૂશિયાનો પ્રતિનિધિ જે જગ્યાએ રહેતો હતો તે જગ્યાએ કાનકરંસની પેહેલી સભા મળી. આ સભામાં ટરકી તરફના પ્રતિનિધિઓને દાખલ કરેલા હતા નહીં. હિયાં ખરસ પરસ તકરાર થવા પછી સઘળાઓએ એક મતથી એવું નક્કી કર્યું કે, બલગેરિયાને જે વિલાયતમાં પેહેલી નાખ્યું, દરએક વિલાયત ઉપર એક ખ્રિસ્તી વાલી એટલે ગવરનર જનરલ રાજ્યકારોઆર ચલાવવો. એ ખ્રિસ્તી વાલી યા તો કોઈ પારકાં રાજ્યની યા તો ટરકીની સરકારની રેયત હોય. આ નવા વિલાયતના કારોઆર માટે તથા તે ઉપર ટરકીની સરકાર પોતાના તરફથી જે નેમણૂક કરે તે ને રદ કરવા માટે ખીજ રાજ્યવાળાઓના હાથમાં સત્તા રહે એવી ગોઠવણ કરવી. આખિઆના વડા પરધાન આ

નદ્રાસીએ ટરકીની ખ્રિસ્તી રેયતના છુટકારાના જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તે અમલમાં આણવા. ક્રિલ્લાઓ અને મોટાં શેહેરોમાં જ ટરકીનાં કવાયદ પામેલાં લશ્કરને જમા વ કરી રાખવું. એક અલગ રહે એવું ખ્રિસ્તીઓનું લશ્કર ઉભું કરવું, જેના તરફવાર જાતના અમલદારોની નેમણૂક વાલીઓએ કરવી. બલગેરિયાની કતલમાં જેઓ સામેલ હોય તેઓને સજા કરવી, બલવાઓરોને રાજ ક્ષમા આપવી, એવી જ ગોઠવણ હરજીગોવીનિયા અને ખાસનિયાના પ્રાંતોને માટે કરવી, સરવિયા અને મો નટીનિયા એ બંને સાથે સલાહના કોલકરારો કરતાં ટરકીએ પોતાના મુલકનો થોડો થોડો ભાગ આપવો, અને દેશ દેશના વકીલોનું એક કમીશન નેમી એક વરસ સુધી તે કમીશનની મારફતે લશ્કરી બળની મદદથી ટરકીના ખ્રિસ્તી પ્રાંતોમાં સુધારા અમલમાં આણવા. છેલાં જુદાં જુદાં છ મોટાં રાજ્યના પ્રતિનિધિઓએ એવું નક્કી કર્યું કે જે નિયમ તેઓએ ટરકીના સંબંધમાં કામકાજ કરવા સારા બાહાલ રાખ્યો છે તે નિયમ પ્રમાણે ટરકી જો ન ચાલે તો તે સઘળાઓએ સભાનો અંત લાવી કાન્સ્ટાનટીનોપલ છોડી જવું.

જનરલ ધનેવીકનો ખરાબ હેતુ.

આ ઉપરથી જણાય છે કે, ખીજ રાજ્યવાળાઓએ ટરકીના સંબંધમાં જે ગોઠવણ નક્કી કરી તે અતિધણી જખરાઈ ભરેલી હતી. એ ગોઠવણમાં મોટો ભાગ રૂશિયાના જનરલ ધનેવીક ટરકીના શેહનશાહને ભાંજી તોડી નાખવાના ઇરાદાથી લીધો હતો, અને આ સઘળું તેની ઉશ્કેરણીનું ફળ હતું. રૂશિયાનો લાગવગ જલદી નહીં તો રફતે રફતે વધે અને તેના કાબુ સર્વે ડેકાણે પસ-રે એવા હેતુથી આ ગોઠવણ તેના બાહોશ પ્રતિનિધિએ કરી હતી. ધનેવીકની આ દરખાસ્તો કાંબિન આનદ્રાસી આગળ ધરવામાં આવી ત્યારે તેણે પોતે તેના તરફ ના પસંદગી જાહેર કરી. તેણે ધાર્યું કે જનરલ ધનેવીકની એ દરખાસ્તો બાહાલ રાખવી એ ટરકીના શેહનશાહના ના કટકા કરવા ખરાબર છે. તેણે ધનેવીકની આ ગોઠવણમાં ચિક લોકોનાં હવે પછીનાં સ્વતંત્રપણને મોટો ધોક્કો ભાગે અને રૂશિયાનો બધો પ્રકારે લાભ જલવાય અને તે લાભ આગળ વધે એવો હેતુ જોયો, અને એવો જ હેતુ ચિક લોકોએ પણ પારખી લીધો. શીલીપોપોલિસ મધે રહેનારા ચિક લોકો સાફ જાહેર કરવા લાગ્યા કે બાલકનના પડોડોની દક્ષીણે જે મુલક આવેલા છે તેના કોઈ પણ ભાગ રૂશિયાની ગોઠવણ પ્રમાણે ધ્યાનમાં લીધામાં આવશે તો તેની સામે તેઓ માટી ફરીઆદ ઉઠાડવા વિના રહેનાર નથી. ચિક લોકોએ સાફ આ વેળા

રૂઝીના સંબંધમાં યુરોપના રાજ્યવાળાઓની કાનફરંસ.

જોયું કે શિયાની આવીજ ગોઠવણથી જ સરવિયા અને રમાનિયામાં સ્લાવ ટોળાને પગભર થયે છે તેમજ બોસનિયા અને બલગેરિયામાં થવા વિના રહેશે નહીં, અને તેમ થવાથી શિક્ષ લોકોને મોટા ઘોંઘા પહોંચશે.

ઈંગ્લાંડની ટરકીના સંબંધમાં અજબ જાતની વળણ.

આ વખતે ઇંગ્લાંડની પરધાન ટોળીની ટરકીની સરકાર તરફની વર્તણૂક ડામાડોળ દેખાઈ. અર્લ ડરબીએ મારકિવસ આવ સાલ્સબરી ઉપર એક દસ્તાવેજ લખીને જણાવ્યું કે, ટરકીની સામે કોઈપણ રાજ્ય વાળાઓ તરફથી જસતી ભરેલું પગલું ભરવામાં આવશે તો તેમાં મદદ કરવા યા તે કબુલ રાખવા ઇંગ્લાંડની સરકાર કદી સામેલ થશે નહીં. એજ દસ્તાવેજમાં આ ઠરાવ ભરેલાં કહેવાને ઉધું વાળે એવું લખાણ એ હતું કે, ટરકીની સરકારને ખુલ્લે ખુલ્લી સમજ પાડવી કે, શિયા અને ટરકી વચ્ચે લડાઈ જો જાતી તો ઇંગ્લાંડ તરફથી ટરકીની સરકારને કોઈપણ પ્રકારની મદદ મળી શકશે નહીં. વળી લાંડ ડરબીએ લાંડ સાલ્સબરીને એવું કહેવાડ્યું હતું કે, ટરકીની સરકાર જોઈતી છુટ મુકવા હઠ માધ ખેસે તો તેણે તરત કાનફરસ છોડી આવવું, અને સર હેનરી એલિયટ સધળો હેવાલ આપવા ઇંગ્લાંડ આવી પહોંચવું. આવી રીતનો દસ્તાવેજ શું ચોક્કસ મતલબ ઉઠાવી શકે તે જણાતું નથી. એક તરફ લખવું કે ટરકીની ઊપર જીલમ પડેલો ઇંગ્લાંડ જોઈ શકનાર નથી, અને બીજી તરફ લખવું કે ટરકી જીલમનું મારેલું માથું ઊચકી સામું થાય તો તેને ઇંગ્લાંડ મદદ કરશે નહીં એ કહી રીતનું લખાણ તેની સમજ પડી શકતી નથી. આવી રીત તો એક તરફથી ટરકીને બીહવરાવા અને બીજી તરફથી શિયાને આડકતરી રીતે ટરકીની સામે ઊઠેરી આપવા સરખી હતી. ખરું જોતાં લાંડ બીકન્સ્ટ્રાઈડની પરધાન ટોળીએ ટરકીના સંબંધમાં પકડેલી આ રાજ્યનીતિ ધાસ્તી ભરેલી હતી. સર હેનરી એલિયટ જે ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી કાન્સ્ટાનટીનોપલમાં એલચી હતો તેણે બહુ અસરકારક બોલોમાં સમજ પડતી રીતે લાંડ ડરબીને લખી જણાવ્યું હતું કે, ઇંગ્લાંડે હાલ એવી વળણ પકડી છે કે જેથી ટરકીનાં લોકો નિરાશ થશે, અને નિરાશ થઈ જવાથી જીવ ઊપર આવી શિયાની સામે થવા ઉચ્કેરાશે. ઇંગ્લાંડ ટરકીની સામે બીજા રાજ્યવાળાઓ જાસ્તી ભરેલા ઊપાયો લે તેની સામે ફરીઆદ ઉઠાડી જે સારી અસર ટરકીના મગજ ઊપર પેદા કરશે, તે અસર બીજા રાજ્યવાળાઓ જે દરખાસ્તો ટરકીના સંબંધમાં મુકશે તે ઇંગ્લાંડ પોતે પસંદ કરી તોડી નાખશે. ઇંગ્લાંડ અને

શિયા સાથે મળી ટરકીના સંબંધમાં જે કાંઈપણ ઠરાવ સાર કરશે તે ટરકી રાજ્ય કબુલ રાખશે એવું જોઈલાંડ ધારતું હોય તો તે મોટી ભુલ કરે છે. ઇંગ્લાંડ શિયાની સાથે મળી જે કામ કરે તે ટરકીની નજરમાં વજન પામે ખરું, પણ ઇંગ્લાંડની એક મિત્રાચારી ભરેલા સલાહકાર તરીકે ટરકી ઉપર જે અસર હતી તે અસર હવે નથી રહેવાની. ઇંગ્લાંડના કેટલાક જાણીતા ધણીઓએ એવું જાહેર કીધું છે કે, ટરકીને યુરોપમાંથી કાઢી મુકવા જોઈએ. એથી કરીને ટરકીના મનમાં ઇંગ્લાંડ વિશે બિવિશ્વાસ ખેસી ગયો છે, અને એ બેધતિયારને લીધે ઇંગ્લાંડ શિયા બિચું કાંઈપણ ભલામણ કરે તે ભલામણ વજન પામનાર નથી. ટરકીની ખાતરી થઈ ચુકી છે કે, શિયા તેના ઉપર હુમલો કરવા તૈયાર થઈ રહ્યું છે, અને તે ઉપરથી તે પણ જીવ ઉપર આવી પોતાનું સધળું બળ અજમાવી જોવા તૈયાર થઈ ઉભું છે. તેના ઊપર કોઈ તેને ઉલથાપ આવી કાવી જઈ તેને યુરોપની બહાર કાઢી મુકે તેના કરતાં તે હથિયારથી લડી પોતાને જોરજીલમથી હાકારી કાઢેલું વધારે પસંદ કરે છે. ટરકીના ખ્રિસ્તી રહેવાસીઓ પણ શિયાના ટરકી ઉપર આવતા હુમલાની વિરૂધ છે, કારણ તેઓ એવું સમજે છે કે, શિયા જે કરે છે તે ખ્રિસ્તીઓના લાભને માટે નહીં, પણ સ્લાવ લોકોની ચોક્કસ એક જાતને માટે છે.

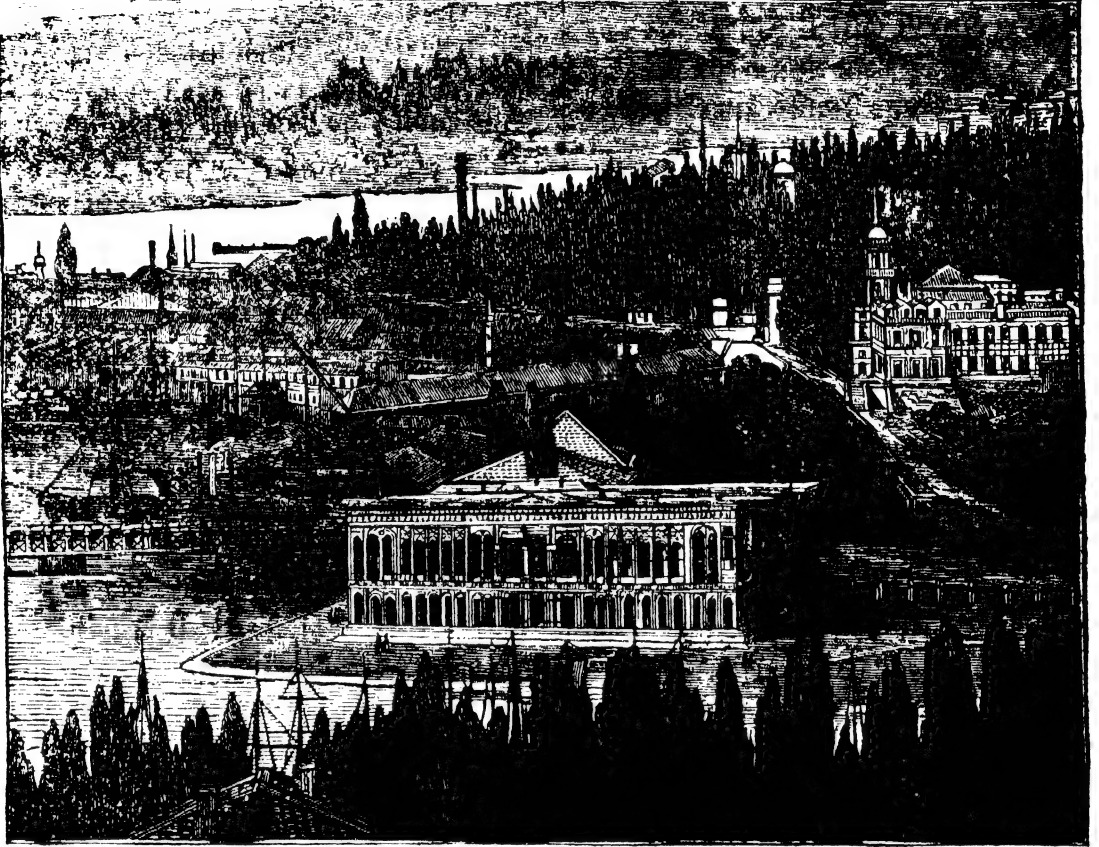
શ્રીશ્યા તથા ટરકીની લશ્કરી તૈયારી.

આવી ખટખટ રાજદરબારીઓનું ધ્યાન રોકી રહી હતી તેટલાં શિયા અને ટરકી લડાઈની તૈયારી કરવા પાછળ લાગ્યાં હતાં. શિયન લશ્કરી શિપાઈઓની સંખ્યા સાથે બેગી કરવામાં આવી, અને શિયાના શાહનો બાઈ પ્રિન્સ નીકોલસ નવેમબર મહિનાની આખરીએ દક્ષિણ તરફના લશ્કરની સરદારો લેવા સેંટ પીટર્સબર્ગથી નિકળી ચુક્યો. એજ વેળા લશ્કરી ખરચને માટે નવી લોન કાઢાડવામાં આવી. ટરકી પણ જોઈતી તૈયારી કરવા લાગ્યું. મુજતાબને બીજા રાજ્યવાળાઓ જોઈ કરમાવે તેમ ન કરવાનો ઠરાવ ટરકી તરફથી જણાવવા ઊપરાંત ટરકી પોતાના રાજ્યમાં જોઈતા મુદ્દારા ઉલટથી કરવા ખંડો છે, એવું ખતાવવા સાથે ટરકીના રાજ્યની પરધાન ટોળીના વડા મહમદ રયદી પાશાના હાથમાંથી વજીરાત બહલિહ મીદાત પાશાને આપવામાં આવી. એ મીદાત પાશા છુટથી વિચાર આપનાર, મોટી મનશક્તિનો અને શિયાના કાવાદાવાનો કરડો શત્રુ હતો. સ્લાવ ટોળામાંથી નિકળેલો ટરકીની ખ્રિસ્તી રૈયતને ખાશ જીદા હક અપાવવાની સામે એ હતો, પણ તે ટરકીની મુસલમાન તેમજ ખ્રિસ્તી રૈયતને એક સરખા હક અપાવવા ઇતિજાર હતો. મીદાતનું કહેવું

એવું હતું કે સુલતાન તથા વડા વજીરની હકુમત ઉપર રેયતના મતથી ઊભી થયેલી સભાનો કાબુ રહેવો નહયે. એક ટરક તરીકેના એના ખાલિસ ઊભરા એવા હતા કે જે ઊભરાથી એ, કોઈ બીજા રાજ્યવાળો ટરકીના

રાજ્યકારોવાર વચ્ચે આવી પોતાનો મરજી પ્રમાણે ચલાવા માગે, તે નહીં શકતો ન હતો. તારીખ ૨૧ મી ડીસેમ્બરે તેણે લાર્ડ સાલ્સબરીની મુલાકાત લેતાં જણાવ્યું કે, તે ટરકીમાં બીજા રાજ્યવાળાઓનું કમીશન

આડમીરાલટી પાલેસ જ્યાં કાનફરંસ મળી હતી.

નેમવા દેનાર નથી, અને સુલતાનના વચન શિવાય ટરકીના રાજ્યમાં સુધારા કરવાની કોઈ પણ બીજી જમીનગીરી માગવામાં આવશે તો તે આપવા દેનાર નથી.

ટરકીના સુલતાને ઊભું કરેલું નવું રાજ્ય બંધારણ.

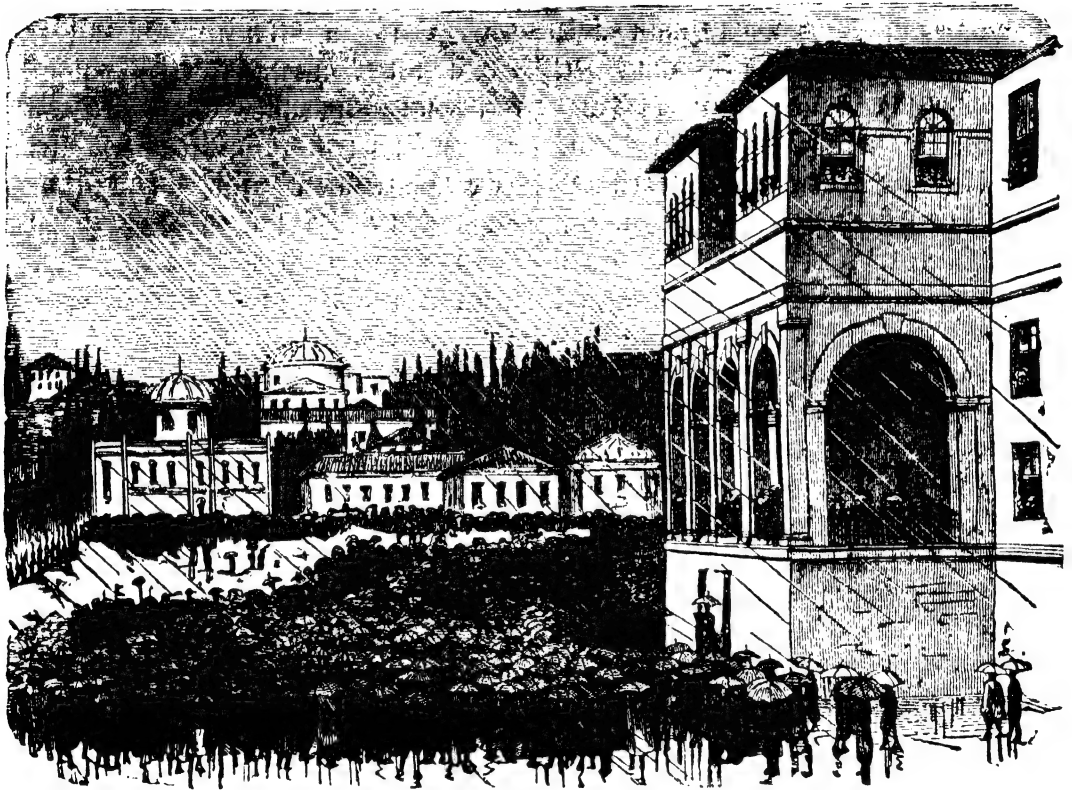
તારીખ ૨૨મી ડીસેમ્બરે બંધા રાજ્યવાળાઓના પ્રતિનિધિઓ સાથેની કનફરંસનો પેહેલી સભા મળી. એ સભા મળવાની જગ્યા કાન્સ્ટાનટીનાપલમાં આ ઉપર મતાવેલું આડમીરાલટી પાલેસનું મકાન હતું. નવી સઘળા પ્રતિનિધિઓએ સભામાં પોત પોતાની જગ્યાઓ લીધી તેવું જ તોપખાનું જે પાસેજ હતું તે-

માંથી તોપો છોડવામાં આવી. એ કાનફરંસમાં ટરકી તરફનો પ્રતિનિધિ સેફવિટ પાશા હતો. એણે આ તોપોના અવાજ ઉપરથી સંભાને સમજાવ્યું કે, પ્રજામતથી ચાલે એવું રાજ્ય બંધણુ આજે સુલતાને સ્થાપ્યું છે, અને તેની શરૂઆત જાહેર કરવા સારું આ તોપો ફોડવામાં આવે છે. આ નવી રાજ્યનીતિની રૂએ જણાવવામાં આવ્યું કે, ટરકીના રાજ્યમાં જે મુલકો અને અરધાં સ્વતંત્ર પરગણાંઓ છે તે બધાં સાથે મળી એક આખું ન પેહેલાઈ શકાય એવું રાજ્ય બનાવે છે એવું સમજવું. કોઈ પણ કારણસર એવા રાજ્યનો કોઈ પણ ભાગ છુટો પાડવામાં આવશે નહીં. સુલતાન પ્રજાના મતથી ચાલતાં રાજ્યનો વડો ગણાયે, પણ તે કોઈ પાર-

કાને જવાબદાર નથી યા તેની સત્તા પારકાથી તોડી શકાય એવી નથી. તેનો રૈયતના છુટાપણાની જમીનગીરી તેના ધારા છે. સુલતાનનો જે ખુદ ધર્મ તે મુસલમાન ધર્મ ગણાયે; પણ રાજ્યમાં જે ખીજા ધર્મ પાળવામાં આવે છે તેઓ સમજા જ્યાં સુધી જાહેર નીતિ અને જાહેર સલાહ સંપન્નતા ભંગ ન કરે ત્યાં સુધી તેઓને છુટથી પાળવા દેવા, અને તેઓના હક તથા દાવાનો ખચાવ કરવો. જાહેર છાપાને ચોક્કસ હદ સુધી નેમી આપેલું છુટાપણું ભાગવવા દેવું, અને જાહેર કેળવણી ઉપર સરકારની દેખરેખ રાખવી. સુલતાનની સમજી

રૈયત મુસલમાન તેમજ ખ્રિસ્તી ધારાની નજરમાં એક સરખી ગણવી, અને જાહેર ઓધાઓ ઉપર સમજાની એક સરખી રીતે નેમણુક કરવી. સર્વ ઉપર એક સરખો છાપો લાયુ પાડવો. લોકોની મિલકતોની સલામતીની જમીનગીરી આપવી, અને ટરકીના રાજ્યમાં રહેતાં કોઈને પણ નુકશાન યાચ નહીં એવો બંદાબસ્ત કરવો. કોઈના બદનને છત્ત કરી અથવા તેના ઉપર જાસ્તી કરી કાંઈ પણ કામ કહાડી લેવાની રીતનો ઉપયોગ કરવાની સખત મનાઈ કરવી. ન્યાય ખાતાનાં કામકાજો લોકો જાય તેમ ખુલાં ચલાવવાં, દરએક યુનેહગારને કાયદા-

કાન્સટાનટીનોપલ મધે નવું રાજ્ય બંધારણ સ્થાપવાનો દેખાવ.

સર પોતાનો ખચાવ કરવાની છુટ આપવી અને ન્યાયાધિશેને તેઓની જગ્યાઓ ઉપરથી ખસેડવા નહીં. ઇંગ્લાંડના પરધાનોની પેઠે ટરકીના પરધાનોએ પ્રજાના વફીલાઈ ઉભી થયેલી સભાને જવાબદાર રહેવું, અને તેઓ કાંઈ યુનાહની ચુંગાલમાં આવે તો તેઓની તપાસ હાઈકોર્ટના ન્યાયાધિશે પાસે કરાવવી. જે પરધાન ટોળી કોઈ અગત્યના સવાલ ઉપર રકજીત ચલાવતાં પારલામેન્ટમાં હાજરી જાય તો સુલતાને તેઓની ફરિયાદી

કરવી. પુરતાં અથવા વાજખી કારણો વગર જાહેર ઓધા ચલાવનારાઓને તેઓની જગ્યાથી ખરતરફ કરવા નહીં અથવા જો તેઓ ધારાની વિરૂધ્ધ કાંઈ કામ કરે તો, તેમાંથી છટકી જવા તેઓના વડા અમલદારોના આસરા તળે તેઓને જવા દેવા નહીં. દેશને માટે કાયદા બાંધવા સાફ ઉમરાવોની એક સભા, એક સેનેટ અને પ્રજાના વફીલાઈની એક સભા ઉભી કરવી. દર પચાસ હજાર રહેવા સી ઓએ એક વફીલને નેમવો, અને એવા વફીલોને છુપાં

મનથી દર ચાર વરસે ચુંટી કહાડવા. ચોક્કસ સરતોની હદમાં એવા વકીલો ન આવે ત્યાં સુધી તેઓ ઉપર ધારાની ચુંગાલ લાગુ પાડવી નહીં. પરગણાંઓમાં રાજ્યકારોનાર રાજ્યાધિકાર ચલાવનાર કાંગિસિલોની મારફતે ચલાવેલા, અને રાજ્યનું બંધારણ ઉમરાવો તેમજ પ્રજાના વકીલો એ બંનેની ભેગી મળેલી સભાઓ તથા સુલતાનની મંજૂરીયાત વગર ફેરવવું નહીં. આ પ્રકારનું રાજ્ય બંધારણ જમ આ પાસેના ચિત્રમાં દેખાડવામાં આવ્યું છે તેમ રાજ્ય ઢંઢેરાની મારફતે જાહેર કરવામાં આવ્યું. એ નવાં બંધારણની ખુખીઓ વખાણવા જોગ હતી, એમાંથી ટરકીની રૈયતને અતિધણી ફાયદો થવાનો સંભવ હતો, પણ એ બંધારણ પ્રમાણે સુલતાન ચાલશે ત્યાં રૈયતને તે બંધ બેસવું થશે એ એક સવાલ હતો. આગળ સુલતાનને પણ ધણા સુધારા અને ફેરફારો દાખલ કીધા હતા, પણ તે એવા અધુરી રીતે અમલમાં આવવામાં આવ્યા હતા કે આખા યુરોપનો ટરકીના સુલતાનના બોલવા ઉપર ઇતિબાર બેસતો ન હતો. વળી આ જાતનું એક રાજ્ય બંધારણ જે પશ્ચિમ તરફનાં લોકોને વધારે અનુસરવું હતું, તે ટરકી જેવી પૂર્વથી આવેલી અને પૂર્વના લોકોની આશય ધરાવનાર જાતને ખરાબર બેસવું થશે તેને માટે મોટો શક હતો. ટરકી દેશમાં વસનારો જુદી જુદી જાત, ટરકો લાંબા વખત સુધી તદ્દન આપ અખ્યારોથી રાજ્ય ચલાવતા આવેલા તેની તેઓનાં મનમાં ગરમ ખુમાર, આગળ વખતમાં એ દેશ મધે જે જુલમાત ગુજરેલા તેની તાજાં યાદદાસ્ત, બે હરીફ ધર્મો સામા સામા અથડી પડતા ઉભેલા, લોકોને સામા સામી પોત પોતાની જુદી જુદી ઝગુનેને લીધે ઉપજતો વિકાર, એ સર્વ આ નવાં રાજ્ય બંધારણના માર્ગમાં મોટા ખડકો હતા. પણ એ સર્વ છતાં, અને ટરકોમાં ધણીક ખામીઓ છતાં તેઓમાં કેટલોક સરસ ખુખીઓ છે. તેઓ બાહાદુર, મજબૂત, મધ્યમ પ્રકૃતિના અને કેટલોક રીતે મોટા મનના હતા. વળી તેઓ સાદાઈને પસંદ કરનાર, ગંભીર, મન મારનારા, પોતાની શક્તિ ઉપર જ આધાર રાખનારા અને દયાળુ છે. ટરક પાશાઓ અને ટરક એધેદારોની બધી, ખામી અને આડી ચાલ ઉપરથી ટરક પ્રજા વિશે આગે વિચાર બાંધવો ન જોઈયે. ટરક તરફ નજર કરતાં જેવી ખુખી અને ખામીઓ એક ક્ષેત્રે કરનાર પ્રજામાં જોવામાં આવે છે તેવી ખુખી અને ખામીઓ તેનામાં જાહેર થાય છે. જો ટરક લોકોના ધર્મ વિશે એક કહેવામાં આવે કે, તે સાંકડા મનનો છે અને સાંકડો હદમાંજ સમાયેલો છે, તો તેને માટે એમ પણ કહેવું જોઈયે કે, તે જીંદા મનનો અને સ્વચ્છ હિંમતી ધર્મ છે. જોદાને પુર

એતેકાદ અને મોટાં માનથી માનવો, સખાવત કરવી અને અરસપરસ મદદનો હાથ લંબાવવો, એ સર્વ એ ધર્મની ઉત્તમ ખુખીઓ છે. આ બધાં ઉપરથી એમ નથી કહી શકાતું કે જે નવું બંધારણ ટરકીમાં રચાયું તે એકદમ ક્ષેત્રે હમંદ ઉતરશે, પણ એટલું તો ખાતરીથી બોલી શકાય કે, જે ધણીક બધીઓ ટરકીના રાજ્યમાં લાગુ પાડેલી કહેવામાં આવે છે તે આ બંધારણની ખુખીથી નાબુદ થઈ શકે.

જુદાં જુદાં રાજ્યોના જુદા જુદાં પ્રતિનિધિઓ.

ટરકીના શેઉશાહન વિશે વિચાર કરવા જ્યારે જુદાં જુદાં રાજ્યોના વકીલો કાનફરંસમાં સાથે મધ્યા ત્યારે તેઓનો સંખ્યા અગીઆરની હતી. આ પાસેના ચિત્રમાં નામ નિશાન સાથે તેઓ ખીરાજો છે. એઓમાંના કેટલાક તો યુરોપમાં મળેલી મોટી રાજસભાઓમાં વખાણ પામી ગયલા હતા. જર્મની, ફિશિયા અને ઇટાલી તરફથી અકેકોજ વકીલ હતો, પણ ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, આસ્ટ્રિયા અને ટરકી તરફથી બે પ્રતિનિધિઓ હતા. ટરકી તરફથી સેફવેટ પાશા અને હદેમ પાશા હતા. એઓમાંના પેહેલો ટરકીની સરકારનો પરદેશ ખાતાનો પરધાન હતો, અને એજ ધણી ફ્રાન્સમાં ત્રિજા નેપોલિયનના રાજની વખતે ટરકી તરફથી એલચી હતો. હદેમ પાશા સુલતાનની નોકરીમાં મોટો દરજ્જો ધરાવનાર હતો, અને પશ્ચિમ યુરોપનો પ્રજાઓની એને સારી માહિતગારો હતો. ફ્રાન્સના પ્રતિનિધિઓ કાન્સટાનટીનોપલમાં રહેનાર ફ્રાન્સ તરફનો એલચી કાંગિન્ટ ફ્રાંકાય ડી બુરગાઇન અને કાંગિન્ટ ડી મોદોરડી હતા. આ પાછળો ચલ્દેસ પારિસના છેલા ઘેરાની વેળાએ પેહેલાં તુસમાં અને પછી બોરદોમાં પ્રજાના વકીલોની જે સરકાર સ્થાપવામાં આવી હતી તે સરકારનું પારકા રાજ્ય સાથે પેહેવાર ચલાવનાર જે ખાતું તે ખાતાનો વકીલ હતો, અને તેમ હોવાથી તે બારીક વખતના અરસ પરસ ચુંચવાડા ભરેલા સંદેશ ચલાવવામાં તે માહિતગાર થયેલો હતો. જર્મનીના કાન્સટાનટીનોપલ મધેનો એલચી બેરન વરધર જર્મનીના રાજ્ય તરફથી બિરાજ્યો હતો. એ ધણી મોટો રાજ ખટપટી ગણાય છે. આસ્ટ્રિયા અને પ્રુશિયા વચ્ચે જે લડાઈ ચાલી તેની આગમજ બીયેનામાં અને ડેનીશ લોકોની લડાઈની આગમજ કોપન હેગનમાં જર્મની તરફથી એલચી હતો, અને જર્મની સાથે ફ્રાંસ લડાઈમાં ઉતરું તેની આગમજ તે પારિસમાં એલચીપણું ચલાવતો હતો. ઇટાલીની પ્રતિનિધિ કાંગિન્ટ કોરડી હતો. આસ્ટ્રિયા અને હંગેરી મળી જે રાજસ્થાન થયું છે તેના તરફથી કાંગિન્ટ ઝીચી

કાનકરેસના સભાસદો.

સર હેનરી એલીઅટ.

કાઉન્ટ ચોદરદી.

કાઉન્ટ ઝીમ્બી.

કાઉન્ટ ડી યુરગોઈ.

બેરન દરથર.

કાઉન્ટ કોરડી.

સેફ્ટ પાશા.

હાઉ સાલીસપરી.

બનરજ હનેવીફ.

અને આશ્ચિઆ તરફથી રૂમાનિયાનો કાનસલ જનરલ બેરન કાલીસ હતા. રશિયાનો બાહાદુર હિમાયતી જનરલ ધનેવીક હતા, અને ઇંગ્લાંડનો મોખા જાળવનાર મારકિવસ આવ સાલ્સબરી અને સર હેનરી એલિયટ હતા. કાનફરંસ જ્યારે કાન્સટાનટીનાપલમાં મળી હતી ત્યારે સેફવેટ પાશા પ્રમુખ તરફે ખીરાજ્યો હતા.

કાનફરંસની કેટલીક સભાઓમાં થયેલાં કામકાજ.

તારીખ ૨૩મી ડીસેમ્બરે કાનફરંસના સધળા સભાસદોની સભા બેઠી તેમાં ખીજા રાજ્યવાળાઓના પ્રતિનિધિઓએ બોસનિયા બલગેરિયા અને હરઝેગોવીનિયામાં સારે રાજકારૈબાર ચલાવવા સંબંધી જે દરખાસ્તો ઠરકીના વકીલોની ગેરહાજરીમાં ભરાયલી પેહેલી કાનફરંસની સભામાં નક્કી કરવામાં આવી હતી તે રજુ કીધો. આ વખતે ઠરકીના વકીલોએ પરગણાંઓમાં મોહા માહે લગાઈ ચાલી તે વિશે એક પત્ર વાંચ્યો. તારીખ ૨૮ મી ડીસેમ્બરે કાનફરંસની ખીજી સભા મળી જેમાં ધનેવીકની મજબૂરીઆતથી સરવિયા અને મોનટીનિયો સાથેની મેહેતલ બે મહીના સુધી વધારવામાં આવી. તે બાદ સધળા રાજ્યવાળાઓની દરખાસ્તો ઉપર તકરારે ચલાવવામાં આવી, અને તે તકરારે ચાર કલાક સુધી ચાલુ રહી. ઠરકીના વકીલોએ એ સધળી દરખાસ્તો ઉપર વાંધા ઉઠાવ્યા. કાન્સટાનટીનાપલ જે ઠરકીનું પોતાનું પાયતખ્ત તેમાં ખીજા રાજ્યવાળાઓના પ્રતિનિધિઓ ઠરકીના રાજ્યના સુધારા કરવા મળ્યા, તે સુધારા કેવા કરવા તે બાબે દરાવ ઉપર આવવા સારૂ બે ત્રણ સભાઓમાં ઠરકીના પ્રતિનિધિઓને તો દાખલ પણ ન કર્યા, તેથી તે પ્રતિનિધિઓ એ સુધારાઓની દરખાસ્ત તરફ તદ્દન નારાજપણથી જોવા લાગ્યા. તારીખ ૩૦ મીએ કાનફરંસની સભા પાછી મળી જે મધે ઠરકીના વકીલોએ પોતાની તરફથી ખીજી સામી દરખાસ્તો મુકવાને જણાવ્યું. એ દરખાસ્તો એવો હતો કે, પરગણાંઓના રાજ્ય કારૈબાર ત્યાંના લોકોએજ ઉભી કરેલી કાઉન્સિલની મારફતે ચલાવવો, ઘણાક બદ અમલોને સુધારવા, એકૂતો પાસે તેઓની આવકનો એકસ ભાગ લેવામાં આવતો બંધ કરવો, તથા ઇબ્રાહમદારૈની મારફતે ધાપા ઊંધાગવવાની રીતને ડાખી નાખવી. એ સધળી દરખાસ્તો ઉપર ખીજા રાજ્યવાળાઓએ વિચાર કીધો પણ તે તેઓના ધ્યાનમાં ઉતરીજ નહીં.

લાંડ સાલ્સબરીએ ઠરકીના સુલતાનની એક ખાનખી મુલાકાત લીધી તેમાં તેણે સુલતાનને જણાવ્યું કે, બજ

ગેરિયામાં કતલ ચાલી અને તે ચલાવનારાઓને ઠરકીની સરકારે સજાએ ન પહોંચાડ્યા તેથી ઇંગ્લાંડના લોક ઠરકીની સામે ઉરફરાઈ ગયાછે. સુલતાને એના જવાબમાં જણાવ્યું કે, ઠરકીમાં જંગલો બગવો કાંઈપણ વાજખીયા ગેરવાજખી ફરીઆદ ન ઉઠે એવી રીતે દાખી નાખવા સારૂ ઠરકીની સરકાર તરફથી બનતી તજવીજ કરવા છતાં રશિયા ખોટી બુમો ઉરાડી આવું તોફાન લઈ બેઠુંછે, મોટે બધો જોખમ રશિયાને માથે છે. સુલતાન અને લાર્ડ સાલ્સબરીની વાતચીત ઉપરથી ઠરકી અને ઇંગ્લાંડના સંબંધ વધારે મિત્રાચારી ભરેલો ન થતાં સામો તુટવા લાગ્યો, અને તેમાં જેમ બને તેમ વધારે તકાવટ પડે એવી રીતની લાર્ડ સાલ્સબરીએ વર્તણૂક ચલાવી. તે ઠરકીના સુલતાનને દમ ભરાવીનેજ સધળી વાતચીત કરતો હતો, અને જ્યારે તે તેના દમની દરકાર ન કરતો હતો ત્યારે તેને ઘણી ચીડ લાગતી હતી. આવા સંજોગમાં ઈ. સ. ૧૮૭૬ નું સાલ પૂરું થયું.

ઈ. સ. ૧૮૭૭ ના સાલની શરૂઆત.

ઈ. સ. ૧૮૭૭ નું સાલ ચરૂ થયું પણ તે યુરોપની સમાધાનીને મોટે આગાહ આપતું જણાવું ન હતું. રશિયા ઠરકી ઉપર હુમલો કરવા તૈયાર થયું હતું, અને તેની સામે થવા ઠરકી હીમતથી બાહિર આવ્યું હતું. ઇંગ્લાંડ એવી રાજ્યનીતિ ચલાવતું કે, ઠરકીને ટેકા ન મળતાં રશિયાને ઉલટ મળતી હતી. ખીજા રાજ્યવાળા મુગે મોહોડે જોયા કરતા હતા. એઓમાં કેટલાકને પોતાનો સ્વાર્થ સાંધવાનો હતો, અને કેટલાકને તો કાંઈલેવું દેવું ન હતું. કેટલાક વળી સમાધાની ઈચ્છતા અને કેટલાકને મસ્તી કરાવાનું રીક લાગતું હતું. તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરીએ કાનફરંસને લગતી ચોથી સભા મળી તેમાં લાર્ડ સાલ્સબરીએ દલગીરી સાથે જણાવ્યું કે જે દરખાસ્તો યુરોપના ખીજા રાજ્યવાળાઓએ મુકી હતી તેના પેહલા તત્વાજ ઠરકીએ તરફ કરી નાખ્યાછે. તેણે અસર કરવા જોગ શબ્દોમાં ભાર મુકી જણાવ્યું કે, ઠરકીની હાલત ધાસ્તી ભરેલી છે, અને જે દરખાસ્તો ઠરકીના પ્રતિનિધિઓ આગળ મુકવામાં આવીછે તે દરખાસ્તો ઉપર તકરાર ચલાવા સધળા વકીલો તૈયાર છે. એના જવાબમાં ઠરકીના પ્રતિનિધિઓએ જણાવ્યું કે, તેઓને ઉપલી સધળો દરખાસ્તો તો રહી, પણ નિચલી નવ બાબતો ઉપર પણ કચી રકજી ચલાવવાની ઠરકીની સરકાર તરફથી તો મળી નથી. એ નવ બાબતો એ હતી કે, રાજૈબાર ઉપર દેખરેખ રાખવા એક કમિશન જે હેલા ભાગોની સમાધાની સારૂ પારકાં રાજકામ લગાડવું, લશ્કરી શિપાઈઓની

અને મુખ્ય શહેરોમાં કરવી, વિલાયતો ઉપર વાલીઓને નેમવાની રીત અમલમાં આણવી, પરગણાંઓના રાજ્ય કારોબાર સંબંધી ભાગો કરવા, એશિયામાં જ્યાં વસવા સાર શરૂકેશિયનોને ઉત્તેજન આપવું, ટરકીના રાજ્યમાં ન્યાય ખાતાં સંબંધી ગોઠવણો કરવી, મેલેસુલ ખાતે સારો રીત સ્થાપવી, અને મોનઘીનિયો તથા સરવિયાની સરહદને સુધારવી. આ ઉપરથી કાનકૂરંસની સભા તારીખ ૪થી જાન્યુઆરી સુધી સુલતાની રાખી અને લાડ સાલ્સબરીએ સુલતાનના વડા વજીર મીદાત પાશાની સુલાકાત લઈ તેને જણાવ્યું કે, તેણે જે રસ્તો લાધો છે તે ખચ ભરેલો છે. ટરકીના એક આગળા સુલતાન મહમદે આ વખતના સુલતાનની હકના જેવીજ હક પકડી બેસી ટરકીના રાજ્યમાંથી થિસને જુદું પાડવાની તક આપી હતી. લાડ સાલ્સબરીના આવા ખાતવાના ઉત્તરમાં મીદાત પાશાએ જણાવ્યું કે, જે થવાનું હશે તે થશે, ટરકીના સુલતાન તો ખોદાની મરજી ઉપર આધાર રાખી બેઠો છે. આ વખતે દરએક ટરક પોતાની આખર જાગવવા ખાતર જીવ પટ્ટીને કામ કરશે, પણ ઉપત્તી નવ આખતોમાં તે એક પણ આખતસર શરણુ થશે નહીં. લાડ સાલ્સબરીએ જરા નરમાસ પકડી જણાવ્યું કે, ટરકીની સરકાર જો પારકા દેશના લમ્કરી અમલદારોને નેમવા દેશે તો પારકા રાજ્યવાળા તે લમ્કરી અમલદારોને હાથ તળે રહેનાર લમ્કર ટરકોને પોતાના દેશીઓમાંથીજ ઉભું કરવા દેશે. એ આખે પણ મીદાત પાશાએ સાફ ના પાડી. મીદાત પાશાએ પોતાનો અંતનો વિચાર જણાવ્યો કે, ટરકીની સરકારને તેના રાજ્યમાં સુધારા કરવા સાર એક વરસની મુદત આપવી, અને તેટલા વખતમાં કાંઈ ખાતરી પૂર્વક અનવેલું માલમ ન પડે તો પારકા રાજ્યવાળાઓએ સુઝેથી પોતાના ઓધેદારોનું કમિશન નેમવું અને તે સિવાય ટરકીની સરકારના અમલ ઉપર જે આંકોશ મુકવા દરેક લાગે તે મુકવો. મીદાત પાશાની આ માગણી ઘણી વાજબી હતી, પણ તે કબ્જલ રાખવામાં આવી નહીં; કારણ રૂશિયાની નિષ્ઠા તો જેમ અને તેમ ટરકીની આપખેખતારી ભાજવાની હતી અને તેની તેવી નીષ્ઠાને મદદ કરવા જેમ અને તેમ ખીજ રાજ્યવાળાઓ તૈયાર દિસતા હતા. ઈ. સ. ૧૮૭૭ ની શરૂઆતમાં ટરકીના આશ એલચીઓ મસુરસ પાશા અને ઓદીઅન એફેન્દી ઇગિલાંડ આવી પહોંચ્યા, અને લાડ ડરખી તથા લાડ ખીક-સરીહડની તેઓએ લીધી. આ વેળા લાડ ડરખી તો ખીજ રાજ્ય દરખાસ્તો ટરકી પાસ કબ્જલ કરાવવાનીજ ગયો. લાડ ખીક-સરીહડ ટરકી તરફ પોતાની

ની દિલસોજી જણાવી પણ તેને મદદ કરવાની કોઈ ખાતરી પૂર્વક આશા તે આવી શક્યો નહીં. ટરકીના એલચીઓએ લાડ ડરખીને જણાવ્યું કે, છ લાખ માણસો ટરકીમાં લડવા માટે તૈયાર છે, અને તેઓ ખીજ રાજ્ય વાળાઓની આપખુદ માગણીઓને શરણુ થઈ હકકા પડવાને બદલે પોતાના દેશ અને પોતાની આખરને માટે જીવ ઉપર આવી લડવા વિના રહેનાર નથી.

કાનકૂરંસમાં થયેલું છેલ્લું કામકાજ.

તારીખ ૮મી જાન્યુઆરીએ કાનકૂરંસની પાલમાં પાછી સભા મળી જેમાં ટરકીના પ્રતિનિધિઓએ જણાવ્યું કે, જે સુધારા પારકા રાજ્યવાળાઓ ટરકીના સુલતાન પાસ કરાવવા માગે છે તે ન અને એવા, ગેરવાજબી અને ટરકીના રાજ્ય અંધારણને અનુસર ન આવે એવા છે એટલુંજ નહીં, પણ જે જે દરખાસ્તો ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તરફથી પેહેલાં મુકાઈ હતી તેની હદની પણ બાહર આ પાછળી દરખાસ્તો લઈ જવામાં આવી છે. સંઘના પ્રતિનિધિઓ આ વેળા માગતા હતા તે એટલુંજ નહીં કે જે દરખાસ્તો તેઓ મુકે તે ટરકીની સરકારે કબ્જલ રાખવી, પણ તે દરખાસ્તો પાર પાડવાની મજબુત જામીનગીરી આપવી. આવી તકરારોના ખુલ્લો જવાબ ટરકીના વજીરા એ આપતા હતા કે, સર્વથી સરસ જામીનગીરી ટરકીની સરકારે જે નહું રાજ્ય અંધારણ સ્થાપ્યું છે તે છે. તેઓ વધારે એવું કહેવા લાગ્યા કે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારે જે દરખાસ્તોની યાદી પેહેલાં રજુ કરી હતી તે વખતે આવી જામીનગીરીની વાત હતીજ નહીં. તેઓએ હિમતથી જાહેર કીધું કે આવી રીતે જામીનગીરી માગવાની રીત પારિસના કોલકોરોના નિયમ અને અંધારણને ખેસતી આવે એવી છેજ નહીં. આ જામીનગીરીની આખતમાં લાડ સાલ્સબરી અને ખીજાઓ પોતાની તકરારો ટકાવી ન શક્યા ત્યારે એવું કહેવા લાગ્યું કે, ઈ. સ. ૧૮૭૬ માં આશિઆના કાઉન્સિલમાં એક દસ્તાવેજ બાહર પાડી હરઝીગોવીનિયા, ખોસનિયા અને બલગેરિયાને માટે જે કમિશન નેમવા કહ્યું હતું, અને તે કમિશન નેમવાની કબ્જલાત સુલતાને આપી હતી તે કમિશન જો નેમવામાં આવે તો પછી તે જામીનગીરીજ ગણાય. આ તકરારમાં પણ તેઓ કાઠી જાય તેવું ન હતું; કારણ એ કમિશન તો ટરકીના રાજ્યમાંનોજ માટે વાધેની રૈયતનું ઉભું થનાર હતું. એ કમિશન માટે અર્ધા, મુસલમાનો અને અર્ધા ખ્રિસ્તીઓ પસંદ કરવાના હતા. અને એ કમિશનની નેમણુક જે રીત સુલતાન નક્કી કરે તે રીત પ્રમાણે થનાર હતી. ટરકીના પ્રતિનિધિઓ એવી વાજબી અને મજબુત તકરારો લાવવા લાગ્યા કે તેની

સામે ખીજી રાજ્યવાળાઓથી ટકી શકાયું નહીં, અને તેથી તેઓના કાંઈ ખીજા આરો રહ્યો નહીં. જ્યારે આરો ન રહ્યો ત્યારે વંકુ તકરાર કરવાનું બંધ કીધું. આ ઉપરથી જનરલ ધનેતીફે ખીજી રાજ્યવાળાઓ સાથે સમજુતીપર આવી કેટલીક ટીલી દોરી મુકી, અને કેટલીક દરખાસ્તો ને કહાડી નાખવાની હતી તે ટરકીના વકીલો આગળ નિચે પ્રમાણે રજુ કીધી:—

૧ હું—ટરકીના રાજ્યમાં રૈયતનો સંભાળને માટે પારકાં રાજ્યના લશ્કરી શિપાઈઓએ રાખવા.

૨ જુ—ટરકીની સરકારના શીપાઈઓએ કોલાઓ અને મુખ્ય શહેરોમાં જ રહેવું.

૩ જુ—બલગેરિયાની સરહદ અને બુગોગ સંબંધી ભાગો પાછા ગોઠવવા.

૪ યુ—પરગણાંઓના હાકમો ખિસ્તીઓને જ ને મવા.

એ દરખાસ્તો સધળી આગળી દરખાસ્તોમાંથી કહાડી નાખવામાં આવનાર હતી, અને એ જણાવતાં જ લાડે સાલસખરીએ બોલવા માડ્યું કે, ઇંગ્લાંડની સરકાર તરફથી જણાવવાને તેને ફરમાસ થઈ છે કે, ટરકીમાં અધિર કારોબાર ચાલે તથા જુલમ યુજી તેને તે સરકાર કબુલ રાખનાર નથી, અને હાલ સધળા મોટા રાજ્યવાળા ટરકીના રાજને ખાતરી ભરેલા પાયા ઉપર મુકવા માગે છે તે વેળા ટરકીની સરકાર હક યા આગસાઈથી સામે થશે તો તેનામાંથી ઉપજતાં સધળાં ખરાબ પરિણામોના નોખમ ટરકીના સુલતાન અને તેને સલાહ આપનારાઓ ઉપર રહેશે. તે વધારે એવું બોલવા લાગ્યો કે, સધળા રાજ્યવાળાઓના પ્રતિનિધિઓએ તેને એવી સત્તા આપી છે કે, આ ઓછી કંડેલી દરખાસ્તો ઓછી સખતાઈ સાથે ટરકીની સરકારના પ્રતિનિધિઓ આગલ મુકવી અને એ દરખાસ્તો છેલ્લી વારની જ ગણાશે. એ દરખાસ્તો તારીખ ૧૮ મી જુન-યુઆરીએ મલનાર કાનફર-સની સભામાં કબુલ રાખવામાં આવશે નહીં તો બધા વકીલો આ કાનફર-સને છેડે આવેલો સમજશે, અને તેઓને જ સ પોતાના રાજ્યો તરફથી ફરમાસ થઈ છે તેમ તેઓ સધળા કાનસ્ટાનટીનોપલ છોડી જશે. આ પછી ને નવી દરખાસ્તો સધળા રાજ્યવાળાઓએ સાથે મળી નક્કી કરાવ ઉપર આવી છેલ્લી વાર જ ટરકીની સરકાર હજુર ધરવા ધારી હતી તે મુકવામાં આવી. એ દરખાસ્તો એવી હતી કે, મોનઠીનિશોની સરહદ ચોક્કસ ઉમેરા સાથે નક્કી કરવી, હદ બાંધવા સાર જુદા જુદા રાજ્યવાળાઓનું કમિશન સ્થાપવું, બોઈઆના નદી ઉ-

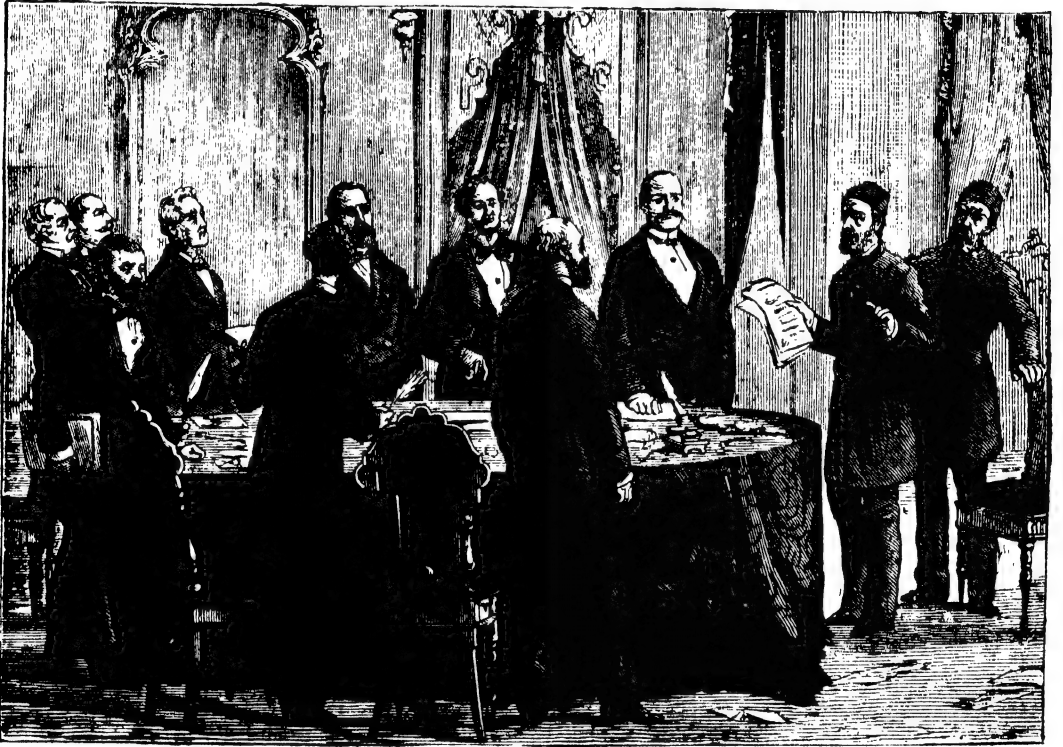
પર છુટથી વેહેવાર ચલાવવાની અને તેના કિનારા ઉપર ને કિલ્લાઓ છે તેઓ પાસ અલગપણું જળવાવાની ગોઠવણ નક્કી કરવી, સરવિયાને લડાઈ થવાની આગમન નેવી તેની હાલત હતી તેવી હાલત ઉપર લાવી મુકવું, બોસનિયાની બાજુપર હદ નક્કી કરવાને લગતી ને અધગાઈ વચ્ચે આવી હતી તે લવાઈથી મુકાદો કરાવવા સારે ઉભાં કરેલાં એક કમિશનથી કહાડી નાખવી, સરવિયા તથા બોસનિયામાં ટરકીના લશ્કરી શિપાઈઓએ ને ને જળ્યાઓ પોતાને હાથ રાખી હતી તે છોડી જવી, લડાઈમાં પકડાયેલા બંધવાઓની અરસ પરસ બદલી કરવો; ને રૈયત મુદ્દને મદદ કરવામાં સામે થઈ હોય તેને માફી બખશવી, બોસનિયા, હરઝીગોવિનિયા અને બલગેરિયાના ગવરનર જનરલો યાને વાલીઓની ખીજી રાજ્યવાળાઓના એક મતથી ટરકીની સરકારે વેહેલાં પાંચ વરસ મુધી નેમણુંક કરવી, અને તે પરગણાંઓને અંદરનો રાજ્ય કારોબાર ચલાવતાં ઇજરા આપવાની રીત નાબુદ કરવી, સર્વને ધર્મ સંબંધી બાબતોમાં તદ્દન છુટાપણું બખશવા માટે તથા ખેતીવાડીની હાલત સુધારવા માટે જોઈતી ગોઠવણ કરવી. આ ઉપરથી જણાય છે કે સધળા રાજ્યવાળાઓએ પોતાની આગળી દરખાસ્તોથી પાછળ હટી આ દરખાસ્તો મુકી હતી, પણ ને ધોરણ ઉપર એવી દરખાસ્તો મુકવાને પેહેલાંથી જ ટરકીની સરકારે વાંધો લોધો હતા તે ધોરણ તો એમાં પણ ખુલ્લી જણાતી હતી. વાલીઓની નેમણુંક કરવા ના બંદોબસ્ત કરવા ઉપરાંત નવા ધારાઓ અમલમાં આવે છે કે નહીં તે ઉપર તપાસ રાખવા સાર તથા દેશમાં સલાહ સંપન્ન અને લેકીની સલામતી જળવવામાં સરકારી ઓધેદારોને મદદ કરવા સાર જુદાં જુદાં બે કમિશન નેમવાનાં હતાં. એ કમિશનોના સભાસદો નેઓને જુદા જુદા મોટા રાજ્યવાળાઓ પોતા તરફથી નેમનાર હતા તેઓના હુકમ પ્રમાણે ચાલવાનું હતું. આ ઉપરથી ખુલું જણાઈ આવે છે કે, આવી રીતના કમિશનની મારફતે ટરકીના રાજ્ય કારોબાર ચાલતાં સુલતાનનો અમલ તો ઊંધો વળવા વીના રહેજ નહીં. આવાં કમિશનથી મુધારો શું થાત તે જોઈ શકાતો નથી. જોર જુલમથી ટરકીની સરકારની ખરી મરજી વિરૂધ નેમાય-હું એક કમિશન જ્યાં મુધો ટરકીમાં રહેત ત્યાં મુધી હાય ત્યાંની વહીવટ ઠીક ચાલત, પણ તે કમિશન દેશ છોડી જતાં જ ટરકીમાં પાછી તેની આગળ આવી ઉભી રહ્યા વિના રહેત નહીં. આ ૬ ૨ એવી હતી કે ટરકીના રાજ્યને કાંઈ તેના રાજ્ય કર્તોઓને ચુસ્તે અને

રાજ્ય વાળાઓની છેલ્લી દરખાસ્તો ઊપર ટરકીએ કરેલા વિચાર.

કાનફરંસની નવમી સભા ને તારીખ ૧૮ મીએ મળનાર હતી, તે તારીખ ૨૦મી સુધી ન મળી કાંકે ટરકીના પ્રતિનિધિઓને ઉપલી દરખાસ્તો ઉપર વિચાર કરવાનો વખત નોંધતો હતો. ટરકીની સરકારે આ વેળા એક વિશેષ મોટી સભા બોલાવી તેમાં બસો માણસોને ભેગાં કર્યાં. એ માણસો ટરકીના રાજ્યમાં મુસલમાન રૈયતના નેટલા વર્ગો હતા તથા ખીજા ધર્મેને લગતાં ને ટોળા-

ઓ હતા તેઓ તરફથી મળ્યા હતા, અને એઓ આગળ ને મુખ્ય સવાલો હતા તે સુકી તકરારો ચલાવવામાં આવી. એ સભાનું પરિણામ એ નિષ્પત્તિ કે, જુદાં જુદાં પરગણાંઓ ઉપર રાજ કરવા સારું જુદાં જુદાં રાજ્યોની મંજૂરીઆતથી વાલીઓને ઠરાવવાનો તથા તેઓ ઊપર દેખરેખ રાખવા સારું કમિશન નેમવાની દરખાસ્તની સામે સર્વેએ એક અવાજે મત આપ્યાં. આ સભામાં કેટલીક દરખાસ્તો એકદમ કબુલ પણ રાખવામાં આવી કારણ ને રાજ્ય નીતિ ટરકીની સરકારે ધારણ કરી હતી તેની અને ટરકીના ધારાઓની હદમાં તેઓ આવતી હતી.

કાનફરંસનો છેલ્લો આ રીતે આવ્યોછે.

ખીજા રાજ્યવાળાઓએ પોતાની મરજી માફકનું ટરકીનાં સંબંધમાં કામ થયું નહોતું ત્યારે જરા મીઠાજી બોલી નજરલ હનેવીફ ટરકીની સામે અપારવા લાગ્યો. તે એ કે, નો આ હાલનાં વગર સમાધાની બરેલાં પરિસ્થિતિમાં ટરકી અને સરવિયા તથા માનટીનિયો વચ્ચે ઉદ્દેશ્યે તો, અને ટરકીના માટેલા ભાગોના લાભમતી પાછી નોખમમાં આવી જશે મજશે કે ટરકી આખાં યુરોપ સામે

માયું બંધકી વાત કરેછે. આનો કાંઈપણ જવાબ ટરકીના પ્રતિનિધિ સેફેટ પાશાએ આપ્યો નહીં તેથી વધારે વાર કાનફરંસ જરી રાખવાનું ફાઈટનું સમજી કાનફરંસ ઉઠી ગઈ, અને તેની સભાઓને અંત આણવામાં આવ્યો. કાનફરંસની સભા બંધ થતી વખતે ખીજા રાજ્યવાળાઓએ મુકેલી દરખાસ્તો સેફેટ પાશાએ તરફ કરી કહાડવાનો દેખાવ આ પાસેના ચિત્રમાં આવ્યોછે. થોડા વખતમાં સરવે વકીલો કાન્સ્ટાનટીનોપલ છોડી ગયા.

હાર્ડ સાલ્સબરીએ તારીખ ૨૩ મીએ આયન્સ જવા ટરકીનું પાયતખ્ત શહેર છોડ્યું. એ સધળા એલચીએ કાન્સ્ટાનટીનાપલ છોડી જાય તેની આગમજ તેઓમાંના ઘણાક સુલતાનની મુલાકાત લેવા રાજી હતા, પણ સુલતાને ખીમારીનું કારણ જાણ્યા પછી બેઠા બીધી નહીં, અને તે બેઠા લઈ આ નાપસંદ બાબત ઊપર કોઈ પણ એલચી સાથે તકરારમાં ઉતરવા અને પોતાનું દિલ વધારે દુખવવા રાજી ન હતા. ટરકી લોકો પણ બીજા રાજ્યવાળાઓના વકીલો કાન્સ્ટાનટીનાપલ છોડી ગયા

તેથી ઘણા ખુશી થયા, કારણ પોતાના પાયતખ્ત શહેરમાં તેઓની કેટલીક ધાંધલ અને આપખુદ વર્તણૂક તેઓ જાણી શકતા ન હતા, અને કાનકરેસ મળવાથી તેઓના દિલ નરમ પડવાને બદલે સામાં ઊશ્કેરાયાં હતાં.

શિયા અને ટરકી લડાઈની તૈયારી કરવા લાગ્યાં.

લડાઈની હાજરી શિયાને તો એટલી નજીક લાગી કે, તે બેઠકડ તેની તૈયારી કરવા મંડી ગયું; પણ તેના પા-

[બલગેરિયાના ખેડૂતોની એક ટોળી.]

સ પુરતું નાણું ન હતું તથા યુરોપના નાણાખજારમાં તેની કોઈ સારી આંટ ન હતી તેથી તેના માર્ગમાં ઘણીક મુશ્કેલીઓ આવીને નહીં. પણ એક દેશ જ્યારે લડાઈ કરવાના જ ઠરાવ ઉપર આવે છે ત્યારે તેની તૈયારી કરવાના ઉપાયો પણ તેને મળે છે. તરત સાઠ હજારનું લશ્કર શિયાને મદદ કરવા સાથે બેસારેબિયામાં તૈયાર કરવામાં

આવ્યું, અને હજી તો કાનકરેસનું કામ ચાલતું હતું તે જલાંજ શિયાએ પોતાના લશ્કરી શિપાઈઓનો જ કરવા માંડ્યો. કાળા સમુદ્રમાં આવેલાં ઓદીસા વાળા શહેરમાં નિશાળો અને બંદીખાનાં ખાતાંઓ તથા દરદીઓને રાખવાનાં નાખવામાં આવ્યાં. આ ગબરાટ

યાતની વસ્તુઓની કીમત વધી ગઈ, અને લડાઈના હિં-
ગામમાં જણાતાં સંકટો હમણાંથી જ દિસવા લાગ્યાં. વે-
પારને ઘોંઠો લાગ્યો, બાહરથી આવતા માલમાં ઘટાડો થ-
યો, અને કેટલીક પેટ્રોલિયમ્ દીવાલાં કડાડ્યાં. આ વ-
ખતે લરકરી ખાતાંઓના પુરતો બદોસ્ત રૂશિયાને જ-
ણાયો નહીં. લરકરમાં કેટલાક સરો પેટ્રોલ તેને લાગ્યો.
હવા તોફાની થઈ લાગી અને મારમારનો વરસાદ રમા-
નિયામાં પડ્યો. આથી રૂશિયાનો માર્ગ વચ્ચે મોટી અ-
ડચણ આવી લાગી, કારણ એ માર્ગે તેઓને ડાન્ટુખ ન-
દીના કિનારા ઉપર જવું હતું. રસ્તા કાદવ કીચલથી ઘ-
ણા ખરાબ અને કંગાલ બની ગયા, અને જમીનમાંથી
ખરાબ તાવ તથા મરકી ભરેલાં દરદો ઉભાઈ આવ્યાં.
આ વખતે જો રૂશિયાએ પોતાનાં લશ્કરને કુચકરવાનો
હુકમ આપ્યો હોત તો રસ્તાની હાલહવાલી અને સખત
હવાને લીધે તે ઘણું હેરાન થયા વિના રહેત નહીં.

આ વેળા ટરક લોકો પણ એકદમ લડાઈમાં ઉતરવા
તૈયાર ન હતા. તેઓને તો લડાઈની ચાંપની અગતો પુ-
રી પાડવા નાણાંની ઘણી જરૂર હતી, અને તેઓને ના-
ણાં મેહેલથી મળી શકે એવી તેઓની હાલત ન હતી. એ
મોટે દેશમાં તેજજ બાહર ગભરાટ મચી રહ્યો. કોઈ પણ
ઉપાયથી નાણું મેળવવાની બનતી તજવીજો થતી, પણ
તે બેયું થવાનાં ખાતરી ભરેલાં ચિન્હો દિસતાં ન હતાં.
એ છતાં લડાઈને માટે ટરકીમાં લોકો ઘણું ઉત્કેશાઈ રહ-
યું હતું. જન્યુઆરીના પેટેલા ભાગમાં આદ્રિઆના પલ-
ના મુસલમાન તેમજ ગ્રિક રહેવાસીઓએ ટરકી પાસે ર-
જા માગી કે રૂશિયા જેને તેઓ પોતાનો સાધારણ શત્રુ
ગણે છે તેની સામે હથિયાર બીડવાની છુટ આપવી. શ્રી-
લાપોપોલિસ શહેરના ચાલીસ હજારથી વધારે રહેવાસી-
ઓએ કાન્સ્ટાનટીનાપલ મથેના પોતાના વકીલો ઉપર
તાર કરી કહેવાડું કે, જે કાન્કરસ યુરોપના રાજ્યવા-
ળાઓએ કાન્સ્ટાનટીનાપલમાં ભરી છે તેમાં શ્રીલાપોપો-
લિસના લોકોને બલગેરિયનો સાથ એક પગથિયા ઉપર મુ-
કવાની ગોડવણ સામે તેઓ તરફથી પ્રોટેસ્ટ મુકવો. આ
વેળાએ જ એવી અકુવા બાહર પડે કે સ્લાવ ટોળાના લો-
કને કાંઈ ખાશ હક ટરકી તરફથી મળશે તો ગ્રેસ, મા-
સોદાનિયા, થેસેલી, હપાઈરસ અને ખીલ જગ્યાના લો-
કો ટરકી સામે બળવો ઉઠાવવા વિના રહેશે નહીં. રૂશિ-

કાન્કરલીથી જુદા જુદા છ રાજ્યવાળાઓએ બ-
ની હદમાં રમીલિયાનો મોટો ભાગ જેમાં ગ્રિક
ની વસ્તી છે તે ભાગને મેળવી દેવાની જે દર-
માં મુકી હતી તેની સામે તે ગ્રીક લોકો
ના ગ્રિક લોકો બલગેરિયનો તરફ અ-

તિઘણા ધિક્કારથી જોય છે અને તેઓને આગમુ, અને વ-
ગર અકકલના ખેડુતો સમજે છે. બલગેરિયન ખેડુતોની એ-
ક ટોળી આ પાસેના ચિત્રમાં જણાય છે. ખુદ ટરક લો-
કોમાં પણ આ વેળા લડાઈના જુસ્સો એછો ન હતો.
તેઓ ઘણા ખરા કતોરમંદ ઉતરવાની પોતાની શક્તિ બિ-
પર મુસતાક હતા. અને તેઓ એવા કરાવ ઉપર આવ્યા
હતા કે જો કદી તેઓ હાર્યા તોપણ તેઓના ખરા હક
તેઓ પાસથી છીણવી લઈ રહે તે રહે તેઓનો નાશ
લાવવામાં આવે તેના કરતાં હાથમાં તલવાર પકડી જીવ
ઉપર આવી લડવામાં વધારે આવડે સમાયલીંગે.

ટરકીની સરકારે ભરેલી મોટી સભા.

અંધા રાજ્યવાળાઓ સાથે મતી ટરકી પાસે જે
દરખાસ્તો કબુલ કરાવવા માગતા હતા તે કબુલ કરવી કે
નહીં તે ઉપર તકરાર ચલાવવા ટરકીના રાજ્યના પરધા-
નો અને પ્રજાના વકીલોની એક મોટી સભા કાન્સ્ટાન-
ટીનાપલમાં મળી. પારકાં રાજ્યો સાથે પેટેવાર ચલાવના
ર પરધાને હરબીગોલીનિયામાં બળવો જાગ્યો ત્યારથી અ-
ત્યાર સુધી શું શું બનાવે બન્યા તેના એક લાંબો હેવાલ
તણ કલાક સુધી વાંચ્યો. એ પછી મીદાત પાશાએ એક
લાંબું બાશણ કરી જણાવ્યું કે, લડાઈ કરવા વિના તેઓ-
નો છુટકો જણાવતો નથી, પણ જો લડાઈ થઈ તો ટર-
કીનો અંદરનો મામલો ઘણો ચુકાઈ જશે તથા લોકો ધિ-
જ પામશે. તે બોલ્યો કે, ઘણા સારા પાવા ઉપર લડાઈ
ચલાવવાને ટરકી પાસે પુરતાં નાણાં તેમજ સમગ્રી જોગ-
વાઈઓ નથી. એ ઉપરાંત ટરકીને મદદ કરવા અને તેની
સાથ ઉંચું રહી રૂશિયાની સામે લડનાર કોઈ મિત્ર મળ-
નાર નથી. જો તેઓ લડાઈ નથી કરતા અને ખીજ
રાજ્યવાળાઓની દરખાસ્તો કબુલ રાખે છે તો તેઓનાં
સ્વતંત્રપણાનો ભંગ થાય છે. આ સભામાં સર્વથી સરસ
અને અસરકારક બાશણ તો એક આરમીનિયન પાદરીએ
કીધું હતું. રૂશિયાની સામે થવા તે એવા આતુર અને
અસરકારક બોલોમાં બોલ્યો કે, ઘણાક સાંભળનારાઓ-
ની આંખમાંથી આંસુ તપકવા લાગ્યાં. તેણે જણાવ્યું કે,
આ કાંઈ ધર્મની વાત નથી પણ પ્રજાને લગતી વાત છે.
આ દેશમાં ખ્રિસ્તીઓ પોતાની મરજી માફ પોતાના દે-
વલમાં જાય છે, અને મુસલમાનો છુટથી પોતાની મસજિ-
દોમાં બંદગી કરે છે માટે ધર્મને માટે આ વેળા કાંઈ લડ-
વાનું છે જ નહીં, પણ ટરકી દેશને માટે અને તેની સરકાર
ને માટે તેની આખી રૈયત લડવાનું છે. સભાનાં સભ્યો
માણસોએ આવા વિચારો સ્વીકાર્યા, અને ફક્ત પ્રોટેસ્ટ
ધર્મને એક જ પાદરી ખીજ રાજ્યવાળાઓની દરખાસ્ત

કબુલ કરવાની તરફમાં ખાલ્યો. પોતાના દેશ ઉપરાંત ટરકીના મુલતાનને આ વખતે બાહરથી પણ ટેકો મળ્યો. હંગરી કે જે આશ્ચિઆના તાબાનો મુલક છે તેના લોકોએ રૂશિયાની સામે ટરકી લડાઈમાં ઉતરે તો સાઈ એવા સામઠા અવાજો કહાડવા માડ્યા. આલોકોનું મત આશ્ચિઆના વડા પરધાન કાઉન્ટ આનદ્રાસીની કારકીર્દી

ઉપર અસર કરનાર થઈ પડ્યું; કારણ હંગેરિયનો આશ્ચિઆના રાજ્યમાં વગ ધરાવનારાં લોકો હતાં. હંગરીનાં લોકો રૂશિયાની સામે અને ટરકીની તરફમાં કાં ખાલવા લાગ્યાં તેનાં કારણો હતાં. ઈ. સ. ૧૮૪૮-૪૯ માં હંગરીના લોકોએ તેઓનું સ્વતંત્રપણું મેળવવા આશ્ચિઆના રાજ્યની સામે હથિયાર ભીડ્યાં, અને આશ્ચિઆ

હંગેરિયનો અબ્દુલ કરીમ ખાશાને એક તરવાલ ભેટ આપેછે.

ના જખરાં લશ્કરને હરાવી પોતાની આપઅપ્તિવારી મે-
ની આણી ઉપર તેઓ હતાં તેવામાં રૂશિયા વચ્ચે
આશ્ચિઆને મદદ કરી હંગેરિયનોને મારી
આના જાલમી પંજમાં હંગેરિ-
યને ઘણું સો સુધી તેઓ ઉપર
યાની મદદથી આશ્ચિ-

અનોએ હંગેરિયનોને હાર અવાડી ત્યારે હંગેરિયનોના
કેટલાક આગેવાનો નાહાસી જઈ ટરકીની સરકારના
શરામાં રહ્યા, અને ટરકી પાસથી આશ્ચિઆ
શિયાએ ભેગા મળી તેઓની માગણી કરી, તે
ને આપ્યા નહીં. એમ થવાથી હંગેરિય-
સ્તામાં આવેલા રાજ્ય કર્તાઓનાં

આ બનાવ ઉપરથી હંગેરિયનો ઘણી સારી મમતાથી ટરકીને જોવા લાગ્યા છે. એ મમતા બતાવવા સારૂ હંગેરિયનોએ પેસ્તના બાર જવાન વિદ્યાર્થીઓને પ્રતિનિધિઓ તરીકે મોકલી આપી ટરકીના લશ્કરના વડા સરદાર અબ્દુલ કરીમને પ્યાર અને માનની નિશાન દાખલ એક તરવાલ ભેટ આપાવી. આ બાર વિદ્યાર્થીઓ પાસેના ચિત્રમાં બતાવ્યા છે તેમ પોતાના દેશનો ખરો પોશાક અને પિછાં સાથની ટોપી પહેડો અબ્દુલ કરીમ સામે હાજર થયા. અર્ધ ગોળ આકારમાં ઊભા રહી તેઓમાંને એક આગળ વધ્યો અને તે બોલ્યો કે, ઈ. સ. ૧૮૪૯ માં જ્યારે હંગેરિયી નાહાસી ગયલાઓને કોઈ પણ રાજ્યે આશરો ન આપ્યો ત્યારે ટરકીએ તેઓની સંભાલ લઈ તેઓનું રક્ષણ કર્યું. પોલ લોહિના ખુન કરનાર રૂશિયનો, કારપેથિયન અને બાલકનના પહાડે, આગળ વસતી પ્રજા વચ્ચે હવે જુલમ પાડવા તૈયાર થયા છે, માટે હંગેરિયનો ટરકીને તેઓના બચાવ કરનાર તરીકે પોકારી મુબારકબાદી આપે છે. જે તલવાર અબ્દુલ કરીમને ભેટ આપવામાં આવી તે તલવારનું પાનુ એક વખત અસ્ત્રિઆની રાણી પ્રખ્યાત મેરાયા થરીસાના હસ્તકમાં હતું. એના મ્યાન ઉપર એક આકાર પાડેલા છે તે એવું બતાવે છે કે ટરક અને હંગેરિયન એ બે સાથે મળી રૂશિયાને પગતળે દાખે છે. તલવાર ભેટ લીધા પછી આ હંગેરિયન પ્રતિનિધિઓને ટરકીના સેક્રેટ પાશાએ લાયક જવાબ આપ્યો. સારા શબ્દોમાં ટરકીની સ્તુતી કરી હંગેરિયન વકીલો બોલ્યા હતા કે, હંગેરિયનો અને ટરકી એકજ આલાહથી ઉતરેલા છે. આના જવાબમાં સેક્રેટ પાશાએ જણાવ્યું કે, ટરક અને હંગેરિયનો બાઈ બાઈ ગણાય તેઓ વચ્ચે આગળ જેઓએ લડાઈ કરાવી હતી તેઓને હાલ ટરકી શ્રાપ દે છે. જો ટરક અને હંગેરિયન સાથે જોડાયા હોત તો મુરોપનું બંધારણ આજ કદાચ જુદું જ હોત. અફસોસ છે કે ધર્મના ઉપાધ્યાઓને ખીબ્બોને વટલાવવા સારૂ ટરકી તરફથી મોકલી આપવા ટરક ધર્મ ફરમાવતો નથી. જો આગળા દહાડાએ ઉપર ટરકીએ વટલાવવા માંડ્યું હોત તો આજે હંગેરિયનો અને ટરકી એક ધર્મમાં સાથે જોડાતે. હંગેરિયન વિદ્યાર્થીઓની મેટથી કાન્સટાનટીનોપલમાં મોટા સતોપ પેદા થયા. આ વેળા ટરકીની સરકાર તરફ પોતાનું વધારે પાનું બતાવવાનું મુરોપનાં પશ્ચિમ તરફનાં રાજ્યોને કારણે એ મળ્યું કે, બલ્ગેરિયામાં જે કતલો ચાલી અને તેમાં ટરક ઓધેદારોએ જે ભાગ લીધો તે ઓધેદારોને સજા ન કરતાં સામા ટરકીની સરકારે નવાજ્યા. ટરકીની સરકારની આવી કપકા ભરેલી ચાલ ઉપરથી બલ્ગેરિયાઈ મી. ગ્લાડસ્ટને “કતલના ધડા” એવે નામનું એક ચોપાનનું પ્રગટ કર્યું, અને તેમાં ટરકી સામે જોડાયેલું સખ્ત લખાઈ શકાય એટલું લખ્યું. ટરકીની સરકારને તે આ પૃથ્વી ઉપર સેહેતાન તરીકે જ ગણવા લાગ્યો. કોઈ પણ બાબત ઉપર અપાયેલાં મત જો ગ્લાડસ્ટન જેવા ધણીના તરફથી નિકળે તો તે ઘણાં અગત્યનાં હોવાં જોઈએ ખરાં, પણ તે મતો સંજોગ જોઈએ કસ હદમાં જ ક્યુલ રાખવાની જરૂર છે. આ તો ખરું છે કે, ટરકીની સરકારે પોતાના યુનેહવારોને લાયક સભાએ ન પોહાંચાડ્યા એ તેઓએ તેઓને બદનામ કરનાર પગલું ભર્યું. પણ ખીલ સરકારે એવી જ હાલતમાં આવી જે બળવે તેના કરતાં ટરકીની સરકારે કાંઈ વધારે ખરાબ બળવેલું કહેવાય નહીં. આ જાતની ખામી ઘણી ના પસંદ કરવા જોગ છે, અને તે ટરક લોકોમાં જ એમ નહીં, પણ માણસ જાતના ખુદરતી ખવાસ સાથજ એ ખામી વળગેલી છે. જ્યારે રૂશિયા પોતે પોલાંડ શરફેશિયા અને ઓકાંડમાં જંગલો બલવો દાખી નાખવા નિકળ્યું, જ્યારે ક્રાંસ આલ્બેરિયાના આરબોનું શીતુર તોડી નાખવા તૈયાર થયું, જ્યારે ઈજિપ્તમાં જમ્બા અને આયર્લેન્ડમાં તેની સત્તાની સામે થનારાઓને કચડી નાખવા નિકળ્યું ત્યારે તે સર્વેએ જે સખ્ત હાથથી ઉપાયો લીધા હતા તેવાજ આ વેળા ટરકીએ લીધેલા છે. આવા જખરા કિતુરની વખતે ઓધેદારો પોતાની સરકારની આખર અને હસતી જાળવવા જે સખ્તમાં સખ્ત અને કોઈ કોઈવાર ઘાતકી ઊપાયો લે અને તેના વડી સરકારતરફથી અપાડ કરી જવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. ગ્લાડસ્ટન પોતે જે વેળા ઇંગ્લાંડની સરકારની પરવાનગીમાં એક અગત્યને ઓધો ચલાવતો હતો અને તે વખતે જમ્બામાં જે ત્રાસદાયક બળવો જાગ્યો તેને દાખી નાખવા ત્યાંના ઓધેદારોએ જે ફૂર ઉપાયો લીધા તેની સામે જ્યારે ફરીઆદ ઉઠી ત્યારે ત્યાંના હાકમને તેના ઓધા ઉપરથી બરતરફ કરવા ઉપરાંત ગ્લાડસ્ટને પોતે તે વેળા વધારે શું કર્યું? કાંઈ નહીં. સામી ઘણાં લોકોએ એવા ઘાતકીપણે દાખી નાખનારાઓની વચ્ચે

યોને કારણે એ મળ્યું કે, બલ્ગેરિયામાં જે કતલો ચાલી અને તેમાં ટરક ઓધેદારોએ જે ભાગ લીધો તે ઓધેદારોને સજા ન કરતાં સામા ટરકીની સરકારે નવાજ્યા. ટરકીની સરકારની આવી કપકા ભરેલી ચાલ ઉપરથી બલ્ગેરિયાઈ મી. ગ્લાડસ્ટને “કતલના ધડા” એવે નામનું એક ચોપાનનું પ્રગટ કર્યું, અને તેમાં ટરકી સામે જોડાયેલું સખ્ત લખાઈ શકાય એટલું લખ્યું. ટરકીની સરકારને તે આ પૃથ્વી ઉપર સેહેતાન તરીકે જ ગણવા લાગ્યો. કોઈ પણ બાબત ઉપર અપાયેલાં મત જો ગ્લાડસ્ટન જેવા ધણીના તરફથી નિકળે તો તે ઘણાં અગત્યનાં હોવાં જોઈએ ખરાં, પણ તે મતો સંજોગ જોઈએ કસ હદમાં જ ક્યુલ રાખવાની જરૂર છે. આ તો ખરું છે કે, ટરકીની સરકારે પોતાના યુનેહવારોને લાયક સભાએ ન પોહાંચાડ્યા એ તેઓએ તેઓને બદનામ કરનાર પગલું ભર્યું. પણ ખીલ સરકારે એવી જ હાલતમાં આવી જે બળવે તેના કરતાં ટરકીની સરકારે કાંઈ વધારે ખરાબ બળવેલું કહેવાય નહીં. આ જાતની ખામી ઘણી ના પસંદ કરવા જોગ છે, અને તે ટરક લોકોમાં જ એમ નહીં, પણ માણસ જાતના ખુદરતી ખવાસ સાથજ એ ખામી વળગેલી છે. જ્યારે રૂશિયા પોતે પોલાંડ શરફેશિયા અને ઓકાંડમાં જંગલો બલવો દાખી નાખવા નિકળ્યું, જ્યારે ક્રાંસ આલ્બેરિયાના આરબોનું શીતુર તોડી નાખવા તૈયાર થયું, જ્યારે ઈજિપ્તમાં જમ્બા અને આયર્લેન્ડમાં તેની સત્તાની સામે થનારાઓને કચડી નાખવા નિકળ્યું ત્યારે તે સર્વેએ જે સખ્ત હાથથી ઉપાયો લીધા હતા તેવાજ આ વેળા ટરકીએ લીધેલા છે. આવા જખરા કિતુરની વખતે ઓધેદારો પોતાની સરકારની આખર અને હસતી જાળવવા જે સખ્તમાં સખ્ત અને કોઈ કોઈવાર ઘાતકી ઊપાયો લે અને તેના વડી સરકારતરફથી અપાડ કરી જવામાં આવે એ સ્વાભાવિક છે. ગ્લાડસ્ટન પોતે જે વેળા ઇંગ્લાંડની સરકારની પરવાનગીમાં એક અગત્યને ઓધો ચલાવતો હતો અને તે વખતે જમ્બામાં જે ત્રાસદાયક બળવો જાગ્યો તેને દાખી નાખવા ત્યાંના ઓધેદારોએ જે ફૂર ઉપાયો લીધા તેની સામે જ્યારે ફરીઆદ ઉઠી ત્યારે ત્યાંના હાકમને તેના ઓધા ઉપરથી બરતરફ કરવા ઉપરાંત ગ્લાડસ્ટને પોતે તે વેળા વધારે શું કર્યું? કાંઈ નહીં. સામી ઘણાં લોકોએ એવા ઘાતકીપણે દાખી નાખનારાઓની વચ્ચે

